

DR RUDOLF HORVAT

ZAGREB

DR RUDOLF HORVAT

ZAGREB

POVIJEST HRVATSKOGA GLAVNOG GRADA

JERONIMSKA KNJIŽNICA
UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ
HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. JERONIMA
KNJIGA ŠEST STOTINA PEDESET SEDMA

IZDANO MEĐU IZVANREDNIM ČLANSKIM GODIŠNJIM IZDANJIMA

Tiskanje i raspačavanje dopušteno odlukom Ministarstva narodne prosvjete Glavnog ravnateljstva za promičbu br. 18499./42.

TISKANO GODINE 1942. NA SPOMEN PRVE GODIŠNJICE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

TISAK NARODNE TISKARE U ZAGREBU

UVOD

Što je Nijemcima Berlin, Talijanima Rim, Španjolcima Madrid, Francuzima Pariz, Englezima London, Slovacima Bratislava, Česima Prag, Madžarima Budimpešta, Bugarima Sofija, Rumunjima Bukurešt, Rusima Moskva, Ircima Dublin, a Grcima Atena, to je nama Hrvatima dragi naš glavni grad Zagreb.

U Zagrebu je sjedište hrvatske državne, crkvene i vojničke oblasti. Tu je središte hrvatske znanosti, umjetnosti, književnosti, prometa, veleobrta i trgovine. Zato se punim pravom može reći, da je Zagreb srce i mozak hrvatskog naroda.

Mi se Hrvati možemo opravdano i ponositi svojim glavnim gradom. Zagreb je naime jedina prijestolnica, koju nikada nije silom oružja zauzeo nijedan neprijatelj. London su godine 1014. zauzeli Danci, a godine 1066. Normani. Pariz su u srednjem vijeku zaposjeli Englezi, godine 1814. i 1815. Rusi i Nijemci, a godine 1871. i 1940. opet Nijemci. Prag su godine 1648. zauzeli Švedi, a godine 1866. Prusi. Bratislavu je godine 1805. zaposjeo Napoleon Bonaparte, koji je godine 1797. zauzeo i Ljubljanu. Budimpeštu je godine 1541. zauzeo sultan Sulejman II., te je ona pod turskom vlašću ostala 145 godina. Turci su godine 1393. zauzeli Sofiju, godine 1396. Bukurešt, početkom 15. stoljeća Atenu, a godine 1521. i Beograd, koji je pod njihovom vlašću bio sve do godine 1804. Ali našeg Zagreba nikad nitko nije oružjem osvojio.

Hrvatski je narod morao preko 300 godina voditi tešku i neravnu borbu s Turcima, koji su tada u Evropi posjedovali cijeli Balkanski poluotok, pa Rumunjsku, južnu Rusiju i polovicu Ugarske, zatim Malu Aziju, Siriju, Irak, Palestinu i Arabiju u Aziji, te Egipat, Libiju, Tripolis, Tunis, Alžir i Maroko u Africi. Hrvati su u toj borbi izgubili hrvatske zemlje, tako godine 1463. istočnu Bosnu i Hercegovinu, godine 1523. Dalmaciju, godine 1527. Liku i Krbavu, godine 1528. Hrvatsku između Vrbasa i Une, od godine 1521. do 1552. Slavoniju, a kasnije

također Banovinu (između Une i Kupe) te Bihaćku Krajinu i Kordun. Tako je Hrvatska bila stegnuta samo na zapadne krajeve. Ali je u toj Hrvatskoj preostao grad Zagreb, koji nije klonuo ni u onim tužnim časovima. Hrvati su iz Zagreba pružili otpor protiv turske najezde. Oni su godine 1593. zaustavili daljnje napredovanje Turaka u hrvatskim zemljama. Čim je pak tursku vojsku godine 1683. stigao poraz pod Bečom, odmah su Hrvati iz Zagreba pokrenuli misao za oslobođenje hrvatskih zemalja ispod turske vlasti. Sretnim su borbama Hrvati oslobodili godine 1688. Slavoniju, godine 1689. Liku i Krbavu, a zatim Banovinu, Kordun i Dalmaciju.

Čim je hrvatski narod odahnuo od teških borba s Turcima, odmah se iz Zagreba pokrenula težnja za unapređenjem hrvatske prosvjete. U Zagrebu su isusovci godine 1607. otvorili gimnaziju, koja je godine 1633. dobila bogoslovnu, a godine 1662. mudroslovnu visoku školu. Zato je kralj Leopold I. godine 1669. tu školu uzdigao na stepen akademije znanosti. U toj su školi godine 1772. počeli predavati i pravne nauke, pa je tako Zagreb postao središtem hrvatskoga školstva. Iza dugotrajnih težnja otvoreno je 19. listopada 1874. u Zagrebu i pravo hrvatsko sveučilište.

Uslijed toga, što se u Zagrebu nalazilo mnogo hrvatskih profesora i đaka, niknuo je ovdje i preporod hrvatske književnosti. Prvak hrvatskih preporoditelja dr. Ljudevit Gaj počeo je godine 1835. u Zagrebu izdavati prve hrvatske novine. Naskoro su u Zagrebu osnovani odlični zavodi, koji su uspješno širili hrvatsku znanost, književnost i umjetnost. Time je Zagreb omilio cijelomu hrvatskomu narodu, koji u tome gradu gleda simbol svojega bivstva. Najbolje se to vidjelo u nedavnoj hrvatskoj prošlosti (od god. 1918. do 1941.). Na dan 16. studenoga 1942. proslavio je grad Zagreb 700. godišnjicu »Zlatne bule«, kojom je godine 1242. postao slobodnim i kraljevskim gradom. Tom prigodom izdaje Hrvatsko Književno Društvo sv. Jeronima ovu knjigu, da hrvatskomu narodu prikaže prošlost glavnoga grada Hrvatske.

U Zagrebu dne 9. prosinca 1942.

Dr. Rudolf Horvat.

NAJSTARIJI ZAGREB

PRIJE DOLASKA HRVATA STANOVAHU U ZAGREBU RIMLJANI. Na području današnjega Zagreba našlo se već mnogo rimskih starina, osobito novaca. To nam dokazuje, da je nekada ovdje bilo i Rimljanâ. Oni su bili i u okolici zagrebačkoj, kako se vidi po ostancima njihove kulture. Hrvati se ovamo doseliše u 6. stoljeću poslije rođenja Isusova, ali ne uništiše Rimljane. Ipak se još dugo opažala razlika između Hrvata i Rimljana, te su oni stanovali odijeljeno jedni od drugih. U Zagrebu su na pr. Rimljani stanovali u Vlaškoj ulici, koja je po njima i dobila svoje ime, jer su Hrvati sve Latine nazivali »Lasima« ili »Vlasima«. U latinski pisanim listinama 13. i 14. stoljeća spominje se Vlaška ulica pod imenom »vicus Latinorum«.

OSNUTAK BISKUPIJE U ZAGREBU. Godine 1091. vodila se u Hrvatskoj borba za prijestolje. Jelena »Lijepa«, udovica hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira, pozove u pomoć svoga brata Ladislava, kralja ugarskoga. Ladislav bijaše pobožan, te se zavjetovao, da će — ako mu Bog dade uspjeha na vojni — osnovati biskupiju u sjevernoj Hrvatskoj, gdje su nekada postojale biskupije u Sisku i Sirmiju (Mitrovici), ali obadvije propadoše za seobe naroda. Ladislavu pođe za rukom, te osvoji sjevernu Hrvatsku, gdje proglasi kraljem svoga sinovca Alma. Da ispuni svoj zavjet, utemelji Ladislav godine 1093. ili 1094. biskupiju u Zagrebu. Almo se u Hrvatskoj nije mogao održati, kad je god. 1095. umro njegov stric Ladislav; ali nova biskupija ostade i nadalje, jer su već i sami Hrvati godine 926. na crkvenom saboru u Splitu snovali o tomu, kako bi u sjevernoj Hrvatskoj obnovili sisačku biskupiju. S osnutkom zagrebačke biskupije počinje Zagreb dobivati na svojoj važnosti, dok nije tijekom stoljeća postao i glavnim gradom Hrvatske.

IMANJA ZAGREBAČKOGA BISKUPA. Mora da je Zagreb već tada bio znatnije mjesto, kad je upravo u

njemu uređeno središte tako velike biskupije, kojoj bijaše tada područje još prostranije, nego što je sada. Zagrebački biskup postade vlastelinom onoga dijela Zagreba, koji se prostirao na lijevoj obali potoka Medveščaka. Osim toga dobio je od kralja Ladislava imanja Dubravu, Kalnik i Čazmu, a od kasnijih kraljeva još i mnogo drugih posjeda. Bogati biskupi zagrebački gradili su na svoj trošak stolnu crkvu, koja je dovršena i posvećena godine 1217., kada se kralj Andrija II. — putujući na križarsku vojnu — bio zaustavio u Zagrebu.

POSTANAK KAPTOLA U ZAGREBU. Velik komad zemljišta sjeverno od stolne crkve poklonio je zagrebački biskup Stjepan II. godine 1227. kanonicima stolne crkve. Tako je ondje nastala široka ulica Kaptol, u kojoj dade biskup na svoj trošak sagraditi same kanoničke kurije (kuće). Isprvice su kanonici živjeli dosta oskudno. No kasnije dobiše posjede znatne oko Zagreba[1] koji budu među kanonike podijeljeni kao njihova imanja (predija). Osim toga stekao je kaptol i dalje od Zagreba u Hrvatskoj velike posjede, osobito Sisak i Varaždinske Toplice, te su se onda prihodi s tih posjeda dijelili među kanonike na jednake dijelove. Mnogo je dohodaka dobivao kaptol od crkvene »desetine«, koju je pobirao u većem dijelu zagrebačke biskupije. Kaptolu je ugled porasao također time, što je on bio »mjesto vjerodostojnosti« (locus credibilis), t. j. javno bilježništvo, pred kojim su Hrvati sklapali ugovore i pravili oporuke. S kaptolskim pečatom potvrđivahu se prijepisi raznih isprava, jer je taj pečat služio za ovjerovljenje.

GRADEC ILI »GREC«, A NE »GRIČ«. Uz Kaptol i biskupski Zagreb razvio se naskoro novi dio grada na brdu, gdje je danas gornji grad. Zagreb je naime postao glavnim mjestom županije zagrebačke. Po tadašnjem običaju morala je svaka županija imati svoj grad (castrum), koji bijaše sijelo županovo i stjecište cijele županije. Takav županijski grad postojao je u Zagrebu valjda već u 12. vijeku, jer se spominje g. 1201. Za razliku od Kaptola i biskupskoga Zagreba zvao se gornji

[1] Poimence: Vrapče, Kašinu, Sesvete, Kraljevec, Retkovec i Oporovec.

grad »Gradec« ili skraćeno »Grec«, što će reći: malen grad.[2]

ZAGREB POSTAJE »SLOBODNIM KRALJEVSKIM GRADOM«. Početkom godine 1242. poharaše Mongoli i Tatari cijelu Hrvatsku, pa i grad Zagreb. Tom prilikom zapališe ti Azijati i stolnu crkvu i sve zgrade u Zagrebu. Poslije odlaska Mongola i Tatara brinuo se zagrebački biskup Stjepan II., da pridigne svoj dio Zagreba. Zato on svojim podanicima (na lijevoj strani Medveščaka) podijeli godine 1244. pravo, da sami sebi biraju suca. Jednako je nad Zagrebom svoju milost prosuo kralj Bela IV. On je naime 16. studenoga 1242. u Virovitici potpisao tako zvanu Zlatnu bulu, kojom Gradec na brdu tik Zagreba proglašuje kraljevskim i slobodnim gradom. Kao takav imat će Gradec posebnu svoju upravu i sudstvo, te će biti izuzet ispod županijske vlasti. Istočnu među gradsku činit će potok Gračanec od sela Dolje do svoga utoka u potok Medveščak, a dalje Medveščak do ušća u Savu; zapadnu među gradsku činio je potok Vrapče, na sjeveru dopirao je gradski posjed do podnožja Zagrebačke gore, a na jugu se pružio do rijeke Save i njena rukava Savice. Žitelji gradski budu godine 1267. izuzeti od plaćanja maltarine, brodarine i carine, što je znatno pomagalo razvitak njihove trgovine. Kralj je već godine 1242. dopustio, da se tjedni sajmovi u Zagrebu drže svakog ponedjeljka i četvrtka. A kad je bila sagrađena crkva svetog Marka, dade kralj Bela IV. gradu 21. ožujka 1256. dozvolu, da se u Zagrebu svake godine i o Markovu drži veliki sajam, koji će trajati 14 dana. Isto takav veliki sajam držao se već od godine 1217. u oblasti biskupa i kaptola zagrebačkoga, i to o svetkovini kralja Stjepana (20. kolovoza), komu je bila posvećena stolna crkva.

UTVRDE GORNJEGA GRADA. Da se Zagreb zaštiti od slične nesreće, kakvu je godine 1242. počinila provala Mongola i Tatara, počeli su žitelji po kraljevu do-

[2] Nikada se gornji grad u listinama ne zove »Grič«. Ovo su ime kasnije u 19. vijeku izmislili neki hrvatski — inače odlični i zaslužni — književnici. U listinama se gornji grad označuje imenom »Grec«, odnosno »Grecz« ili »Grech«.

puštenju godine 1242. utvrđivati Gradec. Cijelo ono brdo bude opasano čvrstim zidom. Južna strana toga zida išla je današnjim Strossmayerovim šetalištem. Tu bijahu tri velike kule: jedna na istoku od zgrade ženske realne gimnazije; druga na današnjem šetalištu Griču (srušena god. 1853.), a treća u sredini uz Dverce postoji još i danas te služi kao vatrojavni toranj. Počevši od Griča spuštao se zid strmo dolje do Mesničke ulice, gdje bijahu velika »Mesnička vrata«, prozvana tako po ondje postavljenim mesnicama. Odanle je zid tekao uzbrdice do nekadašnje Pongračeve kuće u Visokoj ulici, a zatim dalje zapadnim rubom spomenutog brda, t.j. današnjom Visokom i Demetrovom ulicom sve do Vrazova šetališta, gdje bijaše sjeverna točka gornjega grada. Na molbu kanonika zagrebačkih dopustio je kralj Bela 11. rujna 1247., da Kaptol tu sagradi tvrđu, u kojoj će se moći kanonici zakloniti, ako bi na Zagreb udarila neprijateljska vojska. Kaptolska je kula dobila ime »Popov toranj«. Danas postoji na istomu mjestu četverouglasta kula, koja se još uvijek zove »Popov toranj«, premda to nije ona ista zgrada, koju je god. 1247. gradio zagrebački kaptol. Uz »Popov toranj« stajahu na kraju Opatičke ulice »Poljska vrata«, koja su maknuta godine 1839. Počevši od »Popova tornja« vodio je gradski zid istočnom stranom gornjega grada prema kuli, koja je stajala uz žensku realnu gimnaziju. Ovaj dakle zid dizao se nad današnjom ulicom Pavla Radića, koja se nekada u gornjem dijelu zvala »Kipna ulica«, a do godine 1928. nosila je ime »Duga ulica«. U sredini toga zida bijaše za obranu podignuta četverouglasta kula, koja još i danas postoji uz »Kamenita vrata«.

OBVEZE GRADA ZAGREBA. Naravno da je gradnja tako velike tvrđe zahtijevala mnogo vremena i znatnih troškova. Gradec bijaše posve utvrđen već godine 1266., kako to ističe sam kralj Bela IV., kada u svojoj listini od 23. studenoga 1266. veli: »Vjerni naši građani imahu znatnih izdataka, neprekidna posla i vrlo mnogo štete prigodom utvrđivanja ovoga grada, gradeći u njemu kuće i prenoseći ovamo zgrade svoje.« Radi tolikih troškova trebalo je građanima zagrebačkim umanjiti njihove terete. Po ustanovi Zlatne bule od godine 1242. dužni su građani u kraljevsku vojsku poslati 10 valjano oboružanih vojnika, ako kralj bude vojevao na moru ili na kopnu. Osim toga dužni su građani dati kralju u ime hrane 12 volova, 4 lagva vina i 1000 hljebova, kada kralj sa svojom pratnjom dođe u Zagreb. Dođe li u Zagreb vojvoda (herceg), koji je od kraljevske krvi, tada će mu grad Zagreb dati jednoga vola, bačvu vina i 100 hljebova prigodom njegova nastupa (inštalacije) vojvodske časti.

POREZ »MARTINŠČINA«. U srednjem vijeku vrijedilo je pravilo, da se o Martinju plaća poseban porez »Martinščina« onomu, koji je zasnovao kakvu slobodnu općinu. Tako je i kralj Bela 5. srpnja 1258. odredio, da građani zagrebački svake godine na Martinje plate 200 penza.[3] Po kraljevoj odredbi morao se ovaj porez uručiti banu, koji je takve prihode upotrebljavao za uzdržavanje kraljevske vojske, koja je činila t. zv. »bansku četu«.

Premda se taj porez plaćao kralju u priznanje njegova gospodstva kao utemeljitelju slobodnog i kraljevskoga grada, ipak je on Zagrepčane silno tištio. Građani uhvatiše zgodnu priliku, kada je godine 1261. u Zagreb došla kraljica Marija sa svojim mladim sinom Belom, da uredi vojvodske odnošaje u kraljevini Slavoniji. Na molbu zagrebačkih građana dokine kraljica spomenuti porez »Martinščinu«. Kralj Bela IV. nije mogao ništetnom proglasiti odluku svoje žene. Ipak je teško osjećao, što će time nestati stalnoga prihoda za uzdržavanje banske vojske. Zato je kralj 23. studenoga 1266. oprostio građane zagrebačke od podavanja podvoza i od pošiljanja 10 vojnika u kraljevsku vojsku; mjesto toga morat će građani vojvodi ili banu u novoj godini plaćati 40 maraka, što upravo čini 200 penza.[4]

ZAGREB DOBIVA IMANJE SVIBLJE. Grad Zagreb imao je znatnih troškova za gradsku upravu, za porez i za druge potrebe, osobito za uzdržavanje gradskih bedema i kula. Velik dio tih izdataka podmirivao je grad

---

[3] Jedna »penza« je brojila 40 tadašnjih »denara«, t. j. malenih srebrnih novčića.

[4] Jedna je »marka« brojila 5 penza ili 200 denara.

prihodom svojih posjeda. U opsegu gradskog teritorija stajahu sela Gračani, Dedići, Podbrežje, Črnomerec i Trnje. Stanovnici tih sela bijahu kmetovi gradske općine; zato su morali gradu plaćati neke daće u naravi i novcu, a povrh toga podavati i besplatne službe, na pr. prigodom gradnje utvrda, mostova, crkvi i javnih zgrada. Zagrebački građani često isticahu, da nemaju dosta šuma, iz kojih bi dobivali drva za ogrjev i gradnju kuća. Zato je kralj Bela IV. godine 1258. banu Stjepanu naložio, neka gradskoj općini pokloni jedno od krunskih imanja. Po želji zagrebačkih građana dade im ban Stjepan — s privolom županijske skupštine — imanje Sviblje na Savi kod Narta. Taj posjed Svиblje potvrdio je gradskoj općini 5. srpnja 1258. kralj Bela IV., a 26. svibnja 1270. njegov sin i nasljednik kralj Stjepan V.

POSJED KOBILJAK. Godine 1273. došlo je do rata između hrv. kralja Ladislava Kumanca i češkoga kralja Přemisla Otokara, koji je vladao također u Štajerskoj. Otokarove čete provališe u Hrvatsku, gdje su pustošile po Zagorju i Posavini. Tom prilikom dođe neprijatelj i pred Zagreb, kojega ipak nije mogao zauzeti, jer su gradske zidine bile čvrste i — za ondašnje vojničke prilike — gotovo nepredobitne. Da nagradi vjernost i junaštvo zagrebačkih građana, pokloni im kralj Ladislav Kumanac 11. kolovoza 1275. posjed Kobiljak kod Sesveta, izuzevši ga ispod županijske vlasti. Ta kraljevska darovnica bude pročitana na županijskoj skupštini, koja se je iste godine 1275. držala u Zagrebu. Tom je prigodom ban Ivan svečano proglasio gradsku općinu zakonitim posjednikom Kobiljaka; podjedno se odrekao svakoga prava, koje bi on možda imao kao ban.

OPROST OD »ZALAZNINE«. Kralj Ladislav Kumanac bijaše osobit prijatelj grada Zagreba. On je zagrebačkim građanima — radi njihova velikog siromaštva i radi teških tereta, što ih pretrpješe u ono burno doba, — poveljom od 3. siječnja 1278. podijelio milost, da od njih nijedan ban ne smije tražiti t. zv. »zalazninu«. Pod »zalazninom« razumijevala se podvorba, koju su seljaci morali davati svome vlastelinu, kada bi došao u njihovo selo; jednako su hranom i pićem morali bana i njegovu

pratnju opskrbljivati također građani, kada god bi u njihov grad zalazio ban u službenom poslu.

ČUVANJE GRADSKIH »PRAVICA«. Zagrebački građani budno čuvahu svoje »pravice«, a osobito pravo, da sami sebi biraju gradskoga suca. Kada je kralj Bela IV. godine 1266. kneza Arčina imenovao gradskim sucem u Zagrebu, opre se cijela gradska općina tomu pokušaju, da najvažnije gradsko pravo bude preneseno na krunu. Sam je kralj Bela uvidio pogrešku; zato posebnom odlukom opozove spomenuto imenovanje te prepusti zagrebačkim građanima, da sebi po volji biraju suca.

IZBOR ŽUPNIKA U GORNJEM GRADU. Zagrepčani nastojahu, da prošire pravice grada svojega. Tako je na pr. njihova župa sv. Marka isprva stajala pod patronatom zagrebačkoga biskupa. Kad je godine 1261. u Zagrebu boravila kraljica Marija, zamoliše je građani, neka im podijeli pravo, da oni sami sebi biraju župnika, kao što biraju i gradskoga suca. I doista privolom zagrebačkog biskupa Filipa stavi kraljica župu sv. Marka pod patronat gradske općine.

PRIJEVOZI PREKO SAVE KOD ZAGREBA. Iz Zagreba je cesta preko Jastrebarskoga i Modruša vodila u Primorje, gdje bijaše glavno trgovačko mjesto Senj. Na rijeci Savi nije tada još bilo mosta. Zato dade gradski sudac Jelen godine 1288. napraviti brod, koji će prevažati putnike i njihovu robu. Taj gradski brod dobio je po Jelenu ime »Jelen brod«. Drugi je prijevoz pripadao hrvatskoj državi, a zvao se »Kraljev brod«.

PRVO NASTOJANJE, DA ZAGREBAČKA BISKUPIJA POSTANE NADBISKUPIJOM. U 13. stoljeću digla se zagrebačka biskupija do velikog ugleda radi svojeg opsega i radi bogatstva biskupa zagrebačkih. Žalibože bijaše odijeljena od drugih biskupija hrvatskih, jer je od svoga osnutka pripadala pod ugarsku crkv. pokrajinu; nadbiskupom zagrebačkim bijaše nadbiskup u Kaloči, a ne nadbiskup u Splitu. Tu nenaravnu vezu htjede prekinuti zagrebački biskup Stjepan II. Njegova je misao bila, da se dokine siromašna splitska nadbiskupija, pa da se zagrebačka biskupija uzdigne na čast

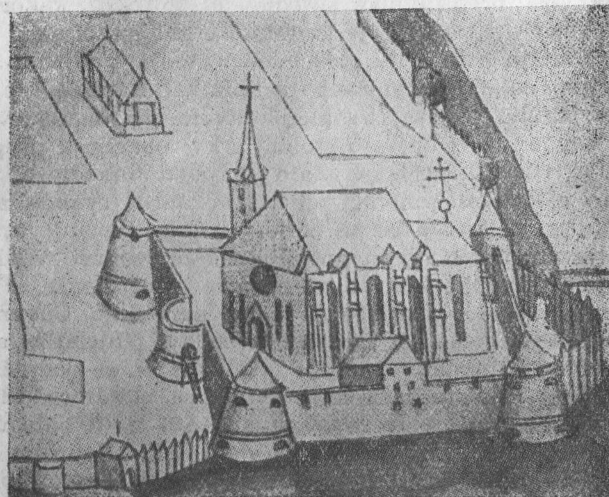
nadbiskupije za sve hrvatske biskupije. Uz tu namjeru pristade slavonski herceg (vojvoda) Koloman, koji bijaše brat kralja Bele IV. Splitski nadbiskup Gunsel izjavi, da je pripravan položiti čast nadbiskupsku, da time omogući izvedbu spomenute misli. Nato herceg Koloman pošalje u Rim svećenika Petra, po kojemu zamoli Papu Grgura IX., neka zagrebačku biskupiju proglasi nadbiskupijom svih zemalja hrvatskih. Papa je hercegu 6. lipnja 1240. odgovorio, da o toj stvari treba zrelo promisliti, a podjedno ishoditi privolu kaločkoga nadbiskupa te kaptola u Kaloči, Zagrebu i Splitu. Dok se s time otezalo, umre herceg Koloman koncem godine 1241. od rane, koju je zadobio u borbi s Mongolima. Početkom pak god. 1242. provališe Mongoli iz Ugarske preko Drave u Hrvatsku, gdje su robili, palili i ubijali. Tom prigodom zapališe i oštetiše Mongoli i stolnu crkvu zagrebačku.

OBNOVA STOLNE CRKVE ZAGREBAČKE. Ova je nesreća osujetila namjeru zagrebačkoga biskupa Stjepana II. On je sada imao drugoga posla: da naime popravi popaljenu stolnu crkvu ili da podigne novu stolnu crkvu. Privremeno dade on južno od stolne crkve sagraditi malenu, ali lijepu crkvicu na čast sv. Stjepana prvoga mučenika.[5]

Godine 1248. umre biskup Stjepan II., a naslijedi ga Filip, koji godine 1258. ishodi od pape Aleksandra IV. dopuštenje, da mjesto stare ruševne stolne crkve sagradi novu crkvu. Filip je već spremio sve, što je trebalo za novu stolnu crkvu, kad li ga god. 1262. zadesi smrt. Njegov nasljednik biskup Timotej započe gradnju nove stolne crkve u gotskom slogu. Najprije bude izgrađeno svetište, gdje su već godine 1269. na oltaru sv. Stjepana Kralja prisizali kanonici zagrebački. Nato se gradila sakristija i desna apsida kraj svetišta. Oltar sv. Petra i Pavla u sakristiji posvetio je biskup Timotej 21. travnja 1275., a oltar sv. Ladislava u desnoj apsidi 25. kolovoza 1275. Dulje se gradila lijeva apsida (današnja kapela bl.

[5] Kapelica sv. Stjepana postoji u nadbiskupskom dvoru još i sada, samo je znatno umanjena.

Djevice Marije), gdje je biskup Timotej posvetio oltar tekar 21. kolovoza 1284. Sam kralj Stjepan VI. hvali 17. lipnja 1272. gorljivost, kojom biskup Timotej ruševnu crkvu gotovo iz temelja diže na slavu Božju. Timotej

NAJSTARIJA SLIKA PRVOSTOLNE CRKVE ZAGREBAČKE
Po svoj prilici iz godine 1528.

započe također gradnju pročelja stolne crkve. Ondje postavi temelje za dva zvonika, ali jedva dopre do prvoga kata, kad li mu godine 1287. smrt prekine plemenito nastojanje. Kako su iza Timotejeve smrti nastale velike borbe za prijestolje u Ugarskoj i Hrvatskoj, nije se nastavila gradnja stolne crkve; onaj prostor crkve od zvonika do apsida i svetišta ispunjavahu ostatci nekadašnje stolne crkve.

ZAGREBAČKI KANONICI. U 13. stoljeću porasao je imetak i ugled kaptola zagrebačkoga. Svih kanonika bijaše 32. Imenovali su ih izprvice biskupi, a kasnije pape. Odlični su kanonici obnašali posebne časti. Tako su jedni između njih bili arhiđakoni, i to: zagrebački, gorski, zagorski, sički, gvešćanski, dubički, komarnički,

gorički, kalnički, vaškanski, čazmanski, bekšinski, varaždinski i vrbovački. Arhiđakoni nadgledahu svećenstvo u svojim arhiđakonatima, što im je nosilo posebne dohotke. Kanonike je na sjednice sazivao »veliki p r e d s t a v n i k« (prepošt), koji bijaše arhiđakon gorski i zagorski. Iza predstavnika slijedio je po časti kanonik »š t i l a c« (lektor). On je u stolnoj crkvi pazio, da li se dobro čitaju evanđelja, poslanice i štenja; podjedno je nadzirao odgoj svećeničkog podmlatka. Kanonik »p o j a c« (kantor) bijaše ravnatelj crkvene glazbe i pjevanja. On je pazio, da se u stolnoj crkvi obavljaju propisani obredi i bogoslužje. Zato je pojac određivao: 1. kojim će redom kanonici pjevati sv. mise, evanđelja i poslanice; 2. kakvo će se odijelo i koje pjevanje upotrebljavati prema svetkovini; 3. kada će zvonari zvoniti, pa time kanonike sazivati na molitve i bogoslužje. »Pojac« je također ustoličavao nove kanonike. Čuvanje crkvenih dragocjenosti (knjiga, posuđa i odijela) bijaše povjereno kanoniku »čuvaru« (kustosu); on se podjedno brinuo za crkvene potrepštine (t. j. za voštanice, ulje, tamjan, hostije i vino za sv. misu). Svi su ti odličnici dolazili do svojih časti i m e n o v a n j e m. Naprotiv su kanonici svake godine između sebe birali kaptolskoga »d e k a n a«, koji je upravljao zajedničkom imovinom kaptola zagrebačkoga, te je njezine prihode dijelio među kanonike. Svaki je kanonik dobivao jednaki dio, samo »pojac«, »čuvar« i »dekan« dobivahu po dva dijela.

KAPTOLSKI ČINOVNICI. Kaptol je imao četiri činovnika, većinom svjetovnjaka. Među ove ubrajao se kaptolski s u d a c, koji je sudio kmetovima na kaptolskom »vladanju«, t. j. na imanjima kaptola zagrebačkoga. Pod nadzorom posebnoga kanonika, koji se zvao »kmetski župan«, dopremalo se u Zagreb vino iz zajedničkih vinograda kaptolskih. Upravu ove zajedničke pivnice rukovodio je kaptolski »k l j u č a r«, koga nadzirahu tri kanonika. Ključar je iz ove pivnice svaki dan dao po jednu mjeru vina onim kanonicima, koji prisustvuju sv. misi i zajedničkoj molitvi časoslova (brevira). Dva kaptolska »r a č u n a r a« imali su dužnost, da točno bilježe sve kaptolske dohotke, naročito desetinu; oni su

podjedno mjerili posude, te pregledavali, da li valja doveženo desetinsko vino i žito.

POSTANAK PREBENDARSKOGA ZBORA. Prigodom većih svetkovina pomagahu kanonicima neki svećenici, da se služba Božja u stolnoj crkvi obavi što dostojnije. Isti ovi svećenici obavljahu mjesto kanonika svagdašnje jutarnje mise. Odmah u ranu zoru čitala se prva sv. misa na čast Bl. Djevice Marije, zatim druga misa na čast presv. Trojstva, sv. Duha, anđela, kraljeva Stjepana i Ladislava, sv. Križa ili opet na čast sv. Marije; napokon treća misa za pokojnike. Od tih svećenika nastane oko god. 1269. poseban zbor »prebendara«. Već početkom 14. vijeka živi na kaptolu zagrebačkom 12 prebendara, koji čine posebnu zadrugu. Prebendare birahu zagrebački kanonici, mjesto kojih su prebendari dvorili kod konventualne mise u stolnoj crkvi kao đakoni i pođđakoni. Svaki je prebendar imao svoje sjedalo u crkvi te je uživao dohodak posebnoga predija (imetka) svoga; o zajedničkim prihodima prebendara vodio je računa njihov dekan, koji je zbor prebendara zastupao u svim javnim poslovima.

CRKVA SV. MARKA. Za tatarske provale god. 1242. propade i župna crkva u gornjem gradu. Na njezinim ruševinama podigoše Zagrepčani sadašnju župnu crkvu sv. Marka. Ona je građena u slogu rane gotike, kakav je tada vladao u graditeljstvu. U sredini crkve nalazimo četiri okrugla i vrlo debela kamenita stupa, koji su nekada bili urešeni slikama »al fresko« (tako se zovu slike, koje se slikaju na svježem malteru na zidu). Stupovi drže svodove nad središtem crkve, koje se dijeli u tri lađe. Srednja lađa svršava prema istoku t. zv. svetištem; ovo je dobro osvijetljeno, jer ima 5 prozora u gotskom slogu. Pobočne lađe svršavaju apsidama, u kojima se nalaze oltari sv. Križa i Bl. Djevice Marije. Pred oltarom sv. Križa polagahu u staro doba svečane prisege novoizabrani gradski suci i zastupnici. Crkva je imala 3 ulaza: s južne, zapadne i sjeverne strane. Glavni ulaz bijaše s južne strane. Tu se još i sada vidi krasan kamenit portal (vrata), izrađen u 13. vijeku. Portal je urešen baldahinima i lišćem, te imade kamenite kipove,

koji predstavljaju 12 apostola. Na vrhuncu portala stoje Isus Krist i Bl. Djevica Marija, a ispod njih sv. Marko, zaštitnik župne crkve. Lijepi zvonik bijaše pravljen u gotskom slogu. Crkva sv. Marka bila je posve izgrađena g. 1256., kad je kralj Bela IV. gradu Zagrebu dopustio, da može svake godine o Markovu držati veliki sajam. U 14. stoljeću upravljahu župom sv. Marka redovito po 3 svećenika; jedan se smatrao župnikom, a druga dvojica bijahu »nadarbenici«. Gradski zapisnici spominju g. 1363. i organista Nikolu. Prema tomu je župna crkva sv. Marka imala orgulje već u 14. stoljeću, kada prvi put nalazimo orgulje i u crkvama zapadne Evrope.

DRUGE CRKVE ZAGREBAČKE. Tamo, gdje je danas Ilica, razvilo se »podgrađe« (suburbium) slobodnog i kraljevskog grada Zagreba. Ondje se već g. 1334. spominje i crkva sv. Margarete. (Stajala je tamo, gdje se danas nalazi pravoslavna crkva). Kraj potoka Medveščaka (na sjeveru današnjega Jelačićeva trga) spominje se god. 1380. crkva sv. Martina. Svaka od tih crkvi imala je posebnoga svećenika, koji je njom upravljao. U gornjem gradu spominje se prvi put god. 1377. crkva sv. Katarine, koja je stajala nešto istočnije od sadašnje crkve sv. Katarine. Iste god. 1377. ostavio je zagrebački građanin Ivan Čemer 50 maraka srebra za gradnju drvene kapelice sv. Jurja kod kestena povrh grada. Pred stolnom crkvom postojala je kaptolska župna crkva sv. Mirka, koja se prvi put spominje g. 1328. Vlaška je ulica nekada imala župnu crkvu Bl. Djevice Marije, koja je propala g. 1242. za provale Tatara i Mongola. Kasnije su tamošnji žitelji podigli župnu crkvu sv. Antuna. Troškom arhiđakona Ivana počela se g. 1347. graditi drvena crkva sv. Ivana Krstitelja, koja postade župnom crkvom za Novu Ves. Oko svake crkve nalazilo se groblje. Imućniji građani pokapani su u samoj crkvi, gdje bijahu uređene javne i privatne grobnice.

SAMOSTANI. Zagrebački biskup Prodan (g. 1181. do 1185.) sagradio je sjeverno od Kaptola crkvu i samostan templara ili božjaka. Taj je red osnovan g. 1118. za obranu Jeruzalema, a imao je u Hrvatskoj više

samostana (među ostalima i Božjakovinu). Kad je papa g. 1313. ukinuo templarski red, dade zagrebački biskup bl. Augustin Kažotić sve božjake svoje biskupije smjestiti u zagrebački samostan, gdje provedoše ostatak života svoga. — U Vlaškoj ul. nalazimo na početku 13. stoljeća dominikance. Njihov se samostan sa crkvom sv. Nikole nalazio tamo, gdje je biskup Vrhovec g. 1827. podigao orfanotrofij za siromašne gimnazijalce. Dominikanci su revnim propovijedima pridonijeli tomu, da u Hrvatsku nije iz Bosne doprlo bogomilsko ili patarensko krivovjerje. Zagrepčani su dominikance nazivali »prodekatorima« (radi propovijedi) i »bijelim fratrima« (radi njihove bijele haljine). — U selu Opatovini kod Save nalazimo sredinom 13. stoljeća cistercite. To su bili reformirani benediktinci. Iz Opatovine dođoše cisterciti oko g. 1315. u Zagreb, gdje su tik Kaptola podigli svoj samostan i malenu crkvu Bl. Djevice Marije. Zagrepčani su cistercitima dali ime »svrakari«, jer su imali odijelo crne i bijele boje. — Tada su već u Zagrebu svoj samostan imale također opatice. Dokazom nam služi ugovor, kojim cisterciti g. 1315. zagrebačkim opaticama u najam daju svoj »otok sv. Jakova« na Savi. Ipak ne znamo, da li je samostan tih opatica bio u području Kaptola ili na zemljištu sl. i kr. grada. Isto tako nije nam poznato, kojemu su redu pripadale prve zagrebačke opatice. — Priča kaže, da je u Zagrebu neko vrijeme boravio sv. Franjo Asiški (umro god. 1226.), koji je utemeljio franjevački red. Prema toj legendi stanovao je sv. Franjo kod bogate udovice Katarine Galović. Njezina se kuća nalazila tamo, gdje je danas kapela sv. Franje u franjevačkom samostanu. U pisanim spomenicima spominje se franjevački samostan u Zagrebu prvi put tekar g. 1323. Ipak držimo, da je taj samostan postojao već oko g. 1280., kada je vjerojatno sagrađeno svetište franjevačke crkve u tadašnjem gotskom slogu.

ŠKOLE. Treći lateranski crkveni sabor odredio je g. 1179., da kod svake stolne crkve ima biti vješt učitelj, koji će podučavati đake. Tomu se odazvao zagrebački kaptol, te je potražio zgodnoga učitelja. Ovaj će od kap-

tolskih dohodaka (u novcu, vinu i u žitu) dobivati jednaki dio, kao svaki kanonik; no zato mora besplatno poučavati one mladiće, koji se žele dati na svećenički stalež. Nadzor nad tom školom vodio je kanonik lektor.

Malo pomalo počeli su ovu kaptolsku školu uz klerike polaziti i drugi mladići, da nauče pisati, čitati i latinski jezik. Ti svjetovni đaci morali su učitelju plaćati »školarinu«. Građanski sinovi donašahu učitelju o Božiću 1 kopuna i 4 hljeba, o Uskrsu 4 hljeba i 1 sir ili umjesto sira 20 jaja, a o Kraljevu (20. kolovoza) 1 pile i 4 hljeba. Plemićki sinovi plaćali su učitelju o Božiću, Uskrsu i Kraljevu po 12 denara, a sinovi hrvatskih velikaša po 20 denara. U školi se učila i nauka o zdravlju. Đaci su morali naučiti pravila o čuvanju zdravlja, a osim toga i porabu ljekovitog bilja.

DRUŠTVOVNE UREDBE. U Zlatnoj je buli od g. 1242. i ova odredba: Ako tko umre bez oporuke i bez zakonitih baštinika, onda jedna trećina njegova imutka ima pripasti sirotinji grada Zagreba. S takvim prihodom osnovao je grad ubožnicu ili bolnicu, što je u ono davno doba značilo isto. Ubožnicom je upravljao poseban svećenik, koji se latinski zvao »rektor hospitalis« (ravnatelj ubožnice). Za uzdržavanje ubožnice pridonašahu građani milodare, a na samrti sjećaju ih se kakovim zapisom u svojoj oporuci. Obrtnici običavahu pomagati svoje drugove, koji obolješe ili ostarješe te nađoše utočište u bolnici. Sredinom 14. vijeka postoji ubožnica ili bolnica također na Kaptolu blizu stolne crkve. To nam svjedoči isprava, kojom zagrebački biskup Stjepan III. god. 1357. kalničkom arhiđakonu Dionizu dopušta, da polovinu zgrada, što ih je podigao tamo, gdje su nekada stajali »banski dvori«, smije darovati ubožnici, koja se nalazi tik ovih zgrada. Tu kaptolsku ubožnicu staviše pod zaštitu sv. Jelisave. Ona se ponajviše uzdržavala milodarima biskupa i kanonika. Ubožnice u Zagrebu pomagahu i redovnici, pa i drugi ljudi. Tako je gradskoj i kaptolskoj ubožnici oporučno jedan dio svoje imovine g. 1377. ostavio ban Pavao, sin Stjepana de Starči, kapetana biskupove tvrđe u Zagrebu. — Cisterciti su g. 1291. na potoku Medvešćaku imali kupali-

šte. Budući da im kupalište nije nosilo nikakve koristi, iznajmiše ga oko g. 1339. gradskome sucu Nikoletu, koji će im plaćati godišnju najamninu od 60 denara. Kupalište je u zakup g. 1364. uzeo kanonik Pavao. Kupalište bijaše zidano, a voda se grijala. Brijači su u tome kupalištu građanima puštali krv otvaranjem žile ili porabom rogova. I cisterciti stavljahu g. 1364. u ugovor uvjet, da im kupališni brijač mora 4 puta godimice pustiti zališnu krv.

ZAGREBAČKI GRAĐANI. Po ustanovama »Zlatne bule« od g. 1242. bijahu zagrebački građani oslobođeni od vojničke službe, a u cijeloj državi nisu trebali plaćati mitnicu (maltu). Oni su slobodno raspolagali svojom imovinom, koju su oporukom mogli ostaviti i drugim ljudima, ako nisu imali izravnih potomaka. Građanima nije mogao suditi županijski sud, što više niti hrvatski ban, već jedino gradski sudac, kojega su sami birali i skidali.[6] — Svaki kućevlasnik, koji je barem jednu godinu proveo u Zagrebu, a za to vrijeme nije bio kažnjen, mogao je steći građansko pravo. U tu svrhu mogao je usmeno ili pismeno zamoliti gradsko zastupstvo, koje će ga primiti za pravoga zagrebačkoga građanina. Pri toj je prigodi novi građanin u gradsku blagajnicu uplatio određenu pristojbu. Jezgru zagrebačkih građana činili su dakako Hrvati, kako to pokazuju njihova prezimena u sačuvanim povijesnim spomenicima. Ipak već u davno doba nalazimo u Zagrebu također građana drugih narodnosti, osobito Nijemaca i Talijana. Nijemci se u Zagreb doseljavahu većinom kao obrtnici, osobito »šoštari« (postolari). Što više: u Zagrebu g. 1375. postoji posebna »njemačka ili šoštarska ulica« (vicus Theutonicorum seu sutorum), koja je zapremala istočnu stranu današnje Radićeve (Duge) ulice i sjevernu stranu da-

Hrvatski ban Detrik Bubek počeo se god. 1391. miješati u sudstvo grada Zagreba. Radi ove povrede gradskoga prava pritužilo se gradsko zastupstvo kralju Sigismundu i kraljici Mariji. Kralj je 6. rujna 1391. iz Požege strogo naložio banu Bubeku i svim njegovim nasljednicima, da se kane suditi zagrebačkim građanima. Isto je Bubeku 20. studenoga 1391. naložila kraljica Marija posebnim pismom iz Budima.

našnjeg Jelačićeva trga. Talijani su u Zagreb dolazili kao zlatari i srebrnari, pa kao trgovci. Oni su stanovali većinom u Mletačkoj ulici tik Markova (danas Radićeva) trga. Što više: ova je ulica po njima i dobila svoje ime, jer su Talijani bili većinom iz Mletaka (Venecije), pa iz mletačke pokrajine u današnjoj Italiji.

GRADSKI SUDAC. Na čelu grada Zagreba stajao je gradski sudac. O njegovu izboru kaže »Zlatna bula« od g. 1242. ovako: »Građani mogu sebi svake godine po volji birati suca, kojega im drago i nama ga predložiti (na potvrdu)«. I kralj Karlo Roberto posebnom je ispravom g. 1325. zagrebačkim građanima potvrdio pravo, da sebi biraju suca svoga. Taj se izbor vršio svake godine na Blaževo (3. veljače). Budući da građani nisu znali pisati, glasovalo se usmeno, dakle javno. Ipak ne znamo, da li se je glasovalo poimence ili klicanjem. U drugom slučaju proglasio bi se izabranim onaj kandidat, čije bi se ime čulo glasnije. Obično se glasovalo u gradskoj vijećnici. Ako je na biralište pridošlo mnogo izbornika, onda se glasovalo na Markovu trgu. — Kad je kralj potvrdio izabranoga suca, onda bi ga odveli u župnu crkvu sv. Marka. Ovdje je izabrani gradski sudac pred oltarom sv. Križa morao priseći, da će točno držati zakone, koje su gradski zastupnici stvorili i odredili; uz to će paziti, da ove zakone ne bi tko drugi vrijeđao ili kršio. Tekar iza položene prisege predali bi novomu sucu gradske ključeve i žezlo kao znak njegove sudačke vlasti. Za gradskoga je suca mogao biti izabran i hrvatski plemić, ako je u Zagrebu imao svoju kuću i ako je stekao građansko pravo. — Zlatna bula daje Zagrebčanima pravo, da suca mogu svake godine po volji svojoj mijenjati; »onaj, komu bi se očito dokazalo, da je klevetnik ili da je krivo svjedočio, ne smije se više izabrati ni za suca ni za prisjednika ni za savjetnika.«

GRADSKO ZASTUPSTVO činilo je 8 prisežnika (jurati cives) i 20 savjetnika ili vijećnika (consiliarii). Građani su ih birali u isto doba, kada biraju gradskoga suca t. j. svake godine na Blaževo (3. veljače). Znatan je djelokrug gradskoga zastupstva. Ono u ime slob. i kr. grada brani gradska prava, ako ih tko hoće okrnjiti.

Zastupstvo se parbi za gradska imanja, ako ih tko hoće oteti. Ono bdije oko imovinske sigurnosti zagrebačkih građana. Njemu se ima prijaviti svaka promjena imovine, t. j. kupnja, dar i zamjena. Samo gradsko zastupstvo može novoga vlasnika uvesti u njegovu imovinu, potvrđivati najamne ugovore i paziti na oporuke zagrebačkih građana. Ako tko umre bez oporuke, a ne ostavi potomaka i rođaka, onda gradsko zastupstvo dijeli njegov imutak u troje tako, da jednake dijelove dobiju crkva, ubogari i gradska općina. Zastupstvo sklapa u ime grada ugovore sa zagrebačkim Kaptolom i s privatnicima, prima doseljenike u gradsku općinu te im podjeljuje građanska prava. Isto tako može zastupstvo nevaljale ljude izagnati iz grada. Zastupstvo se brine za razvoj obrta i trgovine u gradu, određuje stalne cijene za robu i za radnju (limitacija) i nadzire, da li se u trgovini upotrebljavaju prave mjere i vage. Zastupstvo se brine za župnu crkvu sv. Marka: bira župnika i prebendare, bdije nad crkvenom imovinom, a samu crkvu uzdržaje i popravlja. Zastupstvo napokon bira gradskoga bilježnika, kapetana i sve druge službenike.

GRADSKI ČINOVNICI. Obranu slob. i kr. grada Zagreba rukovodio je gradski kapetan (capitaneus castri). On pazi na gradske utvrde (kule, vrata i zidove); on se brine za streljivo i za obrambene sprave; on nadzire čuvare, a u vrijeme opsade vodi glavnu brigu za obranu tvrđe. Zato se za zagrebačkoga kapetana biraju obično ugledniji građani, a gdjekada i plemići. — Odlična je također služba gradskog biježnika (notara), koji vodi gruntovnicu, sastavlja gradske isprave i bilježi sudbene odluke. Budući da je tada bio služben jezik latinski, birahu se za bilježnike samo školovani ljudi. Uz latinski jezik morali su bilježnici dobro poznavati domaće zakone i naredbe, jer oni zastupaju gradsku općinu u svima parnicama. Obično su bila 2 ili 3 bilježnika, od kojih je samo jedan bio glavni (principalis notarius). Bilježnicima je uz plaću pripadao stoti dio vinske i žitne desetine, sabrane na području grada Zagreba.

GRADSKI SLUŽBENICI. Gradski dohodak, — poimence porez i pijacovinu — ubirao je poreznik (tribu-

tarius). Poreznike je nadzirao gradski blagajnik (comes proventuum). On je u posebnoj knjizi vodio popis svih kućevlasnika i stanova; tu bi blagajnik za svakoga upisao, koliko ima platiti u ime poreza, pa koliko je već uplatio i koliko još duguje. Porkulab ili kaštelan (castellanus arcis) rukovodi gradsku stražu. On je pazio na to, da se na večer u propisano doba gradska vrata zatvaraju, a u jutro otvaraju. Kaštelan čuva i ključeve gradskih tamnica. Njegova je dužnost paziti, da li gradski stražari, koji se tada zovu »oružnici«, noću obilaze po gradu. U tom ga pomaže i poseban nadzornik straža (custos vigiliarum), koji je neposredno zapovijedao stražarima (dnevnim i noćnim). Prozivač (preco) javlja građanima obznane i nove odredbe gradskoga poglavarstva, koje čini sudac s prisežnicima i savjetnicima. Svaku objavu počinje prozivač riječima: »Daje se na znanje...« Kada prestane zvoniti »loteršćak« (campana latrunculorum), zatvaraju se sva gradska vrata. Tada izlazi na ulicu noćobdija (vigilator), koji na ramenu nosi »helebardu«, t. j. sjekiru s dodanim oštrim šiljkom. Cijelu noć obilazi noćobdija gradske ulice, pazeći na vatru, koje su se tadašnji građani opravdano veoma bojali. Svaku je uru noćobdija prozivao, izgovarajući opomenu: »Dvanaesta vura bije. Purgari, pazite na ogenj! Nek vas čuva Bog i sveti Florijan!«

GRADSKI PEČATNICI. U staro doba nije zagrebački gradski sudac morao znati pisati. Sudac naime nije vlastoručno potpisao gradske isprave, odluke i pozive. Mjesto svoga potpisa stavio bi na takve isprave gradski pečatnik (sigillum civitatis), koji je sudac uviek držao uza se; što više on bi sa sobom ponio gradski pečatnik i onda, ako je kuda pošao makar na kratko vrieme. Pečat je dakle bio jedini dokaz vjerodostojnosti za sve gradske isprave. Zato bi se novčanom globom kaznio onaj, tko bi obeščastio gradski pečat, to obilježje vlasti cijele gradske općine. Najstariji pečat Zagreba pokazuje tri kule, koje stoje na obzidanom brijegu. Srednja je kula viša i šira od dviju pobočnih kula, koje su jednake. Kraj lijeve pobočne kule vidi se polumjesec, a kraj desne kule zvijezda Danica. Na rubu samoga pečata postoji latinski natpis: † S. COMVNI. DE. MONTE. GRACI, što se ima čitati ovako: Sigillum communitatis de monte Graci (Pečat općine brda Graca). — Vjerojatno je Zagrebu grb s tri kule, pa s mladim mjesecom i sa zvijezdom Danicom podijelio kralj Bela IV. odmah g. 1242., kad je Gradec uzvisio na čast slobodnog i kraljevskoga grada. Obično bi gradski sudac pečatnik s grbom grada Zagreba utisnuo na samu ispravu. Ako je takva isprava bila veoma važna, onda bi sudac utisnuo pečatnik u čisti pčelinji vosak, koji bi onda visio na svilenoj ili konopljenoj vrpci, prišivenoj na ispravi.

GRADSKI SUD. Slobodne gradske općine u Hrvatskoj bijahu izuzete od sudbenosti bana, podbana, župana i plemićskih sudaca. Tako je i grad Zagreb vršio samostalnu sudbenost, i to ne samo u građanskim (civilnim), već i u kaznenim (kriminalnim) parnicama. Šta više: Zagreb je imao i »jus gladii« (pravo mača), t. j. gradski je sud mogao krivca osuditi i na smrt. Gradski je sud redovno sudio u utorak i petak, ako nije na taj dan pao sajam ili kakova svetkovina. Za velikih blagdana (Božić, Sv. Tri Kralja, Uskrs, Duhovi i Tijelovo) trajahu sudbeni praznici 6 dana prije i 6 dana poslije svetkovine. Tako isto nije se sudilo o Margaretinju (13. srpnja) i o Kraljevu (20. kolovoza), kad je u Zagrebu trajao sajam neprekidno 14 dana. Gradski je stražar optuženiku 8 dana unaprijed usmeno priopćio, kada ima doći na gradski sud. Ako optuženik ipak nije došao, onda mu je najavljen novi rok. Nije li se odazvao niti tada, odrediše mu treći rok. Tekar onda, ako se optuženik nije pokorio ni trećemu pozivu, osudiše ga iz ogluhe. U tome slučaju morao je platiti i novčanu globu, da se tako kazni i njegov prkos. Tužitelj nije morao biti baš pravi građanin. Tužiti je mogla svaka neporočna osoba, ako nije bila izopćena iz crkve ili ako nije stajala pod istragom i ako se nije odrekla građanstva. Sud su pak činili gradski sudac i svi gradski prisežnici.

PARBENI POSTUPAK. Kralj Bela IV. u Zlatnoj buli od g. 1242. izričito nalaže: »Nijedna presuda neka

se ne svrši dvobojem, već neka se raspravi svjedocima i prisegom, — bilo među građanima, bilo među strancima.« Gradski je sud svjedoke zaprisegnuo i onda podvrgnuo redovnom ispitivanju. Koga je gradski sud pozvao za svjedoka, morao je svjedočiti prema svome znanju. Tko bi na sudu uskratio svjedočanstvo, njega je čekala kazna. A ako tkogod nije htio sudu predložiti spise, koji su potrebiti za kakovu parnicu, njemu bi sud — istjeravši ga iz Zagreba — zaplijenio cijeli imetak. Ako nije bilo svjedoka, ponudio bi gradski sud optuženiku, da pred oltarom sv. Križa u crkvi sv. Marka svečanom prisegom potvrdi svoju nedužnost. Takva prisega ipak se nije dopuštala onim optuženicima, za koje se opravdano sumnjalo, da bi mogli i krivo priseći. Budući da je ipak i od njih trebalo doznati istinu, običavao je gradski sud ubojice, tatove i vještice stavljati na muke. Tko bi izvan suda obružio presudu gradskoga suda, toga bi kaznili globom. Tako isto bijaše globljen i onaj, tko bi spriječio provedbu osude. Uopće se u Zagrebu veoma cijenio gradski sud. Sama Zlatna bula ima o tom ove oštre odredbe: »Tko bi se usudio učiniti kakvu smutnju, kada sudac sjedi na sudbenoj stolici, neka se kazni dvostrukom globom. Tko pak izgrdi suca ili njegova prisjednika, neka plati globu od 10 maraka tekućega novca; ako ne bude mogao platiti, neka izgubi ruku.« — Na sudu je kao glavni zakonik vrijedila Zlatna bula od g. 1242. i povlastica kralja Bele IV. od g. 1266. U toj se povlastici određuje, da zločince treba suditi «prema potvrđenom običaju vojvodine Slavonije« (juxta ducatus Sclavoniae consvetudinem approbatam). Osim toga vrijedio je u Zagrebu i poseban zakonik, koji je proglašen g. 1377., kad je bio gradski sudac Franjo Marković. Kasnije su morali gradski suci prisizati, da će točno održavati gradske zakone, koji su upisani »toliko u zakoniku, koji postoji, koliko također u drugim zakonicima«. (Nažalost nije se sačuvao spomenuti zakonik od g. 1377.).

KAZNE ZA PSOVKE I KLEVETE. Zlatna bula grada Zagreba od g. 1242. određuje ovo: »Ako jedan građanin drugoga građanina obruži, izgrdi ili opsuje, neka

uvrijeđenomu plati 10 penza, a gradskoj blagajni 100 denara. Tko je tako bio tri puta kažnjen, a nije se popravio, neka mu se cijela njegova imovina zaplijeni u korist općine, a on neka se iz grada sramotno potjera kao nepoštenjak. Gradski sud nije ipak sudio uvijek tako strogo. Obično se tužitelj zadovoljio time, da ga okrivljenik javno zamoli za oproštenje. Gdjekada je krivac bio osuđen, da mora sjediti na »prangeru«, t. j. na sramotnom stupu, koji se nalazio kraj velikih vrata župne crkve sv. Marka. Najviše je sud imao posla s »filarkama«, t. j. s piljaricama, koje su na Markovu trgu prodavale kruh, mlijeko, sir, maslac, jaja, voće i povrće. Stojeći ili sjedeći jedna do druge često su se te žene radi utakmice u svojoj trgovini zavadile. U takvom slučaju obično bi padale uvrede s jedne i s druge strane. Zato je gradski sud g. 1384. dao istesati kamen i na nj pričvrstiti lanac. Kamen je redovito stajao na prangeru. Kada su se pak zavadile filarke, onda ih je gradski sudac radi međusobna psovanja osudio ovako: Jednu filarku odvedoše na Dverce, a drugu k prangeru. Ovoj bi onda na vrat objesili sramotni kamen, koji je morala nositi od Markove crkve do Dveraca. Tu bi joj kamen skinuli te ga objesili o vrat drugoj filarki, koja ga je morala nositi do župne crkve. — Klevetnici morali su pred sudom svjedocima i prisegom dokazati, da je istina ono, čime su okrivili drugoga čovjeka. Ako im to nije pošlo za rukom, onda bi ih gradski sud oštro kaznio radi počinjene klevete. Najmanja kazna bijaše globa od 25 penza, koja se klevetniku nametnula za »pranje jezika« (emenda linguae). Za veće klevete bio je krivac javno šiban na »prangeru«. Najteže klevetnike kaznili bi izgonom iz grada i zapljenom imutka njihova.

KAZNE ZA KRVAVE ZLOČINE. U Zlatnoj buli od g. 1242. stoje ove odredbe: »Tko drugoga rani nožem, mačem, sulicom ili sličnim oružjem, a ranjenik se izliječi ne izgubivši uda, mora liječnika platiti, ranjeniku dati 25 penza i u gradsku blagajnu položiti 5 penza. Izgubi li ranjenik bilo koje udo, mora krivac platiti liječnika, zatim ranjeniku naknaditi udo sa 10 maraka, a

povrh toga u gradsku blagajnu položiti 2 marke. Ubije li tko nekoga u igri nehotice, mora platiti 100 penza rođacima ubijenoga, a 20 penza gradu; ako ne bi imao sredstava, neka mu sude građani. Tko rani građanina tako, da on umre, a ubojica pobjegne, onda 2 trećine ubojičina imetka neka pripadnu roditeljima ili rođacima ubijenoga, a 1 trećina gradu. Ubije li tko građanina te bude uhvaćen, neka mu grad sudi po zakonu. Ako li stranac ubije građanina u kući, na ulici ili na trgu, neka ga kazni gradska općina.« — Ubojstvo i umorstvo kažnjavalo se smrću. Naravno da se prije osude morala dokazati krivnja optuženikova. Gdje nije bilo dokaza, mogao je optuženik svoju nedužnost dokazati svjedocima ili prisegom. U drugom slučaju morao je optuženik naći 25 osoba, koje će zajedno s njim pred oltarom sv. Križa u župnoj crkvi javno priseći, da on nije krivac smrti ubijenoga. Ako je netko drugoga ubio u samoobrani života svoga, onda ga nije čekala nikakva kazna. — Različita bijaše smrtna kazna, a određivala se prema stupnju krvava zločina. Obično bi ubojici mačem odsjekli glavu ili bi ga objesili na vješala. Ako je zločinac mnogo zgriješio, tada bi ga prije smrti još i mučili.

DRUGE KAZNE. Preljub se u starom Zagrebu smatrao za »najveći zločin« (maxima malitia). Preljubnike su obično nazivali »prokletnicima«. Ako se na gradskom sudu dokazao preljub, onda je preljubnike čekala strašna kazna, jer će ih zacijelo žive spaliti na lomači. Ista je kazna čekala palikuće, ako ih uhvate u samom činu ili ako im se zločin jasno dokazao. Na lomači bi spalili također onoga, tko bi se usudio, da krivotvori gradski pečatnik. Ako je tko silovao ili samo oskvrnio djevojku, njemu bi odsjekli jednu nogu. Zlatna bula od g. 1242. ima ovu odredbu: »Ako se građanin ili stranac na gradskom teritoriju zatekne u krađi ili u razbojstvu, neka mu gradski sudac sudi po običaju«. Razbojstvo se redovno kaznilo smrću na vješalima. Krađa se sudila prema vrijednosti ukradene robe. Najmanja je kazna bila, da tata neko vrijeme privežu uz pranger, gdje će ga moći svi građani vidjeti, a zatim je tek slijedio njegov izgon iz grada. Veća se krađa kaznila tako, da bi tata prije izgona javno na prangeru batinali ili (ako bijaše dječak ili žena) šibali. Još veću krađu kaznili bi tako, da tatu odrežu uho, pa da mu pod prijetnjom smrtne kazne zabrane povratak u grad. Gdjekada bi tata žigosali usijanim željezom na čelu ili na licu, da ga po tom svi ljudi poznaju i da se uzmognu ukloniti njegovu društvu. Ako bi takav žigom ili odrezanim uhom obilježeni tat ponovno bio zatečen u krađi, onda ga je zacijelo čekala smrtna kazna. Ima i takvih slučajeva, gdje je tat bio obješen odmah iza prve krađe, ako je ukrao mnogo vrijednu stvar.

Zlatna bula od g. 1242. određuje ovo: »Ako tko koga ćušne ili povuče za vlasi, mora povrijeđenomu platiti 10 penza, a gradskoj blagajni 100 denara. Učini li to tri puta, neka se progna iz grada.« Tko je u Zagrebu počinio izgrede ili smutnje, toga bi gradski sud usijanim željezom žigosao na licu i prognao iz grada. U staro su doba vjerovali Zagrepčani, da postoje vještice (»copernice«), koje se druže s vragom te mogu naškoditi čovjeku u životu, zdravlju i na imutku. Pod vješticom razumijevahu one žene, koje su običavale čarati ili vračati. Ako je takva nesretnica na mukama priznala, da je zaista vještica, onda bi je živu spalili na lomači. Manja je kazna bila, da su tobožnju vješticu najprije smaknuli (mačem ili na vješalima), a tek onda mrtvo tijelo njezino spalili na lomači. Zagrepčani su imali posebno mjesto za lomaču, gdje bi palili vještice. To bijaše »Zvedišće«, koje se nalazilo pri ulazu iz Streljačke ulice u Tuškanec.

PRIZIVNO SUDIŠTE. Tko nije bio zadovoljan osudom gradskoga suca i njegovih 8 prisežnika, mogao je prizvati na vrhovno sudište. Ovo su činili bivši gradski suci (antiqui judices), koji su stekli potrebito poznavanje običajnih zakona. Taj »sud starih sudaca« (judicium antiquorum judicum) bio je dakle prizivno sudište. Parbene se stranke obično zadovoljiše presudom toga suda. Ako je tko ipak držao, da mu je učinjeno krivo, mogao je prizvati na sud kraljeva »tavernika« (»tavernicale judicium«), koji je činio najviše sudište. Nitko nije smio

mimoići »sud starih sudaca«, pa izravno prizivati na »tavernikalni sud.«

SAJMOVI U STAROM ZAGREBU. Zlatnom bulom od g. 1242. dobio je grad Zagreb pravo na t. zv. nedjeljne sajmove. Kralj Bela IV. naime izrijekom kaže: »Određujemo, da se u istom gradu poveći sajam drži dva puta na nedjelju, i to u ponedjeljak i u četvrtak, a obični trg svaki dan.« Ti nedjeljni sajmovi održavahu se u gornjem gradu na trgu oko župne crkve sv. Marka. Naprotiv se na Kaptolu već prije toga držao veliki godišnji sajam o Kraljevu (20. kolovoza), kada je stolna crkva slavila svoj god. Pri takvoj je naime prilici u Zagreb dolazilo na proštenje mnogo ljudi iz bliže i daleke okolice. Oni su po sredovječnom običaju sa sobom donosili svoje poljodjelske proizvode, koje bi prodavali, da uzmognu sebi kupiti robu zagrebačkih i stranih trgovaca. Taj »Kraljevski sajam« trajao bi 14 dana, t. j. nedjelju dana prije i poslije Kraljeva. Isto takav godišnji sajam dopustio je 21. ožujka 1256. kralj Bela IV. također gornjem gradu, i to o Markovu, kada svoj god slavi crkva sv. Marka, te je također trajao 14 dana. Zagreb je 10. ožujka 1372. dobio i treći godišnji sajam, margaretski sajam o Margaretinju, kada svoj god slavi crkva sv. Margarete u »Podgrađu« zagrebačkom. I na taj sajam mogu svoju robu dovesti i domaći i strani trgovci, koje je kralj opraštao od plaćanja pijacovine.

ZAGREBAČKI NOVCI. Sredinom 13. stoljeća postojala je već u Zagrebu kovnica novca za hrvatske zemlje. To bijahu t. zv. »zagrebački denari« (denarii zagrabienses), koji se prvi put spominju g. 1265. Denar je malen srebrn novac, koji je težio samo 1 gram. Na prednjoj strani denara vidi se kuna. Katkada se taj novac zove »banovica« (moneta banalis). Ispod kune i povrh nje razabire se zvijezda, a naokolo teče napis: »Moneta bani pro Sclavonia«, što znači: Banov novac za Slavoniju. (Pod »Slavonijom« se tada razumijevahu sve hrvatske zemlje od Drave do mora.) To bijahu t. zv. banski denari (denarii banales), koji se radi toga obično i zovu »banovice«. Ako je denare dao kovati sam kralj, onda

napis glasi: »Moneta regis pro Sclavonia«. Kraljev novac za Slavoniju. Ako su pak denari kovani na račun hrvatskoga »hercega«, t. j. kraljeva sina ili brata, koji je hrvatskim zemljama upravljao kao »dux« (vojvoda), onda je to označeno na prednjoj strani denara riječima: »Moneta ducis pro Sclavonia« (Vojvodin novac za Slavoniju). Na drugoj strani denara stoji dvostruki križ. Odozgo ima križ s desna polumjesec, a s lijeva zvijezdu Danicu; odozdo se pak vide 2 krunjene glave, okrenute jedna prema drugoj; nad glavama je početno slovo onoga bana (odnosno kralja ili vojvode), koji je dao kovati taj denar. Osim u Zagrebu postojahu kovnice denara također u Virovitici, u Pakracu i u Mitrovici.

Denar bijaše u prometu najobičniji novac. Uz denar spominju se jošte: marka, floren, penza i ferto kao novci. Marka je vrijedila 200 denara, a dijelila se na tri florena, odnosno na 4 ferta ili na 5 penza. Polovicu denara vrijedio je veliki bakreni novac »obul«, koji se opet dijelio na 6 »bagatina«, t. j. sitnih bakrenih novčića. Pensa je vrijedila 40 denara.

MJERE I VAGE. Glavna mjera za tekućine bijaše pinta, koja je zapremala 2.8 današnje litre. Polovica pinte zvala se polić (menzura), koji se opet dijelio na 2 holbe i na 4 sajtleka. Dvije pinte činile su 1 kabal (cubulus), a 5 kabala išlo je u 1 čabar, dok je posuda (cadus ili tunela) sadržavala 31 kabal.

Za dužinu služile su tjelesne mjere. Najmanja je mjera prst (digitus), t. j. širina palca. Veća je mjera šaka (palma), t. j. 4 prsta bez palca. Iza toga slijedi pedalj (spitama), t. j. duljina od vrha palca do vrha maloga prsta, kada razmaknemo ručne prste. Lakat (cubitus) znači duljinu od ručnoga pregiba do vrha maloga prsta. Rif (ulna) znači dužinu cijele ravno položene ruke od vrha palca do protivnoga ramena. Često se kao mjera za dužinu spominje stopa (pes), koja zaprema 4 šake. Korak (passus) znači 2 i po stope.

Žito se mjerilo na vagan (metreta). Četvrtinku tadašnjega vagana činila je »četvrtinka«. Za sol je postojala

posebna mjera »star«, koja je bila dva puta veća od vagana. Kao vage spominju se: lotovi, unce i funte. Dva lota činila su jednu uncu, a 32 lota išla su u 1 funtu.

ŽITARI, SOLARI I KRAMARI. U srednjem su vijeku u Zagrebu bile dvije vrste trgovaca. Jedni trgovci trguju samo jednom vrsti robe kupujući i prodavajući n. pr. žito, sol, platno, med, sukno, vino, stoku, drvo i t. d., te se onda zovu »žitari«, »solari«, »platnari«, »medari« i t. d. A drugi trgovci kupuju i prodavaju različitu robu, n. pr. ulje, mirodije, južno voće, svijeće i t. d., radi čega se zovu »kramari.« Ovi imaju u Zagrebu i posebne svoje dućane, koji se u Zagrebu zovu »štacuni«, po čemu su i sami trgovci dobili ime »štacunari«. Tadanji dućani bijahu malene prostorije pod »boltom« (svodom). Dućan je imao obično željezna dvokrilna vrata, od kojih je desno krilo sezalo do »poceka« (praga), dok je lijevo krilo bilo kraće; tu je naime donji dio bio zidan, a na zidu bijahu izložene stvari, koje se prodavahu u dućanu.

Trgovina je stajala pod zaštitom samoga kralja, u Zagrebu još i pod zaštitom gradskoga poglavarstva. Zato je gradsko poglavarstvo uzdržavalo tržnoga nadzornika (magister fori), koji će se brinuti za red na svagdanjem trgu. Tržni je nadzornik pazio, da trgovci imaju prave mjere i utege, da prodavaju dobru i zdravu robu, pa da ne pretjeruju cijenama. U tu je svrhu gradsko poglavarstvo godine 1425. izdalo posebne odredbe, kojih su se morali držati svi trgovci i prodavači u Zagrebu.

STROGOST ZAGREPČANA PREMA KRIVOTVORITELJIMA NOVCA. Zagrepčani su bili veoma strogi prema onim zločincima, koji bi kovanjem ili obrezivanjem kvarili novce. Takav je zločinac morao izgubiti glavu, jer ga je gradski sud bez iznimke uvijek sudio na smrt. Isto se tako postupalo s onim, koji bi znalice u promet stavljao krivotvoren novac, osobito u sajmovno doba. Takvomu bi krivcu ruke natraške svezali na drvenoga konja, gdje bi ga onda usijanim krivotvorenim novcem žigosali na čelu i po licu; iza toga bi ga tekar predali krvniku, da ga vodi kroz cijeli gornji grad, gdje bi narodu proglašivali, kakav li je zločin počinio; a zatim bi ga krvnik odveo na Zvedišće, t. j. na ulaz iz Streljačke ulice u Tuškanec, gdje bi ga živoga spalili.

Bilo je u Zagrebu nekoliko trgovaca, koji su hrvatske proizvode — osobito med, vosak, žito, stoku, vunu i kože — izvozili u strane zemlje, ponajviše u Italiju i u Njemačku, kojoj pripadahu tada i Kranjska, Koruška i Štajerska. Ti su trgovci imali mnogo neugodnosti radi čudnog običaja, koji je koncem 14. stoljeća nastao u Kranjskoj, a kasnije u 15. stoljeću prevladao u cijeloj srednjoj Evropi. U Kranjskoj su naime plijenili trgovca za dug, što ga nije počinio on, već koji njegov sugrađanin.

GLAVNI TRGOVAČKI PUTOVI IZ ZAGREBA vodili su preko Modruša na more, gdje se roba izvozila preko luka u Senju, Bakru i na Rijeci. Ondje bi zagrebački trgovci opet kupovali sol, morske soljene i sušene ribe, mirodije, rižu, južno voće i slatko vino, koje bi vozili u Zagreb. Druga je trgovačka cesta vodila iz Zagreba preko Varaždina u Ptuj, pa odavle u Grac i u Beč, odakle se u Zagreb uvozilo sukno i razne druge tkanine. Trgovac nije nikada sam odlazio na put. Od straha pred razbojnicima običavalo se udružiti po više trgovaca, da jedan drugomu lakše pomogne na putu. Tako nastadoše cijele trgovačke karavane, koje su robu prevozile na kolima, ako se putovalo u Njemačku, gdje bijaše uređenih cesta, a na konjima, ako se putovalo na more, jer su po gorovitim krajevima južne Hrvatske bile samo staze za konje, koji su na leđima nosili tovare od 2 cente. Na putu se znalo desiti, da je koji trgovac u tuđini učinio izgred ili kakvu drugu smutnju, radi čega bi tamošnje oblasti zaplijenile robu ili konje također ostalih drugova njegovih. Kada se takva družina vratila u Zagreb, onda je gradski sud odredio, da krivac mora nositi troškove i platiti odštetu drugim trgovcima, koji su radi njega stradali.

SPOROVI RADI MALTARINE. Zagrebački su trgovci bili oprošteni od plaćanja mitnice (maltarine).

Toga im prava ne htjede godine 1505. priznati susjedgradski vlastelin Andrija Hening, koji je imao mitnicu u Podsusedu. Radi toga je grad Zagreb podnio tužbu kralju Vladislavu II., koji je nato 15. kolovoza 1505. pismeno ukorio Heninga, a zagrebačke je građane ovlastio, da se sami oboružani brane od njega, ako bi ih još jednom silio na plaćanje maltarine. Zagrebački su trgovci imali neprilika radi maltarine i drugih velikaša, koji su nedaleko Zagreba imali svoja imanja, pa i od slavnog bana Petra Berislavića, kneginje Jele Frankopanke kao vlasnice Samobora, Tome Bakača kao vlasnika Okića i Jastrebarskog i drugih.

SPOROVI IZMEĐU KAPTOLA I GORNJEGA GRADA. U srednjem je vieku gotovo sva trgovina bila usredotočena u Gornjem gradu, jer su tu jake utvrde davale trgovcima dovoljno sigurnosti od Turaka i drugih neprijatelja. Na Kaptolu se pred stolnom crkvom prodavao samo svagdanji živež. No kad je Kaptol g. 1473. dobio svoje utvrde, počela se prenositi trgovina i na Kaptol. Da se to spriječi, izdalo je gradsko poglavarstvo g. 1508. odredbu, da trgovac, koji je — izuzevši sajmovno doba — nosio ili vozio svoju robu na kaptolski trg, mora platiti 200 denara globe. Na kaptolskom trgu zagrebački građanin nije smio kupiti mesa, zobi, jaja, pilića, gusaka ili drugog živeža. Tko je to ipak činio, morao je platiti 100 denara globe. Izvan tadanjeg Zagreba (t. j. Gornjega grada) smjeli su građani kupovati samo sijeno, vino, drvo, kruh i daske.

Radi toga porodio se velik spor između Kaptola i Gornjega grada. Kanonici nikako ne htjedoše popustiti. Oni dapače g. 1509. i 1510. sagradiše na Kaptolu bolte, ispod kojih otvoriše dućane. To je potaklo neke zagrebačke trgovce, da se iz Gornjega grada presele na Kaptol, gdje su trgovali u novim dućanima. Sada se Gornji grad obratio na kralja Vladislava II., moleći njegovu zaštitu. Kralj je 17. srpnja 1510. zabranio Kaptolu daljnju gradnju dućana, jer da će inače opustjeti gornji grad, koji služi kao branik cijele Hrvatske.

U Zagreb su dolazili sa svojom robom i strani trgovci, ponajviše Talijani i Nijemci. Tako se već god. 1369.

u Zagrebu spominju 3 talijanska trgovca, — po imenu: Petar, Puhocij i Tadija de Karbonibus, koji dovezoše svoju robu, te se zavadiše s tridesetničarom Franjom radi previsoko odmjerene tridesetine. A g. 1397. spominju se u Zagrebu kao stalno naseljeni trgovci Chun i Rogerije, koji bijahu rodom iz Firence.

Da se u Zagrebu olakša otvaranje trgovine i takvim trgovcima, koji nemaju vlastite kuće, sagradila je gradska općina još u 15. stoljeću gradske dućane naokolo zida župne crkve sv. Marka. Te je dućane počevši od god. 1494. iznajmljivao trgovac Marko Kranjec, kojemu ime pokazuje, odakle se doselio u Zagreb.

Gradsko je poglavarstvo g. 1494. izdalo posebnu odredbu glede stranih trgovaca, koji svoju robu dovoze na tržište u Zagreb. Njima je još g. 1425. bilo zabranjeno robu istovarivati po krčmama ili u privatnim stanovima. Učine li to ipak uslijed neznanja, tada mora globu platiti onaj krčmar, u čijoj krčmi je trgovac svoju robu prodavao, jer njemu mora biti poznata ova zabrana. A po odredbi od g. 1494. zabranjuje se stranim trgovcima, da robu istovaruju pri crkvi sv. Margarete kod Ilice ili u »Šoštarskoj ulici«. (Ovu su ulicu tada činili: današnja sjeverna strana Jelačićeva trga i donji dio Duge ulice do Krvavoga mosta). »Po starom i privilegirano iskušanom običaju« imaju strani trgovci svoju robu dovesti ili donijeti na »gradski trg kod crkve sv. Marka«, gdje će je prodavati ili zamjenjivati.' Tko tu odredbu prekrši, mora u ime globe platiti 200 »bečkih denara«; isto toliku globu mora platiti i kupac.

SREDOVJEČNE ZABAVE u Zagrebu bijahu ponajviše vezane na uži krug rođaka i prijatelja. Ovi bi slavili krštenje, vjenčanje, imendan i druge obiteljske svečanosti. Kod takvih zabava mnogo se jelo i pilo, pjevalo i plesalo. Među javne proslave spadahu t. zv. cehovski blagdani. Svaki je naime ceh (ili obrtna bratovština) imao posebnoga sveca, kojega je sebi odabrao za zaštitnika ili patrona. Ovakvomu svecu podigao bi ceh u župnoj crkvi poseban oltar, gdje se svaka 3 mjeseca čitala po jedna sv. misa, kojoj morahu prisustvovati svi članovi ceha. Kada je crkva svetkovala svoga sveca, onda je to

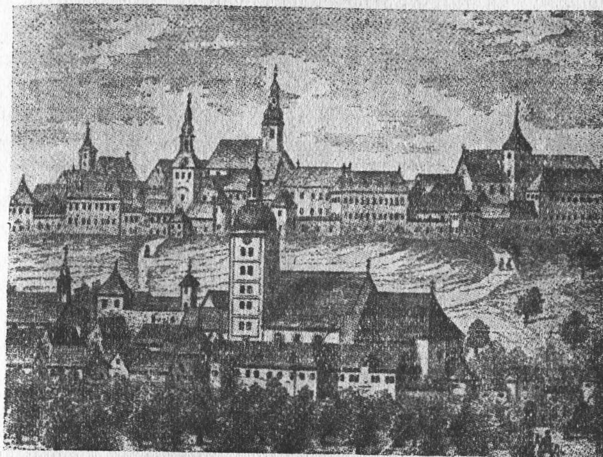
bio blagdan za čitav ceh. Tom bi prigodom dao ceh kod svoga oltara pjevati veliku svečanu misu, kojoj prisustvovahu svi majstori, njihove obitelji, djetići i šegrti. Članovi ceha držali su kod sv. mise posebne cehovske svijeće. To bijahu voštanice t. zv. koleduše. Na takav blagdan nije nijedan član ceha radio, a poslije podne držala se cehovska zabava.

Zagrepčani su već u srednjem vijeku — baš kao i danas — rado tražili »tituluš« za zabavu. Nikada se nije smjela prodati krava ili koji drugi komad »blaga«, a da se ne bi pio »aldomaš« (»likov«). Kada se dovršila gradnja kuće ili koje gospodarske zgrade, opet se moralo gostiti, pjevati i veseliti. Zabave nije manjkalo ni kod sprovoda. Ljudi bi najprije za pokojnikom plakali, i to iz svega glasa. Obično je gradski učitelj nad lijesom pjevao »pričavanje« (latinski: recommendatio). U hrvatskom jeziku otpjevao bi »školnik« vrlo kićenim slogom, kako se pokojnik oprašta od svoje djece, žene, rođaka, prijatelja i znanaca, pače i od sunca, mjeseca i zvijezda, kojih nikada više ne će gledati njegove oči. No zato je poslije sprovoda slijedila gozba (karmine), da se potroši pokojnikov dio.

Vrlo je rano dopro iz Engleske — preko Francuske, Italije i Njemačke — običaj, da o pokladama idu »maškare«. Dakako da to nijesu bile one fine »maškare«, kakve se poslije vide na pokladnim plesovima u Zagrebu. Masku bi na lice stavljali većinom sluge i kalfe, radi čega je došlo katkada i do krvavih izgreda.

Na uskrsni ponedjeljak obavljalo se »tucanje s jajima« (latinski: concussio ovorum). Ta se igra izvodila s »pisanicama«, t. j. s obojadisanim jajima. Jedan dječak uzeo bi u ruke pisanicu, pa je stisnuo tako, da joj se vidio samo bok. K njemu bi pristupio drugi dječak s isto tako stisnutom pisanicom. Sada bi dječaci udarali pisanicom o pisanicu. Kome bi se pisanica pri tome natukla, morao bi je dati protivniku svome. Još u 14. stoljeću bila je ta igra u Zagrebu vrlo obljubljena. Tada su »tucanje s jajima« igrali i odrasliji ljudi, a u 15. stoljeću samo djeca. U 16. stoljeću počela se napokon i ta igra polako gubiti.

Na Ivanje (t. j. 24. lipnja) palio se na Markovu trgu ogroman »krijes«. Trošak je nosila gradska općina, a drva za krijes morali su slagati i paliti zvonari sv. Marka ili kmetovi iz Gračana, koje selo bijaše tada posjed slobodnoga grada Zagreba. Na Ivanje je pogostila

ZAGREB PREMA JEDNOJ OD NAJSTARIJIH SLIKA
Iz knjige od Valvasora g. 1689.

gradska općina u vijećnici odličnu gospodu i gospođe. Osim domaćih jela i pića spominju se na takvim gozbama i slatka južna vina (malvazija), pa i južno voće (naranče, smokve itd.) Oko krijesa na Markovu trgu počela je u 15. stoljeću zagrebačka svjetina plesati. To bijaše njemački običaj (t. zv. Johannestanz), a palenje krijesa potječe još iz onog vremena, kada su Hrvati kao pogani svetkovali boga sunca. Suvremenici opisuju, da su Zagrepčani oko krijesa plesali upravo pomamno, te bi mnogi na zemlju popadali kao bez daha. Kod plesa su svirali posebni svirači na dude i frule. Uz to bijaše i lakrdijaška predstava, te su komedijaši imali nekakvo osobito odijelo.

Veliki su godišnji sajmovi služili Zagrepčanima — osobito u ljetno doba — ne samo za trgovinu, već i za

zabavu. Jednako su Zagrepčani u zabavnu svrhu okrenuli i proštenje u gradu i u gradskoj okolici. Protiv toga ustade u 14. stoljeću zagrebački biskup Augustin Kažotić, koji veli: »Ima takvih ljudi, koji na proštenja dolaze samo zato, da se opijaju. Takvi se onda potuku, ružne pjesme pjevaju i vragometno kolo plešu. Neki dapače od njih sile i druge proštenjare, da piju bez potrebe.«

U 14. stoljeću spominje se već u Zagrebu i kartanje (ludus ad tabulam). Jednu hazardnu vrst kartanja Hrvati nazivahu »naši-vaši«. Budući da su ljudi pri tome gubili mnogo novaca, morala je oblast tu igru zabraniti.

KAKO JE POSTALA NOVA VES. Od starih vremena vodio je kroz današnju Novu Ves put iz Kaptola prema Zagrebačkoj Gori. S jedne i druge strane toga puta pripadala je zagrebačkom kaptolu sva zemlja na zapad do potoka Medveščaka, a na istok do Bijeničke ceste, gdje se počinjahu posjedi zagrebačkoga biskupa. Odmah do Kaptola — dakle na početku današnje Nove Vesi — sagradio je biskup Prodan (godine 1181. do 1185.) crkvu i samostan božjačkoga ili templarskoga reda. U taj samostan dade biskup Augustin Kažotić godine 1313., kad je papa ukinuo templarski red, smjestiti sve božjake iz raznih samostana zagrebačke biskupije, da tu u pokori provedu ostatak svoga života. Osim toga samostana nije tada u današnjoj Novoj Vesi bilo nikakvih kuća. Jedino se zapadno od spomenutog puta nalazilo 6 kaptolskih mlinova na iskopanom rukavu potoka Medveščaka.

Kanonici ne htjedoše, da im zemljište uz tako zgodan put i nadalje ostane »bez koristi«. Zato 9. rujna 1344. na svojoj sjednici stvoriše zaključak, da će na spomenutom zemljištu osnovati novu naseobinu. Cijelo zemljište bude najprije parcelirano tako, da će svaki grunt (kućno zemljište) iznositi u širinu 32 lakta (rifa) šumske mjere; u duljinu će se protegnuti gruntovi na zapadnjoj strani puta do naravnog korita potoka Medveščaka, a na istočnoj strani do potočića, koji onom dolinom protječe samo u kišovito vrijeme. Da novi naseljenici uzmognu udobnije živjeti, prepušta im kaptol svoj posjed na Bukovcu, gdje sebi mogu zasaditi vinograde.

Tako je nastala nova naseobina Nova Ves, za koju je kaptol izradio i štatute. Građani Nove Vesi činit će posebnu općinu. Svake godine u jutro 1. svibnja, dok još budu »na tašte«, birat će građani svoga posebnog suca, koji će im sa dvojicom prisjednika suditi u građanskim stvarima. Tko ne bude zadovoljan s osudom toga suda, može prizvati na kaptolski sud. O zločinstvima (poimence o razbojstvu, paležu i ubojstvu) raspravljat će novoveški sudac zajedno s kaptolskim sucem.

Kako se novoveški građani nastaniše na kaptolskom zemljištu, stajali su u obvezi prema kaptolu. Vlasnik svakog kućnog zemljišta plaćao je kaptolu godimice po 40 denara, i to na Martinje (11. studenoga). Osim toga je morao svaki kućevlasnik davati kaptolu o Božiću jednog dobro ugojenog kopuna, četiri kruha i deset jaja, zatim o Uskrsu jedan sir, četiri kruha i petnaest jaja, napokon na dan Stjepana kralja dvije kokoši, četiri kruha i deset jaja. Novoveški sudac Mladen zamolio je g. 1361. u ime cijele općine, neka kaptol građane zauvijek oslobodi od tih podavanja. Kaptol nije toj molbi udovoljio; ali je 1. lipnja 1361. odredio, da će svaki novi općinar, koji bude sagradio kuću na praznom gruntu u Novoj Vesi, biti kroz tri godine oprošten od plaćanja »Martinšćine«, te od podavanja »časti« o Božiću, Uskrsu i Stjepanju.

Sredinom 14. stoljeća živio je na Kaptolu odličan kanonik Ivan, poznati latinski pisac, koji je odlučio u Novoj Vesi podići crkvu i osnovati novu župu. U tu svrhu izmoli on 9. kolovoza 1347. od kaptola zgodno zemljište, koje se na zapad prostiralo do Medveščaka, a na istok do puta, kojim se iz Vlaške ulice preko Ribnjaka polazilo prema današnjem Mirogoju. Na tom zemljištu počeo je kanonik Ivan odmah godine 1347. graditi drvenu crkvu sv. Ivana Krstitelja. Koncem godine 1347. zamolio je kanonik Ivan zagrebačkoga biskupa Jakova, neka novu crkvu proglasi župnom crkvom za Novu Ves, a duhovniku njezinu neka podijeli župnički naslov i župnička prava. Biskup je 6. prosinca 1347. doista prvim žup-

nikom novoveške župe postavio Blaža, nećaka kanonika Ivana. Novoveški župnik imao je nešto zemlje tik svoje crkve i župnoga dvora. Osim toga dobivao je žitnu desetinu općine novoveške, a kanonik Ivan darovao je župi također svoj posjed »Donja Blizna« u Bukovcu. Druge posjede stekoše novoveški župnici kasnije.

NASILJA MEDVEDGRADSKOGA KAŠTELANA. Rudolf Alben prodade Medvedgrad g. 1436. knezu Fridriku Celjskomu i njegovu sinu Ulriku. Ti su u Medvedgrad kao svoga kaštelana postavili Vilima Stamma, koji bijaše veoma silovit. Ulazeći o Miholju g. 1436. s posadom svojom u Medvedgrad, odagnao je Stamm onamo i 2 krave, što ih je putem oteo u Gračanima nekomu kmetu grada Zagreba.

Velika je nasilja počeo Stamm izvoditi naredne godine 1437. On je sa svojom naoružanom četom oko 5. kolovoza kod gradskih mlinova dočekao zagrebačke građane, koji su se vraćali sa sajma u Ptuju. Tom su prigodom na javnoj cesti ugrabili Zagrepčanima troja kola, natovarena suknom i drugom robom u vrijednosti od 2000 forinti, pa su to među sobom porazdijelili.

Sličnim je načinom kaštelan Stamm oko 8. rujna g. 1437. zaplijenio goveda, koja su zagrebački trgovci kupili na sajmu u Rovišću, te je zarobio i same trgovce, koje je na slobodu pustio istom onda, kada su isplatili zatraženu otkupninu.

S privolom knezova Celjskih provalio je kaštelan Stamm u ranu zoru 30. studenoga 1437. u gradsko selo Pobrežje kod Save. Tamo je kmetovima gradskim oteo sve krave, telad, volove, svinje, slaninu, odijela i gospodarsko oruđe, poimence: kose, sjekire, motike i lemeše za plugove. Time je kmetovima nanio štetu u vrijednosti od 150 forinti. Vraćajući se sa svojom četom u Medvedgrad porobio je Stamm gradske kmetove u Gračanima otevši im 10 volova, 8 krava, 40 svinja i 11 košnica pčela, zatim rubeninu i odijela te razno gospodarsko oruđe: sjekire, lopate i lemeše. Sve je to dao kaštelan odagnati i odvesti u Medvedgrad. Onamo je kao svoje zarobljenike poveo i mnogobrojne Gračane, koje

je na slobodu pustio uz ucjenu od 3 forinta za svaku osobu.

S konjaničkom svojom četom dojahao je kaštelan Stamm 7. prosinca 1437. do vrata gornjega grada Zagreba te je ovdje dao strijeljati na građane, koji su čuvali gradska vrata. Tom su prigodom 3 građana ubijena, a nekoliko ih je teško ranjeno. Kada se Stamm s toga krvoprolića vraćao u Medvedgrad, naišao je putem na neke zagrebačke građane i kmetove. Bez ikakvoga razloga dade kaštelan bacati strelice na te jadne ljude, od kojih su jedni ubijeni, a drugi teško ranjeni.

Nastavljajući svoja nasilja provalio je Stamm 19. prosinca 1437. sa svojom četom u Gračane, gdje je opet počinio mnogo zla. Tamo je u klijetima našao neke zagrebačke građane, koje je dao vezati i odvući u Medvedgrad, gdje je neke uz veliku ucjenu pustio kući, a druge je u zatvoru zadržao gotovo mjesec dana.

Svoju je posadu u Medvedgradu knez Fridrik Celjski pojačao 21. prosinca 1437., kad je iz Krapine u Medvedgrad poslao 52 konjanika u oklopima i mnogo oboružanih pješaka. S tom je četom kaštelan već 23. prosinca trubeći u trublje udario na gornji grad Zagreb. Građani su hrabro odbili njegov juriš, ali je u toj borbi nastradalo mnogo građana. Kaštelanovi su naime ljudi jedne građane ubili, druge ranili, a 38 zarobili. Stamm je zarobljene Zagrepčane stavio na konje, i to tako, da im je ruke dao vezati na leđa, a noge pod konjskim trbusima. Vodeći to »roblje« kao u nekom slavlju put Medvedgrada robio je uz put gospodarske zgrade, koje su građani imali izvan gradskih utvrda. Tako je Zagrepčanima oteo 17 volova, 3 krave i mnogo drugih stvari. Kad su to doznali građani, pojure iz gornjega grada, da brane svoju imovinu. Ali kaštelan dočeka Zagrepčane posve spreman za boj. Tako je došlo do novog pokolja. Stamm je mnoge građane zarobio i odveo u Medvedgrad, gdje ih je tako mučio, da ih je do 31. siječnja 1438. pomrlo preko 30, a 18 bijaše teško ranjenih.

Naravno da su građani zagrebački pokušali, da sudbenim putem zatraže zadovoljštinu za sva ta nasilja. Ban Matko Talovac odredi istragu, koju je povjerio

čazmanskomu kaptolu. Već 17. siječnja 1438. javlja kaptol banu Talovcu, da je kaštelan Vilim Stamm zaista počinio sva ona nedjela, radi kojih ga tuži grad Zagreb. Ali on se nije obazirao na taj sud. Stamm je dapače odmah iza provedene istrage u noćno doba sa svojom četom provalio u gradsko selo Gračane, gdje je pohvatao sve gradske kmetove (dapače i njihove žene i djecu) te ih je kao roblje odveo u Medvedgrad.

Zagrepčani su bili prisiljeni, da zaštitu potraže kod kralja Albrehta Austrijskoga, jer je Sigismund umro 9. prosinca 1437. Već 24. veljače 1438. nalazimo zagrebačkoga gradskoga suca Petra u Budimu pred kraljem Albrehtom. Onamo je došao i Ulrik Celjski, da brani nasilje svoga kaštelana Vilima Stamma. Ulriku je pošlo za rukom, da parnicu otegne bez kraja i konca.

UTVRĐIVANJE KAPTOLA. Onaj dio Zagreba, koji se nalazio na lijevoj obali tadašnjega toka Medvešćakova, imao je nekada samo drvenu ogradu. O toj utvrdi doznajemo iz naloga, što ga je kralj Sigismund 1. ožujka 1387. dao banu Ladislavu od Lužnice. Tada se naime u Hrvatskoj vodila borba između pristaša i protivnika kralja Sigismunda. Gornji je grad Zagreb spadao među kraljeve pristaše, a Kaptol među kraljeve protivnike. Zato kralj Sigismund javlja banu, da je doznao, kako protiv slobodnoga i kraljevskoga grada Zagreba kreće silna vojska, koju vode: slavonski ban Ivaniš Horvat, vranski prior Ivan od Paližne te veliki bosanski vojvoda Hrvoje. Kaptol je utvrđen, jer ga opasuju graba i čvrsta drvena ograda. Kako je Kaptol gotovo pust, jer su odsutni mnogi buntovni kanonici, lako će ga zaposjesti spomenuta vojska, koja ide prema Zagrebu. Ako se to zaista dogodi, onda će cijeloj kraljevini zaprijetiti velika pogibelj, a utvrdama gornjega grada očita propast. Zato kralj određuje, da zagrebački građani odmah udare na Kaptol, pa da posve razvale kaptolsku drvenu ogradu, a svu tako dobivenu građu neka uzmu za sebe. Zagrebački su građani rado izvršili taj kraljev nalog. Tako je Kaptol izgubio prvu svoju jednostavnu utvrdu.

Prošlo je 80 godina, dok je Kaptol dobio prave i jake utvrde. Ponovnom su utvrđivanju Kaptola dali

povoda Turci, koji su iz Bosne u subotu poslije Miholja (30. rujna) 1469. po noći doprli do Save kod Zagreba. Mnogi plemići i seljaci utekoše pred Turcima preko Save u Zagreb, gdje su budili ljude i plačući im pripovijedali svoju nesreću. Turci su naime zapalili njihova sela, koja su tako gorjela, da se vatra vidjela iz Zagreba. Bjegunci su podjedno govorili, da Turci namjeravaju sutradan prijeći Savu i udariti na Kaptol, gdje će porobiti stolnu crkvu i kaptolske kurije.

Od straha pred Turcima zakloniše se kanonici i drugi žitelji kaptolske općine u dobro utvrđeni gornji grad, gdje su ih građani primili, da time pojačaju otpor protiv navale Turaka. Ipak nije došlo ni do kakove borbe. Od jakih naime kiša, koje su prošlih dana pale u Kranjskoj i Štajerskoj, tako je one noći nabujala Sava, da je poplavila zagrebačku okolicu. Time je Turcima bio onemogućen prijelaz preko Save, te se udaljiše od Zagreba.

Ta je turska provala ponukala Kaptol, da je od kralja Matije Korvina zamolio dozvolu za podizanje kula i čvrstih zidova oko Kaptola i stolne crkve. Kralj je 17. studenoga 1469. izdao tu dozvolu, da se tako Kaptol osigura od četovanja turskog. Posao je oko gradnje tih utvrda odmah započeo.

Uz to se Kaptol pobrinuo također za obrambeno oružje. Tako su 17. kolovoza 1473. bile među kanonike razdijeljene 34 velike puške (lumbarde). Čini se, da su žitelji gornjega grada prijekim okom gledali, kako se utvrđuje Kaptol, s kojim su češće dolazili u sukobe. Tako doznajemo, da je kaptol u travnju god. 1476. kralju Matiji Korvinu tužio 50 zagrebačkih građana i njihova suca Blaža Tota, da su smetali kaptolske radnike, kad su pod zidom kaptolskih utvrda kopali ogroman jarak, u koji će se napustiti voda iz potoka Medvešćaka radi jače obrane Kaptola. Svakako je Kaptol bio već g. 1478. konačno utvrđen. Tako sudimo po tome, što je kaptolsko vijeće 15. rujna 1478. stvorilo ovaj zaključak: Kada za to određeni kaptolski činovnik pozove kojega kanonika na dnevnu ili noćnu stražu, ima se tome pozivu bezodvlačno odazvati. Tko bi se ustručavao, morat će za prvi neposluh platiti globu od jedne forinte. Ponovi

li koji kanonik svoj prkos, izgubit će svoj dio kod onogodišnje diobe zajedničkih kanoničkih prihoda. U slučaju pak, da se pozivu ogluši i treći put, lišit će se svojega kanoničkog predija, što ga je dotle uživao. Ista će kazna stići i onoga, koji bi zagovarao takvoga nemarnoga kanonika.

POSTANAK OPATOVINE. Kada se godine 1315. u Zagreb doseliše redovnici cistercite, pripade im ono zemljište između potoka Medvešćaka i Kaptola, gdje su kasnije nastale ulice: Dolac, Pod Zidom, lijeva strana Potoka i početak Opatovine. U sredini tog podonjega Potoka i početak Opatovine. U sredini tog posjeda sagradiše cistercite svoj samostan, a do njega i crkvu sv. Marije. Pod samostanom uz lijevu obalu potoka Medvešćaka sagradiše svoje kolibe kmetovi cistercitski, a uz crkvu sv. Marije nastaniše se građani zagrebački. Kako je to zemljište pripadalo opatu samostana cistercitskoga, bude i nova ulica nazvana »Opatovinom«. U latinskoj ispravi od god. 1441. zove se ta ulica »vicus monasterii«, što znači: »samostanska ulica«. Stanovnici te ulice bijahu obvezani da opatu samostana cistercitskoga plaćaju neku daću zato, što su kuće svoje izgradili na samostanskom zemljištu.

Taj najstariji dio Opatovine nalazio se od početka ove ulice (kod Dolca) do Skalinske ulice. Drugi (veći) dio Opatovine zapremahu tada još vrtovi kaptolskih kurija, koji se protezahu na zapad nizbrdice prema tadašnjemu potoku Medvešćaku, kao što se danas protežu s istočne strane Kaptola prema novomu (nadkritomu) koritu Medvešćaka na Ribnjaku. U sredini tadašnje Opatovine spominje se g. 1441. cistercitska kapela sv. Leonarda. Ta je kapela stajala u Opatovini kuće broj 7, gdje se kasnije nalazila kaptolska ljekarna.

Godine 1476. dobio je Kaptol jake utvrde, da se uzmogne braniti od Turaka. Kanonici dobro uviđahu, da ih čvrsti zidovi ne će moći zaštititi, ako na Kaptolu ne bude dosta ljudi za obranu tih zidova. Zato kanonici zamoliše biskupa Osvalda Tuza, neka im dopusti, da u unutrašnjosti kaptolskih bedema nasele i svjetovne ljude, koji će svećenicima pomagati braniti utvrde. Biskup se 20. kolovoza 1476. odazove toj molbi, jer da onaj, tko

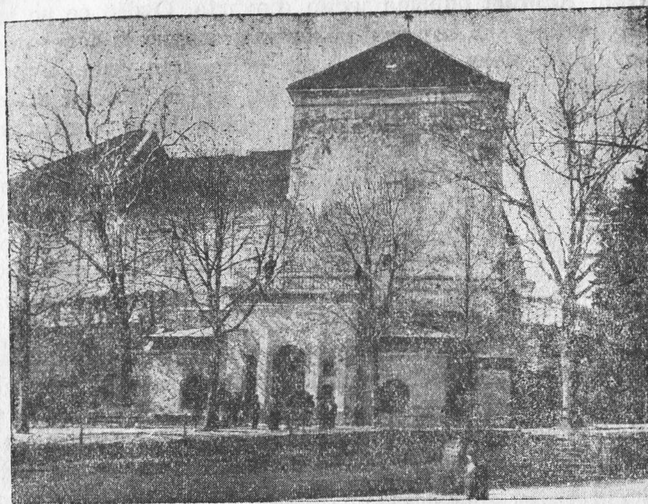
sagradi tvrđu, a ne opskrbi je valjanom obranom, sam sebi stavlja zamku. Podjedno biskup određuje, da ti stanovnici budu Kaptolu pokorni, kako su mu podložni i drugi kaptolski podanici.

Imajući dozvolu od biskupa Osvalda Tuza izabere Kaptol zgodno zemljište za otvorenje nove ulice. Odlučeno bude, da se kanoničkim kurijama na zapadnoj strani Kaptola oduzme jedan dio vrta. Ovdje će se učiniti javni put, koji će pokazivati smjer buduće ulice. Nove kuće neka se grade samo u jednom redu, t. j. uz zapadnu stranu spomenutog puta, jer će istočnu stranu zapremati kanonički vrtovi i dvorišta, koja moraju kanonici sa strane puta ograditi novim plotom. Svaka građanska kuća u toj novoj ulici imat će samo 15 lakata u širinu, a u duljinu će se protegnuti prema potoku Medvešćaku do kaptolskoga zida. Za prvi čas bude određeno, da se ta nova ulica protegne od današnje Skalinske ulice na sjever do vrta franjevačkoga samostana; kada se razmnoži broj stanovnika te ulice, moći će se ulica produljiti još dalje na sjever (do današnje kaptolske škole). Nova ulica bila je uistinu nastavak one ulice, koja je već postojala na zemljištu opata samostana cistercitskoga. Zato je ime »Opatovina« preneseno također na tu novu ulicu, premda njezini stanovnici nijesu stajali ni u kakvoj odvisnosti prema cistercitskomu samostanu, već prema Kaptolu. Svaki je naime kućevlasnik morao Kaptolu o novoj godini platiti jednu petinu zlatne forinte, dakle 20 malih srebrnih denara.

Neki kanonici ne htjedoše od svoga vrta odstupiti jedan dio za otvorenje nove ulice. Zato je kaptol 18. kolovoza 1477. stvorio ovu odluku: Onaj kanonik, koji bi se usprotivio, da mu se od vrta ili dvora oduzme potrebito zemljište za novu naseobinu, lišit će se kanoničkih dohodaka; uz to će biti smatran buntovnikom i krivorotnikom te izdajicom domovine. Osim toga zaključio je kaptol 17. veljače 1478., da svaki kanonik mora u Opatovini na svoj trošak sagraditi po dvije kuće, u kojima će stanovati novi građani. Svi kanonici zajedno moraju podići vijećnicu za Opatovinu. Te odluke treba da se izvrše do Martinja 11. studenoga 1478. Ako se ko-

ji kanonik ne bi odazvao svojoj dužnosti, izgubit će svoje imanje i diobu dohodaka o novoj godini.

Kao zaštitnik nove ulice Opatovine propisao je kaptol 2. siječnja 1478. zakone, kojih se imadu držati stanovnici Opatovine. Oni će svake godine na Đurđevo birati 4 prisežnika, a ovi opet između sebe jednog suca.

POPOV TORANJ (TUREN) NA GRIČU
Sagrađen od biskupa File g. 1247., zatim iznova podignut god. 1657., a današnji popravljen g. 1841. i iza 1880. U toj kuli je sada zvjezdarnica.

Stanovnicima Opatovine sudit će njihov sudac s prisežnicima u građanskim i karnim prekršajima. Tko ne bude zadovoljan s tom osudom, može prizvati na kaptolski sud, koji sudi također u slučajevima zločina (ubojstvo, razbojstvo, palež, krađa, izdajstvo i nevjera). Kaptol se odriče gospodstva nad općinarima, no zato će stanovnici Opatovine biti obvezani, da osobno budu kaptolu na službu u čuvanju i obrani kaptolske tvrđe.

ZAGREB U 16. STOLJEĆU

FERDINANDOVCI I ZAPOLJINCI. Ljudevit II., mladi kralj hrvatski, ugarski i češki, pogibe 29. kolovoza 1526. iza nesretne bitke na Muhačkom polju. Česi odmah uzeše sebi za kralja Ferdinanda, nadvojvodu habsburških nasljednih zemalja, jer je Ferdinand bio svak i šurjak Ljudevita II. Po ugovoru od god. 1515. imao bi Ferdinand naslijediti Ljudevita II. u Ugarskoj i u Hrvatskoj. Ali ovdje mu se javio takmac: erdeljski vojvoda Ivan Zapolja, najbogatiji velikaš ugarski. Zapolja skupi ugarsko plemstvo 10. studenoga 1526. u Stolnom Biogradu na krunidbeni sabor. S velikim oduševljenjem izaberu Ugri sebi Zapolju za kralja, te ga odmah 11. studenoga i okrune. Mnogo manje velikaša ugarskih sabralo se 15. prosinca 1526. na saboru u Požunu, gdje je za kralja ugarskoga bio izabran Ferdinand.

I Hrvati se podijeliše u dvije stranke. Oni velikaši hrvatski, koji stanovahu između Kupe i Jadranskoga mora, izabraše na saboru u Cetinu 1. siječnja 1527. Ferdinanda za hrvatskoga kralja. No u tadašnjoj Slavoniji (t. j. u hrvatskim krajevima rijeci Kupi i Savi na sjeveru, a Dravi i Dunavu na jugu) pretegne stranka Zapoljina. U Dubravi, gdje je biskup zagrebački imao svoj grad, bude 6. siječnja 1527. izabran Zapolja za hrvatskoga kralja.

Pošto su tako bila izabrana dva kralja, dođe još god. 1527. do građanskoga rata u Hrvatskoj i Ugarskoj. Krsto Frankopan, vođa Zapoljine stranke u Hrvatskoj, pogine 27. rujna 1527. pred Varaždinom. U isto doba je Zapoljina vojska nastradala kod Tokaja. Zapolja uteče najprije u Erdelj, a onda u Poljsku. Nato se Ferdinand 3. studenoga 1527. u Stolnom Biogradu okrunio za kralja ugarskoga i hrvatskoga.

Zapolja se ipak ne htjede odreći prijestolja ugarskoga i hrvatskoga. On zamoli god. 1528. pomoć od tur-

skoga sultana. Sulejman mu obeća, da će god. 1529. povesti vojnu protiv Ferdinanda. Odmah se Zapolja iz Poljske vraća u Ugarsku, da oko sebe sabere svoje pristaše. Njegovim se dolaskom obnovio građanski rat u Ugarskoj i Hrvatskoj.

Zapoljinu zastavu u Hrvatskoj razviše: Šimun Erdedi, biskup zagrebački, Ivan Tahi, prior vranski, Petar Marković, župan požeški, te virovitički vlastelin Ivan Banović (Banfi), koga je Zapolja imenovao svojim palatinom u Ugarskoj. Doznavši, da će naskoro protiv Ferdinanda krenuti sultan Sulejman, osokoliše se Zapoljini pristaše u Hrvatskoj. Oni saberu veliku vojsku, koja se ponajviše sastojala od njihovih kmetova, pa ju dovedu u Zagreb.

I Zagreb je tada bio razdijeljen na dvije stranke. Stanovnici gornjega grada priznavahu svojim kraljem Ferdinanda I. Tamo se dapače nalazila i posada Ferdinandova. Ta se posada sastojala od 700 Španjolaca, koji su Ferdinandu služili za plaću. Španjolcima je na čelu bio Nikola grof Turn, jedan od Ferdinandovih generala. Kanonici se na Kaptolu podijeliše u dvije stranke: jedni priznavahu Ferdinanda, a drugi Zapolju kraljem hrvatskim. Ipak se uzimalo, da Kaptol stoji uz Zapolju, pošto je i biskup Erdedi bio na njegovoj strani. Zato se i tom prigodom ponovilo neprijateljstvo između Kaptola i gornjega grada. Podsjedanje je po svoj prilici započelo u svibnju ili lipnju g. 1529. Španjolci su se branili veoma hrabro. Oni bijahu iskusni vojnici, jer su dulje vremena sudjelovali u ratu u Italiji.

Španjolci su gornji grad branili upornije nego li je očekivao biskup zagrebački. Oni bi dapače više puta provaljivali iz gornjega grada, da Zapoljincima nanesu više štete. No ipak je Španjolcima i gornjemu gradu prijetila pogibao, da će se morati predati. Već iza opsade od mjesec dana opazila se u gornjem gradu oskudica hrane. Gladu se naskoro pridružila i žeđa, jer je uzmanjkalo pitke vode. Pošto su Zapoljinci opkolili gornji grad sa svih strana, nije braniteljima bilo moguće, da sebi kakogod pomognu u nevolji svojoj. Zbog toga bijaše grof Turn prisiljen, da potraži pomoć od Ferdinandovih pri-

staša po Hrvatskoj i po susjednim zemljama habsburškim. Za tamne noći pusti Turn iz gornjega grada svoje glasnike, koji su sretno odnijeli pisma onima, kojima ih je upravio njihov zapovjednik.

Naskoro se odasvuda spremala pomoć gornjem gradu Zagrebu i Španjolcima. Diže se ljubljanski biskup Rauber, koji je u ono doba upravljao vojvodinom Kranjskom. S njegovom je vojskom prema Zagrebu kretao njemački velikaš Leonardo barun Puller. Konjanici su putovali cestom, dočim su se pješačke čete vozile na čamcima i splavima po Savi, samo da dođu što prije. Nijemci su sa sobom vozili i hranu. Njima se kod Zagreba pridružiše oni hrvatski velikaši, koji pristajahu uz Ferdinanda. Veli se, da je gornjemu gradu dolazilo u pomoć do 7000 samih pješaka, a očevidac tvrdi, da se svih vojnika — protivnih Zapolji — sabralo kod Zagreba do 10 tisuća.

Zapoljinci se prestrašiše tolike sile, pa odmah napustiše opsadu gornjega grada. Biskup Erdedi nije niti čekao dolazak Ferdinandovaca. Vojsku svojih pristaša odvede u slavonsku Podravinu. kuda će naskoro prolaziti sultan Sulejman II. s Turcima put Beča.

Međutim se u Zagrebu stvar sasvim promijenila. Španjolci i stanovnici gornjega grada Zagreba bijahu oslobođeni od neprijatelja. Nijesu se ipak time zadovoljili. Sada će oni podsjedati Kaptol. Ferdinandovci su brzo osvojili sam Kaptol i podređene mu ulice. No kada su htjeli osvojiti utvrđeni biskupov grad, naiđoše na žestok otpor. U gradu se naime nalazio Ivan Vragović sa hrabrom četom branitelja. Vragović bijaše rodom Hrvat, a odgojio ga je bivši ostrogonski nadbiskup Toma Bakač. Premda je već bio dobom poodmaknuo, sačuvao je Vragović lično junaštvo, a i želju za boj. U dotadašnjim se ratovima odlikovao već više puta, te se i sada veselio, što je biskup njemu prepustio obranu grada svoga.

Ferdinandovci započeše biskupski grad podsjedati na Margaretinje (13. srpnja). Da se osiguraju od neprijateljskog strjeljiva, podigoše Nijemci i Španjolci nasipe i zaštitne krovove naokolo gradskoga zida. Smetalo im je,

što nijesu imali velikih topova, kojima se razbijaju utvrde. Zato naperiše s nasipa prema gradu male topove, iz kojih su pucali na gradske zidove i na branitelje, koji bi se ondje usudili pojaviti. No kako je na taj način podsjedanje slabo napredovalo, počeše Nijemci i Španjolci kopati lagume ili prokope. U zemlji ispod gradskoga zida iskopali bi prokop, koji bi natrpali upaljivim stvarima i barutom. Kad bi se koji takav podzemni prokop zapalio, razorio bi zid nad sobom.

Vragović je imao pune ruke posla, da biskupski grad obrani od Ferdinandovaca. Videći štetu, koju mu neprijatelji čine prokopima, dade kopati protuprokope. Kad je tako više puta osujetio namjeru neprijatelja, napustiše oni taj način razaranja gradskih zidina. Da bi pako Ferdinandovce protjerao s podignutih nasipa, počne Vragović s posadom svojom provaljivati iz grada. Često mu je pošlo za rukom, te je za takve iznenadne provale poubijao ili zarobio mnogo neprijatelja.

Ipak su Ferdinandovci nastavljali opsadu biskupskoga grada. Pucajući iz topova razvališe oba lijepa tornja stolne crkve sv. Stjepana, koja se također nalazila unutar gradskih zidova. Time su nakazili prekrasan spomenik sredovječnoga Zagreba. Opazilo se u biskupskom gradu također pomanjkanje puščanoga praha, radi čega nijesu branitelji mogli dosta uzvraćati vatru iz topova i pušaka. Osim toga osjećao je Vragović i to, da nema dosta ljudi za daljnju obranu grada. Zato je biskupa Erdeda zamolio, neka mu dođe u pomoć. Pismo je kradomice iz grada odnio neki svećenik, koji je sretno dopro do biskupa. Biskup se već i sam pobojao za svoj grad, te je na molbu Vragovićevu odlučio poći s vojskom prema Zagrebu.

Kada se spomenuti svećenik sretno vratio u grad biskupa zagrebačkog, zavladala je među braniteljima velika radost zbog očekivanja skore pomoći. Vragović dade s preostalim barutom napuniti lumbarde i puške, te se pucalo u zrak, da i neprijatelji doznadu za radost branitelja. Bubnjevima, trubljama i rogovima podigoše branitelji veliku buku nastojeći svima sredstvima izraziti veselje svoje, samo da time smute Ferdinandovce.

Nastojanju Vragovićevu znatno pomože neki uhoda, koga su Ferdinandovci nekoliko dana prije toga poslali u Podravinu. Uhoda naime donese vijest, da je svojim očima vidio, kako prema Zagrebu dolazi vojska, i to turska. Nijemci i Španjolci dovedoše tu vijest u vezu s velikim veseljem u gradu. Mislili su naime, da se branitelji vesele zato, što im Turci dolaze u pomoć. Zato stadoše odlaziti iz Zagreba.

Očevidac nam pripovijeda, kako su otišli ispred Zagreba. Na vrhu tavana stolne crkve nalazio se od starine pod krovom neki stari barjak. Pucajući iz topova na crkvu, probušiše neprijatelji krov, te se onda ponešto vidio i taj barjak. Kako je taj stari barjak bio također prostrijeljan tanetima iz pušaka, izgledao je veoma čudno. Neki između Ferdinandovaca stanu tvrditi, da upravo tako izgleda turska zastava. I ljudi stvoriše napokon zaključak, da su branitelji onaj barjak istaknuli zato, da se vidi, kako oni priznavaju vrhovnu vlast tursku. Od straha pred Turcima napustiše Ferdinandovci 8. rujna 1529. opsadu grada biskupova te se vratiše u susjedne austrijske zemlje, kamo ih je bio pozvao kralj Ferdinand na pomoć Beču. Sultan Sulejman je naime dolazio u to vrijeme s velikom vojskom na Beč, pa je Ferdinandu bila potrebna što veća vojska za obranu. Tako su Nijemci i Španjolci 8. rujna 1529. napustili opsadu Zagreba, da budu sami podsjednuti u Beču, pred kojim je sultan Sulejman već 27. rujna razapeo svoje šatore.

ZAGREB I ČAZMA. Požeški paša Ulama zauzeo je g. 1552. važnu hrvatsku tvrđu Čazmu, u kojoj se nalazilo samo 20 vojnika biskupa zagrebačkoga. Turci odmah urediše poseban »sandžak« (oblast), kojemu će sjedište biti u Čazmi. Beg iz Čazme dobio je 1400 vojnika, s kojima je često provaljivao prema Zagrebu, Križevcima i Zagorju. Da zbog tih pustošenja ne propadne ostatak kraljevine Hrvatske, odlučio je hrvatski ban Petar Erdedi, da će udariti na Čazmu, pa Turcima oteti tu tvrđu. U toj namjeri podupirao je Erdeda krajiški general Ivan Lenković. Da hrvatska vojska, koja će opsjedati Čazmu, ne ostane bez hrane, odredio je Erdedi,

koliko će živeža morati za vojsku dati pojedini velikaši, plemići i gradovi. Tako je grad Zagreb dobio nalog, da ima pod Čazmu odvesti 6 kola hrane. Izaslanici grada Zagreba po imenu: Pavao Požgaj i Lovro Bogdan — dođoše 1. srpnja 1557. u Želin (u Turopolju), gdje bijaše imanje grofa Petra Erdeda, te se s banom dogovore o vremenu i načinu dopreme spomenutih kola. Doprema je valjda odmah izvršena, jer već prvih dana mjeseca srpnja vidimo hrvatsku vojsku, kako opsjeda Čazmu. Odanle su ban Petar Erdedi i general Ivan Lenković poručili gradu Zagrebu, neka pošalje vina za hrvatske vojnike. Zagrepčani se tomu pozivu rado odazvaše te odmah poslaše vojsci na dar 2 lagva vina; osim toga kupilo je gradsko poglavarstvo 991 hljeb (kruha) za 13 forinti i 16 denara, pa je i to poslano hrvatskim vojnicima.

Opsada je urodila uspjehom, jer poslije toga više ne nalazimo Turke u Čazmi. Bosanski paša Ferhad htjede valjda osvetiti pad Čazme, pa je sredinom kolovoza g. 1557. sa 4000 konjanika pojurio prema Zagrebu. Ali kod sv. Helene (blizu Rakovca) dočeka Turke general Ivan Lenković s hrvatskom vojskom, koju je mjesto bolesnoga bana vodio Ivan Alapić. Premda je Turaka bilo mnogo više, ipak budu 19. kolovoza hametom potučeni i zatjerani u Savu, gdje se mnogi potopiše.

USTOLIČENJE BANA PETRA ERDEDA. Koncem g. 1556. zahvalio je na banskoj časti knez Nikola Zrinski. Njegovim nasljednikom postade grof Petar Erdedi, koji se ustoličio na hrvatskom saboru u Zagrebu 7. ožujka 1557. Kraljevski povjerenici za taj svečani čin bijahu hrvatski veleposjednici: Ivan Petev de Gerše i Franjo Tahi. Petev bijaše veliki župan šoprunski, a Tahi meštar kraljevskih konjušnika. Na taj sabor dođoše mnogi odlični Hrvati, na pr. podban Mihalj Krečin, viceprotonotar Mihalj Miletinečki i kalnički vlastelin Ivan Alapić. Naravno, da je prigodom ustoličenja bila i velika gozba. Glavnu hranu (meso, kruh i kolače) pribavio je sam ban Erdedi. Ipak su i građani zagrebački osjećali svojom dužnošću, da pogoste odlične Hrvate, koji tom prigodom posjetiše njihov grad. Tako je grad banu Petru

Erdedu kupio 8 »pinta« vina, što je stajalo 26 denara i 2 »beča«. (Tada je »pinta« bila mjera, koja bi sada zapremila 2.8 litre. »Pinta« se dijelila na 2 »polića«. Jedna forinta brojila je 100 denara, a svaki denar vrijedio je 3 «beča«, t. j. mala bakrena novčića, kakvi su se tada kovali u Beču.) Kraljev je povjerenik Franjo Tahi dobio 4 pinte vina, za koje se platilo 13 denara i 1 »beč«. (Prema tomu je pinta vina stajala samo 3 denara i 1 »beč«, odnosno u svemu 10 »beča«.) Povrh toga kupio je grad za bana od kmetova u Ljubljanici mnogo ribe, platívši za nju 12 denara; zatim jednu lijepu svjetiljku, koja je stajala 16 denara, pa 35 naranča, za koje je trgovac Šibenički primio 35 denara. Kao nešto »novo« spominje se među tim darovima šećer ili »cukor«. Grad je naime od krojača (a ne od trgovca) Petra Šafranića kupio dvije funte sladora poklonivši to kao dar banu. Za taj slador platio je grad golemu svotu od 1 forint i 20 denara, dakle upravo toliko, koliko je stajalo 36 pinta vina. (Tek tada je počeo »prodirati« iz Amerike u Evropu šećer od sladorne trstike, jer se sve do početka 19. vijeka nije znalo praviti šećer od sladorne repe. Hrvatice su kolače zaslađivale medom, a ne šećerom.).

HRVATSKI BAN KAO GOST ZAGREBA. Nekada nijesu hrvatski banovi stanovali u Zagrebu, nego na svojim posjedima. Zagreb nije dapače imao ni prikladne zgrade, u kojoj bi mogao odsjesti ban, kad bi u Zagreb dolazio na sabor ili na banski sud. U takvom slučaju moralo se vazda gradsko poglavarstvo pobrinuti, gdje će bana smjestiti i kako će ga podvoriti, jer se ban smatrao gostom grada Zagreba. Takav slučaj desio se i 5. srpnja 1558., kad je hrvatski ban Petar Erdedi došao u Zagreb. Gradsko je poglavarstvo nastanilo bana u kući krojača Petra. Da ban sa svojom družinom bude imao dosta hrane, kupio je grad od mesara Mije Plantaka cijelu četvrt zaklanoga vola. Funtu volovskog mesa plaćao je grad po 5 »beča«. Uz toliko mesa trebalo je za bana Petra Erdeda također i dosta kruha. Zato je grad kupio 10 hljebova, za koje se na račun gradske blagajne isplatilo 13 denara i 1 »beč«. Grad je svome banu nabavio i mnogo voća. Tako je 5 denara platio za kruške,

3 denara za mandalice, a 50 denara za 50 naranča. Tada se naranča smatrala u Zagrebu najskupljom delikatesom, jer je svaki pojedini komad stojao po jedan denar, dakle gotovo toliko, koliko hljeb kruha ili funta mesa.

DAROVI ZAGREBA VELIKAŠIMA. Kadgod je za prijašnjih stoljeća grad Zagreb imao kakvoga posla na kraljevskom dvoru ili kod palatina ili na požunskom saboru ili u kr. ugarskoj kancelariji, vazda je trebalo »darovima« steći naklonost razne uplivne gospode. Nitko nije onda još takve darove smatrao mitom, jer se to držalo nešto posve običnim. Dar je otvarao putove, a bez takvoga kucanja nije se nailazilo na vrata stanovitih mogućnika. Ta ti mogućnici nisu ni živjeli od svoje — tada posve neznatne — plaće, nego od prigodnih darova.

Godine 1559. bio je gradu Zagrebu odmjeren previsok porez, koji je morao poslati u kraljevsku blagajnu. Da se taj porez umanji, poslalo je gradsko poglavarstvo u Beč dvojicu izaslanika, poimence: gradskoga suca Matiju Zalatnokija i gradskoga senatora Stjepana Varaljaja, koji bijaše po svome zvanju krojač. Izaslanici ne pođoše praznih ruku, već su u Zagrebu na trošak grada kupili 7 kuninih koža plativši za pojedinu kožu po 75 denara, ukupno dakle 5 forinti i 25 denara. Te kože poniješe Zalatnoki i Varaljaj sa sobom u Beč, gdje su ih dali uplivnim Madžarima na kraljevskom dvoru. Tri kože dobio je nadbiskup Nikola Olach, a četiri kože vrhovni ugarski kancelar Ivan Desewffy. Slično su g. 1557. u Beč putovali gradski sudac Matija Zalatnoki, građanin Krsto Kordat i Lovro Bogdan, koji su sa sobom ponijeli 6 kuninih koža. Godine 1558. putovali su u ime grada Zagreba u Beč građanin Bridović i Lovro Bogdan, koji su sa sobom ponijeli 3 kunine kože.

U kuriju literata Ambroza Gregorijanca došao je 16. siječnja 1548. junački i slavni hrvatski ban Nikola knez Zrinski. Tamo su ga u poslu grada Zagreba posjetili: gradski sudac Matija Deli, Ivan Bogdan i još neki građani. Oni su banu na »dar« donijeli 2 klobuka sladora, pa naranče i 3 pinte finog malvazijskog vina. Gradska je općina za slador platila 1 forint i 40 denara, za naranče 40 denara, a za vino 80 denara.

ZAGREB U 17. STOLJEĆU

PRVI BAN, KOJI JE STOLOVAO U ZAGREBU. Danas je grad Zagreb sjedište bana hrvatskoga. Ali nekada nije bilo tako. Građani Zagreba nijesu imali težnje, da unutar tvrdih zidova dadu banu stalno obitavalište. Ban je u Zagreb dolazio samo onda, kada bi ga ovamo doveo važan posao. Inače je boravio na svom imanju, a u 17. i 18. stoljeću u Petrinji ili u kojoj drugoj tvrđici uz rijeku Kupu. Tamo je uz bana boravila i banska četa, koja se sastojala od 400 konjanika.

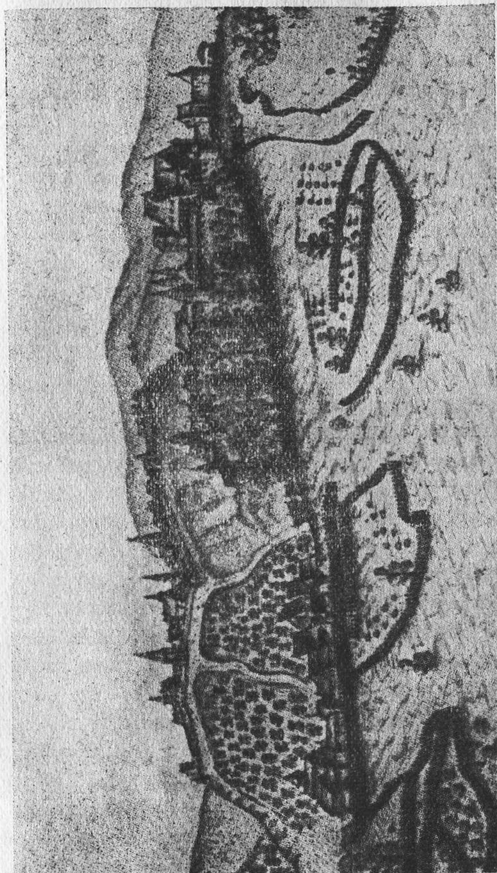
Taj red pokušao je narušiti ban Nikola Frankopan. On je naime u Zagrebu imao svoju kuću, i to tamo, gdje je kasnije bilo uređeno isusovačko sjemenište, iz koga se koncem 18. stoljeća razvio plemićki konvikt. U toj svojoj kući nastanio se ban Nikola Frankopan godine 1621., dok je banska četa stanovala valjda u podgrađu, t. j. na području današnjega donjega grada. Ban je često izvodio vježbe svoje čete, što je Zagrepčanima nanosilo znatne štete na poljima. Čini se, da je građane zagrebačke morio također strah pred nasiljem, što bi ga bio mogao izvesti ban pomoću svoje vojske. Stradale su naime pravice i svih drugih hrvatskih gradova (Varaždina, Križevaca i Koprivnice), u kojima se nalazila stalna vojnička posada. Radi toga se potužio grad Zagreb hrvatskom saboru, koji se 30. kolovoza 1621. na poziv bana Frankopana sastao u Zagrebu. Taj sabor ustade protiv bana i zbog nekih drugih stvari. Pošto nazočni ban ne htjede popustiti, sastavio je sabor veliku tužbu (»Gravamina«), koja bude poslana izravno kralju Ferdinandu. Posljednju točku te tužbe čini spomenuta pritužba grada Zagreba, da se ban s vojskom nastanio u Zagrebu, pa da vježbanje vojnika ne obavlja na Krajini poput drugih banova, već na području grada Zagreba.

POŽAR STOLNE CRKVE. Na same Duhove 26. svibnja g. 1624. nadviše se nad Zagrebom teške oblačine.

Oko 9 sati na večer bijaše vršak oluje, te gromovi udarahu desno i lijevo. Jedan grom zahvati krov prvostolne crkve zagrebačke. Kako su ljudi iza oluje usnuli, nitko nije ni slutio, da se uslijed munje pojavio požar u prostoru ispod krova stolne crkve. Tamo je vatra polako plamsala sve do 11 sati, kad li je plamen probio krov. Naskoro je plamen zahvatio čitavo krovište stolne crkve, te se visoko dizao u vis. Ljudi bijahu tek u prvom snu, pa nitko nije odmah priskočio u pomoć. Kada se prestrašeni narod sabrao kod stolne crkve, već je vatra zahvatila i susjedni biskupski dvor, koji bijaše jednokatna drvena zgrada.

Pobožni je biskup Petar Domitrović sa strahom opazio kakva pogibao prijeti glavnom oltaru u stolnoj crkvi. Tada se naime na krovu povrh svetišta crkve visoko uvis dizao golem željezni križ, koji bijaše izvana zadjenut zlatnim pločicama, te se krasno ljeskao na suncu. Da čvršće stoji, bio je taj križ poduprt drvenim gredama. Požar je uništio te grede, uslijed čega je križ pao na svod stolne crkve i probio ga svojom težinom. Kroz taj otvor počela je žeravica s krova padati u samu crkvu, te je vatra zahvatila glavni oltar i najbliže crkveno pokućstvo. Biskup se pobojao, da će izgorjeti monstranca i ciborij, u kojima se čuva presveto tijelo Isusovo. Kad je vidio, da se nitko ne usuđuje zaći u vatru, onda je sam biskup — gologlav i bosonog, a obučen samo u noćnu haljinu, — poletio k oltaru. Neustrašivo je biskup kročio kroz plamen i žeravicu do oltara, gdje je sretno dohvatio posvećeno posuđe. Držeći u jednoj ruci pokaznicu, a u drugoj ciborij vraćao se biskup kroz vatru te je sretno izašao iz vatre. Pokaznicu i ciborij pohranio je u franjevačkoj crkvi na Kaptolu.

GLOBA ZA NEŽENJE. Gradsko zastupstvo (t. j. senatori i asesori slobodnoga i kraljevskoga grada Zagreba) stvorilo je u svojoj sjednici 3. kolovoza 1635. jednoglasno ovaj zaključak: Svi imućniji mladići moraju se oženiti najkasnije do »mesopusta« (pokladnog utorka) godine 1636. pod prijetnjom globe od 100 zlatnika (dukata). Za siromašnije neženje odredit će razmjerne globe magistrat, t. j. gradski sudac (načelnik) i senatori. Tko bi se usprotivio plaćanju određene globe, tomu će gradsko poglavarstvo zatvoriti radionicu ili trgovinu. Njemu ne će biti dozvo-

ZAGREB U SEDAMNAESTOM STOLJEĆU
Desno se vidi prvostolna crkva bez tornja.

ljeno, da »u našoj sredini«, t. j. na području grada Zagreba obavlja bilo kakve poslove, dok se posvema ne pokori toj odredbi. Ipak je i poslije toga bilo u Zagrebu dosta mladića, koji su voljeli platiti globu ili napustiti

radnju, nego li da se vjenčaju. Zato je gradsko zastupstvo 4. veljače 1637. obnovilo svoju odredbu od 3. kolovoza 1635. Tada se povela riječ također o udovcima, te je stvoren ovaj zaključak: »Udovci se smatraju oženjenima, ali ne svi.« Tu se očito misli, da mlađe udovce treba poput mladića globom prisiliti na ponovnu ženidbu.

VELIKI POŽAR U ZAGREBU G. 1645. Na Markovu je trgu imao svoju kuću Ivan pl. Ručić, podžupan zagrebačke županije. Kod njega je stanovao neki đak, koji se opio, te je svojom nespretnošću prouzročio požar 29. ožujka 1645. u 10 sati na večer. Kako je upravo duvao silan vjetar, prenio je vatru na krov crkve sv. Marka, koji je bio pokriven hrastovim daščicama. U ono su doba sve kuće u Zagrebu bile pokrivene slamom, trstikom ili drvom. Kamogod je dakle vjetar sa krova crkve sv. Marka odnio zapaljene hrastove daščice, svagdje je buknula vatra. Za pola sata bijaše u plamenu cijeli gornji grad Zagreb, izuzev kapucinski samostan i kapucinsku crkvu bl. djevice Marije.

Požar je zagrebačke građane zatekao u prvom snu. Kada se tko probudio, već je gorio krov na njegovoj kući. Mnogi su ljudi jedva spasili goli svoj život i ono odijelo, što su u brzini mogli na sebe navući. Drugi su kroz prozor i kroz vrata bacali na ulicu posteljinu, rubeninu, živež i nešto pokućstva. Ipak se i od toga malo spasilo, jer su ulice bile tijesne, pa je vatra sa krovova padala na spomenute stvari.

Vatra je zahvatila i sve isusovačke zgrade, poimence: njihovu gimnaziju, samostan, sjemenište sv. Josipa i krasnu crkvu sv. Katarine. Isusovci su crkveno posuđe s rubeninom i misnim odijelom spasili, jer je nad sakristijom izgorio samo krov, dok je unutarnjost od požara sačuvao svod. Naprotiv je sama crkva postradala iznutra i izvana, te su preostale samo gole stijene. Jednako se desilo s isusovačkom gimnazijom i sjemeništem. Isusovci su svoje novce, knjige, spise, odijela i rubeninu nosili u pivnicu i u knjižnicu. Žalibože ni to nisu mogli spasiti, jer je vatra spalila drvena vrata, kroz koja je plamen dopro u pivnicu. Ondje je izgorjelo sve, što su

isusovci u pivnicu prenijeli. Požar je dapače u pivnici zahvatio bačve, koje su izgorjele, pa je tako propalo oko 600 vedara finoga vina, koje se prolilo u pepeo. A knjižnica je imala na uglu otvoren prozorčić, što nije opazio nitko osim požara, koji je onda prodro u unutrašnjost, gdje je sve spalio. Veći je dio isusovačkoga samostana izgorio do temelja. Preostao je samo noviji dio, koji se nalazio između crkve sv. Katarine i kule na uglu isusovačkog vrta. Ovdje je izgorio samo krov, dok je poštеđena ostala unutrašnjost, gdje su bili kuhinja, blagovaonica, zajednički muzej (t. j. učionica) i dvije sobe. Računalo se, da je družba Isusovaca tim požarom pretrpjela štetu od 40.000 forinti.

Žestoki je vjetar duvao od sjeverozapada prema jugoistoku. Zato je vatra spalila Kamenita vrata i susjednu joj veliku četverouglastu kulu. Vjetar je zapaljene drvene daščice odnio preko Medvešćaka na kaptolsku stranu, gdje su izgorjele sve kanoničke kurije na Kaptolu te građanske kuće u Opatovini, Skalinskoj ulici i na Potoku. Vatra je uništila franjevački samostan i crkvu, dok je poštedila župnu crkvu sv. Marije i okolišne kućice. Kako je i katedrala bila pokrivena hrastovim daščicama, postao je i njezin krov plijenom strašnoga požara. Izgorjeli su također biskupski dvor i sve kuće u Vlaškoj ulici.

Isusovac, koji je ovu strašnu noć proživio u Zagrebu, opisuje sve to u latinskoj spomenici samostana isusovačkog, pa dodaje: Kad je nastao dan, pružila se oku prežalosna slika. Između golih zidova stršili su kamini i svodovi pogorjelih kuća. Ulicama su prolazile grupe svih staleža, te su glasno naricali oplakujući svoju bijedu. Što su Isusovci stekli u prošlih 40 godina, to im je propalo u roku od 3 sata. Oni se u prvi čas zakloniše u kapucinski samostan, koji je ostao pošteđen od vatre. Kapucini su gostoljubivo primili Isusovce, koji su kod njih ostali 3 dana. Iza toga se jedan dio isusovaca nastanio u onom dijelu svojega samostana, kojemu je manjkao samo krov. Ovi su Isusovci svetu misu služili u sakristiji crkve sv. Katarine. Drugi se Isusovci raziđoše po Hrvatskoj kod svojih prijatelja župnika. Tamo su ostali do jeseni, jer se nije mogla u Zagrebu držati školska obuka.

Martin Lauš, koji je tada bio zamjenik rektora isusovačkoga samostana u Zagrebu, odmah se pobrinuo za obnovu isusovačkih zgrada. On je između kmetova na imanjima isusovačkim potražio one,koji su bili vješti tesarskom poslu. Ovi su tesari izrađivali potrebitu građu za novi krov na isusovačkom samostanu, te na sakristiji i crkvi sv. Katarine. Drvo se nalazilo u šumi imanja Paukovrh, odakle su ga privažali u Zagreb.

Gradski je senat održao 31. ožujka 1645. svoju sjednicu, na kojoj je stvorio ove zaključke: Svi kmetovi i podanici gradskog imanja Hrašća imaju odmah doći u gornji grad Zagreb, da odvezu ruševine pogorjelih kuća i da izvrše potrebite izvanredne radnje. U tu svrhu dobiva gradski špan manji pečat grada Zagreba, kojim će spomenutim kmetovima objaviti ovu njihovu dužnost uz prijetnju, da će morati platiti 12 forinti globe, ako se tkogod ne odazove. Prije svega imaju se obnoviti Kamenita vrata, jer to traži sigurnost grada Zagreba. Kako je većina građana ostala bez hrane, zaključuje senat, da se ima siromašnijim građanima iz gradskoga hambara podijeliti po jedan vagan prose; gospoda pak senatori dobit će polovicu kvarte (četvrtinke) raži, pomiješane s ječmom.

KUGA U ZAGREBU. Na jesen godine 1647. pojavila se kuga u okolici zagrebačkoj. Čim je zaprijetila pogibelj i samomu Zagrebu, poduzelo je gradsko poglavarstvo i zastupstvo potrebite mjere opreznosti. Da se kuga ne uvuče u gornji grad, odredilo je zastupstvo 5. studenoga 1647., da od sada moraju biti zatvorena troja gradska vrata (Mesnička, Poljska i Dverce), te će se u gornji grad ulaziti jedino kroz Kamenita vrata. Ta se vrata ne smiju otvarati prije, nego što zazvoni jutarnje pozdravljenje, a to će biti tek u 6 sati. Kod Kamenitih vrata stajat će čitavoga dana po dva člana gradskoga vijeća, da paze, da u gornji grad ne uđe kakav čovjek, koji boluje od kužne bolesti. Prvi dan (5. studenoga) pazit će sam gradski sudac Juraj pl. Keblin i gradski bilježnik Stjepan pl. Magjaradi, a dalje izmjenice gradski senatori i zastupnici.

Ta mjera opreznosti spasila je gornji grad od strahovite nesreće. Kuga je naime zaista doprla u Zagreb, te je ljuto harala u Podgrađu (današnja Ilica), zatim na Potoku (današnja Tkalčićeva ulica) i u Šoštarskoj ulici (sjeverna strana današnjega Jelačićevog trga i donji dio Duge — današnje Radićeve — ulice). Jednako je od kuge veoma stradalo područje Kaptola, osobito Nova Ves. Ali u samom gornjem gradu nije od kuge nitko niti obolio, kamo li poginuo, jer je grad prekinuo promet sa predgrađem. Čim se naime u području grada Zagreba ustanovila kuga, odmah su bila zatvorena i Kamenita vrata. Izvana nije u gornji grad bila puštena ni živa duša; tko je pak iz gornjeg grada izišao napolje, nije se više mogao vratiti. Isusovci imahu svoje posjede izvan grada, odakle im sluge i kmetovi podavahu živež kroz prozor na gradskom zidu. Isto tako dobivaju isusovci preko gradskih bedema i svoje spise, koji su im dolazili iz Rima ili iz Beča. Ali zato su građani gornjega grada danomice slušali jauk bijednih stanovnika izvan bedema, gdje je kuga nemilosrdno morila staro i mlado, muško i žensko. Sa bedema svojih gledahu gornjograđani prečeste sprovode u Podgrađu, na Potoku i u Šoštarskoj ulici. Tako je to potrajalo sve do mjeseca veljače godine 1648.

Mrtvace je trebalo pokapati. Župnici na kaptolskoj strani činili su to sami; ali župnik sv. Marka nije mogao pokapati žrtve kuge, jer nije smio iz gornjega grada izlaziti i opet u gornji grad ulaziti, da ne prenese kugu. Zato je gradsko zastupstvo zamolilo prebendara Mizerića, neka se iz gornjega grada preseli u Podgrađe, pa neka on obavlja duhovnu pastvu u opsegu župe sv. Marka izvan bedema gradskih. Mizerić se tomu pozivu odazvao, pa je svoj opasni i tegobni posao izvršavao sve do 14. veljače 1648., kada se sretno vratio u gornji grad.

Od straha pred kugom zavjetovaše se gornjograđani, da će sagraditi crkvu u čast sv. Roka, kojega smatrahu zaštitnikom od kuge. (Zaštitnicima od kuge smatrani su također sv. Fabijan i Sebastijan; ali njima su Zagrepčani podigli kapelicu na sjeverozapadnom uglu crkve

sv. Marka još u 15. vijeku; ovu kapelicu odstraniše g. 1876., kad su obnavljali župnu crkvu.). Građani su održali svoj zavjet. Još iste g. 1648. počeli su graditi crkvicu sv. Roka na brežuljku, koji se tada zvao »Penezna gorica«. Svatko je morao nešto raditi: i muškarci i žene, gospoda senatori i građani obrtnici. Svojim su rukama Zagrepčani lomili građevno kamenje, što ga dovažahu iz Vrapča ili Gračana, te bi to kamenje slagali i crkvu dizali. Tako je u vremenu od jedne jedine godine bila izgrađena kapelica sv. Roka. Gradnja je svakako dovršena g. 1649. Ali nad vratima crkvice stoji uklesana godina 1655. Možda je g. 1655. dovršeno unutarnje uređenje kapelice t. j. kor, propovijedaonica i klupe. A možda je te godine otvoreno groblje oko crkve sv. Roka. (U tom groblju pokapahu se mrtvaci sve do g. 1876., a g. 1910. pretvoreno je u perivoj »Rokovac«.). Posvetu crkve sv. Roka obavio je 26. srpnja 1682. zagrebački biskup Martin Borković, kako to svjedoči latinski napis u crkvici ispod kora.

GLAD U ZAGREBU. U povijesti grada Zagreba valjda je najcrnjim slovima zabilježena godina 1648. Uz ostale nesreće pojavila se na proljeće te godine i velika glad. Mnogi građani oboliše i pomriješe od teških posljedica gladi. Gotovo danomice našlo se mrtvih ljudi po kućama u Zagrebu i po kolibama u okolišnim selima. Suvremeni pisac kaže, da su ova trupla bila »više kosti, nego li tjelesa«, tako se bijedni ljudi osušiše od gladi. Tom prigodom pomagahu građanima časni oci isusovci, koji su prošle jeseni namaknuli dovoljno hrane, i to ponajviše sa svojih posjeda (Paukovec, Tkalec, Fraterščica i t. d.), a djelomice i sabiranjem dobrovoljnih darova. Danomice je dolazilo pred isusovački samostan (gdje je danas vojno zapovjedništvo) stotinu siromaha, da se nahrane. Isusovci davahu siromasima ponajviše sočiva (graha i leće), a uz to zelja i drugog povrća. Gdjekada bi isusovci dali i novaca, ali se pokazalo, da novac ne ublažuje bijedu, jer je opustio Markov trg, na kojemu se nekada prodavao živež, kao što se kasnije prodavao na Jelačićevom trgu. Poput isusovaca pomagao je zagrebačkoj sirotinji bogati plemić Ivan Zakmardi, koji je imao kuću tik do isusovačkoga samostana. Zakmardi bijaše tada zemaljski blagajnik, a kasnije protonotar i kraljev »personal«. Pred njegovom kućom i pred isusovačkim samostanom redali su se gradski siromasi u dugoj povorci, te bi jednog dana dobili hrane u samostanu, a drugog dana kod Zakmardija. Tako je to trajalo sve do žetve. Ali nije glad harala samo po Zagrebu, već i po ostaloj Hrvatskoj. Seljaci su dolazili u Zagreb, da tu nađu hrane, ali nađoše samo supatnike svoje. Glad je u Zagreb dotjerala i seljake iz Kranjske, gdje je također bila velika bijeda. Mnogi kmetovi zbog gladi napustiše svoje dosadašnje gospodare, te se odseliše u plodnije krajeve, po svoj prilici u Slavoniju, koja je tada još pripadala Turcima.

VELIKA POPLAVA. Iza vrućega srpanjskoga dana — na samo Anino 26. srpnja 1651. — polegoše građani zagrebački na počinak, da prikupe tjelesne i duševne sile za sutrašnji dan. Nitko nije ni slutio, da će mu ta noć donijeti više briga i napora, nego li predašnji dan. Ali jedva su ljudi usnuli, kad ih probudi žestoka grmljavina, koja se s jugo zapadne strane približavala gradu. Naskoro počnu munje sijevati i nad samim Zagrebom. Strijela je za strijelom udarala iz plamenoga neba na zemlju, gađajući zgrade i stabla. Od nebrojenih strijela jedna je udarila također u staru gimnazijsku zgradu, kojom tada upravljahu isusovci. Strijela je pogodila baš u sobu, gdje se poučavala poetika, t. j. u šesti razred gimnazije, ali nije učinila druge štete, nego što je razbila peć.

Oko 10 sati na večer počela je padati kiša. Uz gromove i vjetar lijevala je kiša, kao da se otvorilo nebo. Oluja je potrajala puna 4 sata, a bivala je sve žešća i žešća. Nije dakle čudo, što su mnogi Zagrepčani pomišljali, da je došao posljednji dan, te se već počeli spremati za sud Božji. Nažalost nekima je zaista to i bio zadnji dan u životu. Kad je naime oko 2 sata iza ponoći prestajala oluja, nastupila je druga strahota. Nabujao je zagrebački potok Medvešćak, koji se tada još zvao »Medvednica« po gori »Medvednici«, kako se tada zvala

cijela Zagrebačka gora. Medvešćak nije mogao u svoje korito primiti onu silnu vodu, koja je 4 sata padala po Zagrebačkoj gori i po obroncima njezinima. Zato se Medvešćak razlio, te je poput bujice hrlio kroz onu dolinu, koja rastavlja Kaptol od gornjega grada. Bijesna je voda valjala gorsko kamenje, a nosila je i mnogo drveća. Isusovački mlin kod sv. Ksavera bude razvaljen, a 80 vozova sijena isusovačkog na livadi uz potok odnese Medvešćak u Savu. U današnjoj Tkalčićevoj ulici, koja se tada zvala »Potok«, jer je kroz nju tekao Medvešćak, nastradaše sve kuće, a 18 kuća razvalila je voda do temelja. Kako je poplava došla po noći, bilo je otešćano spasavanje stanovnika ovih kuća. Dok su građani u gornjem gradu i na Kaptolu unutar svojih bedema od umora i pretrpljena straha zaspali ili još brojili udarce strijela, dotle je gasnuo život jadnih stanovnika na »Potoku«. Ondje se u svemu utopiše 52 čovjeka. Od ovih bijahu dva đaka, koji su polazili gimnaziju, a tri zidara, koji su po danu gradili istočno krilo isusovačkoga samostana.

ISUSOVAČKA TISKARA U ZAGREBU. Zagreb se počeo kulturno razvijati g. 1607., kada su Isusovci u njemu otvorili prvu svoju gimnaziju. Naskoro se u Zagrebu i u Hrvatskoj pojaviše i književnici. Takav je bio isusovac Juraj Habdelić, koji je napisao više djela, pa i prvi hrvatsko-latinski rječnik. Književnošću se bavio zagrebački kanonik Juraj Ratkaj, zatim biskup Benko Vinković, zemaljski protonotar Ivan pl. Zakmardi, hrvatski ban Nikola grof Zrinski, te hrvatski mučenički trolist: ban Petar grof Zrinski, njegova žena Katarina grofica Zrinski i njezin brat Franjo Krsto markiz Frankopan. Oni su pisali svoja djela na hrvatskom, latinskom i madžarskom jeziku. Ipak ih nijesu mogli tiskati u Hrvatskoj, jer tada nije bilo tiskare ni u Zagrebu ni u bilo kojem drugom gradu hrvatskom. Zato su hrvatski pisci morali svoja djela dati na štampanje u tuđinu, poimence u Beč, Veneciju, Graz, Ljubljanu ili čak u Trnavu u Slovačkoj. Kako je to bilo i skupo i spojeno s raznim poteškoćama, neka su djela ostala u rukopisu, uslijed čega su bila izvrgnuta i propasti.

Isusovci su naskoro osjetili potrebu, da se u Zagrebu otvori tiskara, kakva je od g. 1493. do g. 1509. postojala u Senju, g. 1530. i 1531. na Rijeci, g. 1574. u Nedelišću (kod Čakovca), a g. 1586. i 1587. u Varaždinu. Ipak nijesu isusovci mogli takvu tiskaru otvoriti, jer im je za tu svrhu manjkalo novaca. Tako su prolazile godine, dok se napokon našao dobrotvor, koji će isusovcima omogućiti izvedbu njihove namjere. To bijaše hrvatski plemić Petar Bošnjak, koji se rodio ispod Velikoga Kalnika u križevačkoj županiji.

Bošnjak je kao naobražen čovjek bio tajnik ugarskoga palatina Franje Veselenjija, koji ga je veoma volio. Posredovanjem palatina i njegove supruge oženio se Bošnjak g. 1656. u Košicama u Slovačkoj s nekom bogatom udovicom. Ona je naskoro umrla bez djece; kako pak nije imala nikakvih krvnih rođaka, pripao je Bošnjaku cijeli njezin imetak, koji je vrijedio oko 100.000 rajnskih forinti, što je u ono vrijeme značilo golemu svotu. Nekoliko godina iza toga — vjerojatno g. 1660. umro je i sam Petar Bošnjak. On je uvijek žarko ljubio svoju hrvatsku domovinu, koje se sjetio također u svojoj oporuci. Bošnjak je naime ostavio nekoliko zapisa (legata) u plemenite svrhe, pa tako i zapis od 1900 forinti za osnutak isusovačke tiskare u Zagrebu.

Zapis je Petra pl. Bošnjaka izvršio njegov zemljak Ivan pl. Zakmardi, koji je tada bio kraljevski personal.[1] Zakmardi je zagrebačkim isusovcima uručio 1900 forinti za otvorenje tiskare. Tri godine poslije toga kupili su Isusovci tiskaru, koja se nalazila u isusovačkom samostanu u Ljubljani. Isusovci su tu tiskaru iz Ljubljane g. 1664. prenijeli u Zagreb, gdje su ju smjestili u svoj kolegij. Ipak je ta prva javna tiskara u Zagrebu slabo radila pod upravom Isusovaca. Tiskara je više godina bila nezaposlena; ne zna se dapače ni to, da li je u toj tiskari uopće tiskana koja knjiga. Naslućuje se, da tiskara nije imala sve sprave, koje su potrebite za tiskanje.

[1] Kraljevski je personal zastupao kraljevu osobu na t. zv. kraljevskom sudu za Ugarsku i Hrvatsku; podjedno bijaše predsjednik donje (zastupničke) kuće zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga sabora, koji se redovito sastajao u Požunu.

Drugi opet misle, da u zagrebačkom samostanu nije bilo takvih isusovaca, koji bi dobro poznavali tiskarski posao. Svakako su zagrebački isusovci posve zanemarili tu svoju tiskaru. Ona im je dapače smetala, pa su je dali prenijeti u dvor zagrebačkoga biskupa, gdje je kroz dugi niz godina ostala posve zaboravljena.

POKOLJ NA KRVAVOM MOSTU. U današnjoj Tkalčićevoj ulici nalazio se sve do godine 1899. most, ispod kojega je tekao potok Medvešćak. Ovaj potok rastavljao je 2 općine: Kaptol i gornji grad, te je Kaptolu pripadala lijeva, a gornjem gradu desna obala Medvešćaka. Preko spomenutog mosta na Medvešćaku išlo se iz Šoštarske (danas Radićeve) ulice u Skalinsku ulicu, gdje se po skalinama prilazilo do vrata, koja su vodila u Opatovinu i dalje na Kaptol. Zbog raznih sporova između gornjega grada i Kaptola dolazilo je na mostu gdjekada i do oštrijih sukoba. Zagrepčani danas pripovijedaju, da je zbog takvih sukoba taj most na Medvešćaku dobio ime »Krvavi most«, kako se još i sada zove uličica, koja vodi iz Radićeve ulice u Tkalčićevu ulicu. Drugi opet kažu, da ime »Krvavi most« potječe iz novijega doba, dok se drveni most na Medvešćaku prije zvao »Pisani most«, jer bijaše bojadisan živahnom bojom. Bilo kako mu drago, jedno je ipak pouzdano: da se naime na tomu mostu zaista prolila krv starih građana zagrebačkih.

Jedan takav pokolj zbio se na Krvavom mostu 14. prosinca 1667. Toga dana boravili su u Zagrebu vojnici, koji spadahu u banderij bana Petra grofa Zrinskoga. Kaptolski građani bijahu opet zbog sporova kivni na gornjograđane, te nagovoriše neke vojnike, da udare na protivnike njihove. Vojnici bijahu valjda pijani, jer se inače ne razumije takva povreda stege. Gornjograđani su doznali za namjeru »Kaptolomaca«; zato se u većem broju sakupiše na Krvavom mostu, da zapriječe provalu na svoje područje. Ali banski vojnici s oružjem u ruci navale na gornjograđane, te jednoga građana ubiju, a mnoge građane okrutno izrane. Vojnici bi valjda sada provalili u gornji grad, da ga orobe; ali ih u tome zapriječiše zatvorena gradska vrata. Zato se vojnici za-

pute u Podgrađe (današnja »Ilica«), gdje su nemilo oplijenili sve kuće i gospodarske zgrade, ponijevši sa sobom svu stoku, živež, odijela i vrijednije stvari. Zbog toga nasilja potužio se grad Zagreb kralju Leopoldu I.

OPIS GRADA ZAGREBA GODINE 1668. Kad je 12. listopada 1668. umro zagrebački biskup Petar Petretić, predložen je za njegova nasljednika o. Martin Borković, koji se rodio u Domagoviću kod Jastrebarskoga, a po zvanju bijaše redovnik Pavlin. Prema propisima katoličke crkve provedena je rasprava (proces) o Borkovićevoj osobi i o prilikama zagrebačke biskupije. Među ostalima je svoj izvještaj podnio također o. Ivan Benković, koji je poput Borkovića bio član reda sv. Pavla. U tom izvještaju, koji je sisački župnik dr. Janko Borković štampao u 35. knjizi »Starina«, opisuje o. Borković tadašnji grad Zagreb ovako:

Grad Zagreb leži u Hrvatskoj na brijegu. To je mala varoš, u kojoj ima oko 400 kuća, u kojima stanuju dvije tisuće Kristovih vjernika. U Zagrebu je stolna crkva sv. Stjepana, kralja ugarskoga. To je lijepa i velika građevina, koja ne treba nikakova popravka. Rečena je stolna crkva sufragana (podređena) kaločkoj nadbiskupiji.

Stolna crkva u Zagrebu ima dva kaptola; jedan je katedralni i zove se zagrebački, a drugi je zborni kaptol i zove se čazmanski. Te su časti u zagrebačkom katedralnom kaptolu: prepošt (veliki predstavnik), štioc, pojac i čuvar. Veliki je prepošt prva čast iza biskupa. Kaptol ima 32 kanonika, a oko 30 svećenika i klerika, koji služe bogoslužju. Ne znam, kakve dohotke imaju kanonici. Ne znam ni to, koliko im prihoda nose njihova beneficija (posjedi), pa da li je ondje teološka ili penitencijarna prebenda. Duhovna se pastva ne vrši u stolnoj crkvi, nego kod crkve bl. djevice Marije, pa i kod druge crkve, koja se zove crkva sv. Ivana Krstitelja. Tamo je i krstionica, koja ne postoji u stolnoj crkvi.

Stolna crkva ima kor, orgulje, grobnice i zvonik sa zvonovima. Ona ima dosta prostranu sakristiju, a dobro je opremljena namještajem te potrebnim stvarima za bogoslužje i za obavljanje pontifikalija (svečanih

misa, koje služi biskup). U rečenoj se stolnoj crkvi nalazi i čuva tijelo sv. Nevinog djeteta, zatim glava ugarskoga kralja sv. Stjepana i relikvije (moći) drugih svetaca. Sve se to čuva u sakristiji. Blizu stolne crkve postoji kuća, koja služi biskupu za stanovanje. Ta je kuća lijepa i ne treba popravaka.

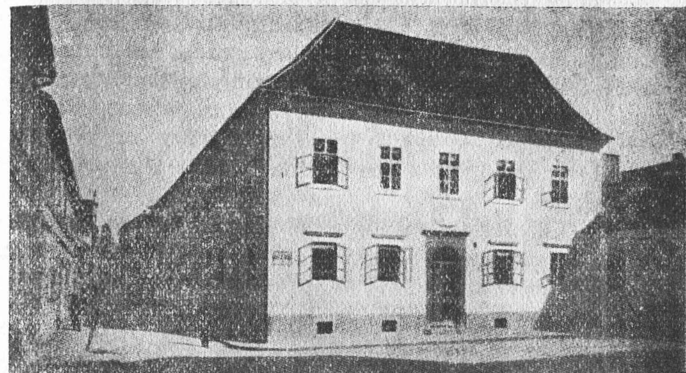
Nemam nikakovih podataka o vrijednosti biskupskih dohodaka. Ipak znadem, da u zagrebačkoj biskupiji nema nikakova plaćanja, pa da se biskupovi dohodci sastoje od žita i vina, a katkada i od svinja, ali ne znam količinu žita i vina, što se prima godimice. Zagrebačka je biskupija veoma prostrana, jer ima oko 300 župa. Postoji i sjemenište, u kojemu se 18 mladića odgaja za svećenike.

U Zagrebu se nalaze 3 muška samostana, poimence: samostan otaca isusovaca, zatim samostan otaca franjevaca i samostan otaca kapucina. Povrh toga postoji također samostan opatica sv. Klare. Zagreb ima dvije bolnice, ali nema niti bratovština niti »brda pobožnosti« (Mons Pietatis).

Slično je prilike u tadašnjem Zagrebu opisao svećenik Ivan Babić iz Samobora. On drži, da zagrebački biskup ima godišnji dohodak 2000 forinti. Uz ostale relikvije nalaze se u sakristiji stolne crkve također: glava sv. Ivana, rame sv. kralja Ladislava i zub sv. Apolonije. Hrvat Martin Šetari iz Križevaca misli, da svi godišnji dohodci biskupa zagrebačkog predstavljaju vrijednost od 3000 forinti. Biskupov dvor bi trebalo popraviti. Isto tako (poput Ivana Babića) ističe, da bi na stolnoj crkvi trebalo popraviti toranj, koji je god. 1668. raskrio žestoki vjetar.

KAKO JE NASTAO »JOSIPOVAC«. Velik je strah zavladao u Zagrebu na proljeće godine 1670., kada se doznalo, da hrvatski ban Petar grof Zrinski sprema bunu protiv kralja Leopolda I. Javno se govorilo, da će Zrinskomu u pomoć doći bosanski paša s Turcima. Ako dakle ban uspije, onda će se po Zagrebu možda viđati i Turci, pred kojima su kod nas drhtale žene i djeca. Ne uspije li pak Zrinski, onda će na njegove posjede udariti carske čete, koje će zacijelo robiti i paliti, da se

osvete banu hrvatskomu. Ova strahota morat će se odigrati i u zagrebačkoj okolici, jer je Zrinski posjedovao Šestine i obližnja sela pod Zagrebačkom gorom, te veliko imanje Brezovicu preko Save. Šta više: Carske čete će valjda provaliti i u sam Zagreb, gdje je Zrinski imao svoj dućan (negdje u Kamenitoj ulici) i svoju palaču (na Kapucinskom trgu broj 3). U jednom i u drugom dakle slučaju morat će grad Zagreb nastradati, ako zaista dođe do bune. Među ostalim Zagrepčanima mnogo je straha pretrpjela bogata gospođa Jelena Pa-

KUĆA BANA PETRA ZRINSKOG U ZAGREBU
Na Kapucinskom trgu u Gornjem gradu sagrađena u 17. stoljeću.

tačić. Ta naime starica bijaše udovica zagrebačkoga podžupana Ivana Ručića. Pokojni suprug njezin bio je intiman prijatelj grofa Nikole Zrinskoga mlađega, koji je prije svoga brata Petra bio hrvatski ban. Još danas čuvaju se pisma, što ih je Ručiću pisao ban Nikola Zrinski. Naravno da je Patačićka bila u dobrom poznanstvu također s njegovim bratom Petrom Zrinskim, te se bojala, da bi i ona mogla biti povučena u nepriliku, ako ban zaista digne bunu. Patačićka je uopće nazrijevala propast ili barem veliku nesreću drage svoje domovine, ako se u njoj razviju sve strahote, što ih sa sobom donosi otvoren ustanak protiv kralja.

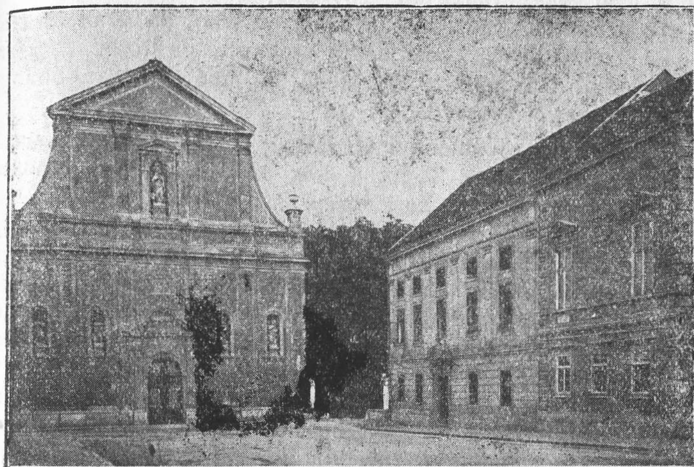
U velikoj svojoj brizi i potištenosti utekla se Patačićka pod okrilje sv. Josipa, kao hranitelja Isusova i zaručnika Blažene Djevice Marije. Hrvati su od vajkada smatrali sv. Josipa pomoćnikom u najtežoj bijedi i nevolji. Zato se Patačićka zavjetovala, da će u Zagrebu podići kapelicu sv. Josipa, ako ovaj svetac od Zagreba i od Hrvatske otkloni veliku nesreću, koja im prijeti od bune.

Kako je poznato, nije ipak u Hrvatskoj ni godine 1670. (kao što nikada ni prije ni poslije) došlo do otvorene bune protiv bečkoga dvora. Sretnom se smatrala Patačićka, što je mogla pristupiti k ispunjenju svoga zavjeta. Kako je onda u gornjem gradu već bilo mnogo crkvi i kapelica, odlučila se Patačićka kapelicu sv. Josipa podići na posjedu isusovačkoga sjemeništa. Taj posjed nalazio se na drugom zapadnom brežuljku od gornjega grada, pa danas pripada zakladi baruna Eduarda Jelačića, kojom je zakladom ondje uređeno zemaljsko sirotište. Šest mjeseci gradila se na tom brežuljku kapelica sv. Josipa, u kojoj se posebno isticao dragocijeni oltar sv. Josipa. Na samo Anino 26. srpnja 1671. posvetio je kapelicu sv. Josipa zagrebački biskup Martin Borković u prisutnosti nebrojenog naroda. Po toj kapelici dobio je čitav onaj brežuljak ime »Josipovac«. Brigu za upravu kapelice sv. Josipa preuzeo je o. Mihovil Skerlecz, kao rektor isusovačkoga sjemeništa. Kapelicom sv. Josipa upravljahu redomice svi rektori isusovačkoga sjemeništa u Zagrebu. Ali kad je godine 1773. ukinut red isusovaca, malo pomalo pretvarala se ta kapelica u ruševinu. Od propasti ju spasiše opatice reda sv. Marije Magdalene, koje se kraljevom dozvolom od 1. lipnja 1879. doseliše u Hrvatsku.

Magdalenke kupiše nekadašnji posjed isusovačkoga sjemeništa, gdje sagradiše svoj samostan i sadašnju crkvicu sv. Josipa. Jedno i drugo blagoslovio je 8. prosinca 1879. zagrebački kanonik i opat Nikola Horvat, a 3. listopada 1880. otvoriše magdalenke na Josipovcu industrijalno-kućanski zavod za djevojke. Magdalenke su kupile god. 1879. također vlastelinstvo Vrbovec, ali se ipak nisu mogle održati u Hrvatskoj. Njihov samostan

na Josipovcu bude pretvoren u zemaljsko sirotište za odgoj djece bez roditelja.

POŽAR U ZAGREBU GODINE 1674. U kući gradskoga suca Mije Pucaka buknuo je požar 25. lipnja 1674. u 3 sata poslije podne. Vatra je spalila cijeli gornji grad osim isusovačke gimnazije, kapucinskoga samostana i onih 3 kuća, koje su bile prislonjene na južni gradski zid između gimnazije i samostana. Izgorila je krasna isusovačka crkva sv. Katarine, koju su s velikim

CRKVA SV. KATARINE U GORNJEM GRADU

žrtvama obnovili iza požara od godine 1645. Kraj crkve je nastradao također golemi — tek nedavno dovršeni — isusovački kolegij, koji je bio izgrađen u obliku četverokuta, te koja zgrada postoji još i sada, a služi kao vojno zapovjedništvo. Vatra je spalila također isusovačko sjemenište sv. Josipa, koja je zgrada godine 1796. pretvorena u plemićki konvikt. Izgorila je župna crkva sv. Marka i kraj nje župni dvor. Požar je oštetio neke kule i kapelicu sv. Uršule, zatim gradsku vijećnicu, pa opatički samostan klarisa i njihovu — istom g. 1669. sagrađenu — crkvu presv. Trojstva.

Kada se sastao hrvatski sabor, zamoliše zastupnici grada Zagreba pomoć za obnovu gradske vijećnice. Sabor je tu molbu uslišao, te je gradskoj općini darovao zemaljski porez (»dica regni«), koju bi imao grad Zagreb kroz 2 godine platiti od svih svojih dobara i kmetova.

Gradska je općina zamolila pomoć i od kralja Leopolda I. On je nato gradu Zagrebu oprostio zaostali dug od pristojbe, koju je gradska općina bila dužna plaćati u kraljevsku blagajnu. Taj dug je g. 1674. iznosio do 1200 forinti. Podjedno je kralj odredio, da grad Zagreb ne treba kralju pošiljati spomenute pristojbe tečajem narednih 15 godina, već neka ih upotrijebi za obnovu svojih crkvi i utvrda.

U svojoj sjednici od 4. veljače 1676. stvoriše senat i zastupstvo grada Zagreba ovaj zaključak: Svi građani, velikaši i plemići, koji imaju svoje kuće, gradilišta ili posjede na teritoriju grada Zagreba, moraju i nadalje u gradsku blagajnu uplaćivati pristojbe, kako su im propisane prema kakvoći nekretnine. Tko ne bi htio, mogao ili se pobrinuo, da uplati ove pristojbe, njemu će iza 3 godine gradska općina zaplijeniti sve nekretnine na području grada Zagreba.

Isusovci priskočiše u pomoć nastradalim sugrađanima. Dok Zagrebčani ne podignu nove kuće, staviše im isusovci na raspolaganje veliku zgradu svoje gimnazije i akademije na trgu sv. Katarine. U toj školskoj zgradi nastanio se privremeno župnik sv. Marka s nekoliko uglednih građana.

Iste godine 1674. pojavila se u Zagrebu velika oskudica živeža, jer je požar uništio sve spremljene zalihe žita i druge hrane. Naskoro su u Zagrebu zaredale i teške bolesti. I u toj nevolji pomagahu građanima isusovci. Oni su im badava dijelili lijekove, što ih spremiše u svojoj tada glasovitoj ljekarni, koja bijaše najbolja u Hrvatskoj. Jednako su isusovci gladnim Zagrepčanima stavili na raspolaganje živež, što ga doniješe sa svojih posjeda (Glogovnica, Tkalec, Paukov-vrh itd.), čime se bijeda donekle ublažila. Jednaka je bijeda bila u Zagrebu 1675. i 1676. Tada su u Zagrebu i u njegovoj

okolici osim glada harale i razne pošasti, jer su gladni ljudi svoj želudac punili svakojakom — pa i nezdravom — hranom. Isusovci su izračunali, da je u Zagrebu i oko njega pomrlo do 18.000 ljudi. Da ne pomru od gladi, mnoge se kmetske obitelji iz Hrvatske preseliše u Tursku, kojoj je tada pripadala i cijela Slavonija. Tamo su htjeli otići također žitelji sela Jakuševca, koji su bili kmetovi isusovačkoga sjemeništa sv. Josipa u Zagrebu. Da ih od toga odvrate, Isusovci su im razdijelili 500 forinti za nabavu hrane. U samom pak Zagrebu stajahu gladni ljudi pred isusovačkim samostanom svaki dan od jutra do večera moleći kruha. Isusovci su potrošili 600 forinti za nabavu hrane, koju su dijelili gladnim Zagrepčanima. A kako je među Zagrepčanima bilo i takvih jadnika, koji nisu smogli sredstava za nabavu potrebitog odijela, isusovci su im god. 1676. razdijelili 100 rifa sukna.

OPET KUGA U ZAGREBU. U Austriji se godine 1679. pojavila kuga, koja je g. 1680. doprla u češke zemlje, gdje je podavila mnogo ljudi. Naredne je godine 1681. kuga dospjela u Ugarsku, odakle se početkom g. 1682. proširila preko Drave u Hrvatskoj. To je veoma zabrinulo gradski senat u Zagrebu. Zato je gradski sudac Mihalj Cvetušić — sporazumno sa gradskim senatorima — 3. veljače 1682. odredio, da se gornji grad ima izolirati, kako je to bilo učinjeno na jesen g. 1647. Građani, koji stražare kod gradskih vrata, moraju budno paziti, da u gornji grad ne dopre nijedna osoba iz okuženih mjesta.

Pa ipak se kuga pod jesen g. 1682. uvukla i u gornji grad, i to ovako: Oni franjevci iz Kaptola u Zagrebu, koji su poslije žetve sabirali hranu po hrvatskim selima, da tom milostinjom opskrbe svoj samostan, okužili su se prigodom ove mendikacije. Kada se vratiše u Zagreb, prenijeli su kugu u franjevački samostan, gdje su od nje oboljeli neki redovnici. Kuga je pomorila nekoliko franjevaca, našto su preostali oci i braća pobjegli iz franjevačkog samostana, da izmaknu sigurnoj smrti.

Neki se Franjevci zakloniše u samostanu sestara klarisa, koje su činile žensku granu reda sv. Franje. To je

doznao hrvatski ban Nikola grof Erdedi, koji se iz Podravine vratio u svoj dvorac Želin kod Turopolja. Odanle je ban 3. rujna 1682. javio gradskom poglavarstvu u Zagreb, što je doznao o Franjevcima; podjedno poziva gradsko poglavarstvo, neka pazi, da se ne bi kuga raširila po gornjem gradu; u tu svrhu neka se valjane straže postave pred samostan sestara klarisa, odakle ne smije nitko izaći, dok ne prođe određeni rok kontumacije.

Gradsko je poglavarstvo nato odmah javilo banu Nikoli Erdedu, da su zaista već od kuge umrla 4 franjevca, a peti je na umoru. To je još većma zabrinulo bana, koji 7. rujna piše pismo biskupu Martinu Borkoviću i gradskom poglavarstvu u Zagrebu. Biskupa je zamolio, neka postavi svoje straže pred franjevački samostan. Gradskomu je pak poglvarstvu ponovno naložio, neka pozorno čuva samostan sestara klarisa, iz kojega ne smije izlaziti nitko, pa niti opatički duhovnik. U tu svrhu ima se gradsko poglavarstvo pobrinuti, da u samostanu sestara klarisa bude dovoljna zaliha svega živeža. Još je ban gradskoj općini naložio, da njezin prijevoz na rijeci Savi bude otvoren samo u određeno vrijeme, te je zaprijetio, da će dati prijevozne lađe potopiti, ako bi gradsko poglavarstvo štogod učinilo protiv ove njegove odredbe.

Spomenute mjere opreznosti nisu bile poduzete bez potrebe i bez uspjeha. U samom gradu Zagrebu nije se kuga širila, ali je zato harala u okolišnim selima; naročito je koncem godine 1682. bjesnila u Sv. Šimunu (Markuševcu). To je gradsko poglavarstvo iz Zagreba tada javilo banu Nikoli Erdedu, kojemu očituje također svoju zabrinutost radi toga, što isusovci namjeravaju naskoro otvoriti svoje škole (gimnaziju, filozofiju i bogosloviju). Nato je ban Erdedi svojim pismom od 11. siječnja 1682. utješio gradsko poglavarstvo, neka se ne plaši radi otvorenja isusovačkih škola, jer su okružena i dobro čuvana sva ona sela, u kojima još vlada kuga.

VALVAZOROV OPIS ZAGREBA. Ivan Vajkard barun Valvasor, koji je g. 1689. tiskao svoju povijesnu

knjigu »Die Ehre des Herzogthums Krain«, opisuje u 4. svesku grad Zagreb ovako:

Zagreb se dijeli na gornji i donji grad. U gornjem gradu, koji stoji na malom brdu, nalazi se lijepi isusovački kolegij sa školom njihovom, a osim toga i opatički samostan. Donji se grad zove »kaptolska varoš«, jer u njemu stanuje biskup sa svojim kanonicima. Ondje je stolna crkva sv. kralja Stjepana. To je divna i velika građevina, u kojoj se nalazi mnogo prekrasnih oltara. U Zagrebu se svake godine — u razno doba — drže velike crkvene slave i godišnji sajmovi, na kojima se prodaje stoka i razna turska roba. Takvom prigodom dolaze u Zagreb mnogi trgovci iz Kranjske i Štajerske. Oni se u Zagreb voze po rijeci Savi, a vraćaju se jašući na konjima, koje su na sajmu kupili. Vraćaju se pak uvijek u skupinama, jer onaj, tko ima kod sebe mnogo novaca, ne bi mogao sam putovati sigurno; mogli bi ga husari i Hrvati napasti i oplijeniti, dapače i umoriti. Najveći je u Zagrebu sajam na Kraljevo (20. kolovoza), kada se slavi blagdan sv. kralja Stjepana.

Zagreb je samo četvrt sata udaljen od rijeke Save. Zagrepčani gledaju s jedne (sjeverne) strane na visoku goru, a s druge (južne) strane na veliku ravnicu, kojoj se širina ne da pregledati. Ljeti se u Zagrebu osjeća silna žega. Ova je tim nesnosnija, što u Zagrebu manjka svježa voda, jer u tom kraju ima veoma malo bistrih vrela.

Tečajem godine 1686. spaljeno je u zagrebačkoj okolici mnogo vještica. One su po vlastitom priznanju prouzročile nerodicu u prijašnjoj godini 1685. Zato su seljaci bili tako razjareni na ove službenice vraga, da su ih, — čim je na istrazi jedna drugu odala, — odmah poveli do vatre i živu spalili bez prethodnoga suda (bilo duhovnoga bilo svjetovnoga). Svi oni seljaci, koji su počinili takav nepromišljeni postupak, osuđeni su na pokoru, te moraju u crkvama — na stanovite dane tečajem mjeseca svibnja — klečeći moliti nekoliko sati. »Pa i sada, kada ja to pišem, nalazi se u zatvoru neki mlinar, koji je optužen, da je objesio nekoga vraga, pa da je sjedio na jajima s namjerom, da ih izvali. Mlinar

nije do sada htio ništa priznati, premda je optužen i radi još nekih stvari, a optužio ga je neki veliki čarobnjak«.

VITEZOVIĆEVA TISKARA U ZAGREBU. Hrvatski se pjesnik, povjesničar i političar Pavao Ritter-Vitezović rodio 7. siječnja 1652. u Senju. On je kao mladić boravio u Wagensbergu, gdje je svoj dvorac imao kranjski barun Ivan Vajkard Valvasor. Vitezović je Valvasoru pomagao kod izradbe djela o povijesti Kranjske, gdje je prikazana i prošlost susjedne Hrvatske. Tiskanjem toga velikog djela zadužio je Valvasor svoje imanje tako, da mu je zaprijetila gospodarska propast, od koje ga je spasio Vitezović. Kad je naime g. 1688. zagrebačkim biskupom postao Aleksandar Ignjat barun Mikulić, došao je na njegov dvor Vitezović, koji bijaše njegov školski drug. Vitezović je nagovorio biskupa, da g. 1690. kupi za 4000 forinti bogatu Valvasorovu knjižnicu. On je počeo uređivati ovu knjižnicu, za koju je biskup podigao jednokatnu zgradu kao spojnicu između Bakačeve kule i (južno od nje) kule »Ne boj se!« Mikulić je Vitezoviću za stanovanje odstupio jednu od biskupskih kuća u Vlaškoj ulici. Odanle je Vitezović često zalazio u biskupski dvor, gdje je g. 1693. slučajno otkrio bivšu isusovačku tiskaru.

Vitezović je kod Valvasora u Wagensburgu izučio tiskarstvo. To ga je ponukalo na misao, da bivšu isusovačku tiskaru u Zagrebu privede u život. Kako tiskara nije imala stroja za štampanje, pošao je Vitezović sredinom g. 1694. u Beč, gdje je kupio takav stroj. Sad je trebalo ustanoviti, tko li je pravi vlasnik spomenute tiskare. Na molbu hrvatskih staleža ustupiše isusovci svoje pravo na tiskaru hrvatskomu kraljevstvu. Tako je bivša isusovačka tiskara postala državnom tiskarom.

Na hrvatskom saboru, koji se 11. studenoga 1694. sastao u Varaždinu, stvoren je šesti članak, koji glasi ovako: Zagrebački biskup Stjepan Seliščević (nasljednik Mikulićev) ima državnu tiskaru, koja se nalazi u biskupskom dvoru, predati Pavlu Ritteru (Vitezoviću). Ritter će na sebe preuzeti tiskanje knjiga u Zagrebu, odakle ju nikada ne smije prenijeti u drugo mjesto.

Ritter mora tiskaru vjerno čuvati, a ne smije dozvoliti, da tiskara propadne ili da se pogorša.

Vitezović se nato preselio iz Vlaške ulice u gornji grad, gdje je uredio svoj »muzej«. On je naime u svome stanu uredio i tiskaru i knjižaru, pa je tome poduzeću dao naziv »muzej«.

Nije nam točno poznato, gdje li je bio taj Vitezovićev dom[1]. On je tamo vodio posuđenu mu zemaljsku tiskaru od god. 1695. do god. 1706. Tadašnji su Hrvati dobro shvaćali važnost takvoga rada, koji unapređuje domaću prosvjetu. Zato je hrvatski sabor 6. rujna 1695. stvorio 9. članak, kojim Vitezoviću određuje redovitu godišnju plaću od 200 ugarskih forinti za vođenje tiskare. Sabor stvara takav zaključak zato, što je Vitezović do sada trošio svoje novce za tipografski rad.

Čini se, da je Vitezović isprvice u svojoj tiskari tiskao samo manje stvari, osobito molitvenike, prigodne govore i pjesme, te knjižice za početak školske obuke. Ali već g. 1696. tiskao je Vitezović prvo svoje veće historijsko djelo. To bijaše njegova »Kronika aliti spomen vsega svita vikov«, koja zaprema 222 strane u obliku male četvorine. On je u toj knjizi iznio opću i hrvatsku povijest do g. 1690. Vitezović u svome uvodu predbacuje hrvatskim historičarima Brodariću, Tomašiću, Ištvanfiju i Đuri Ratkaju, što su svoja djela o hrvatskoj povijesti pisali latinskim a ne hrvatskim jezikom; naprotiv hvali kanonika Antuna Vramca, koji je na hrvatskom jeziku prikazao kroniku od postanka svijeta do g. 1578. Vitezoviću je plemeniti zagrebački kanonik Ivan Zinka dobrovoljno ponudio svoju potporu za štampanje spomenute kronike. Zato Vitezović u predgovoru hvali Zniku, koji da je »domovinu uresio tolikim crkvama i žrtvenicima, zagrebački kaptol velebnim zgradama, a stolnu crkvu veoma skupocjenim zastorima«.

Vitezović je iste g. 1696. u svoj tiskari tiskao 2 manje knjige svojih latinskih pjesama. Tiskao je i hrvatski koledar za g. 1697. Godine 1697. tiskane su 3 knjige hrvatskih propovijedi zagrebačkoga kanonika Mije Šimunića, te hrvatski koledar za g. 1698. pod naslovom »Zoroast hervacki, aliti (ili) mesečnik i dnevnik gospodski i go-

spodarski.« Sredinom je g. 1698. tiskano veliko Vitezovićevo djelo »Fata et vota«. Tu je Vitezović na 414 strana u obliku male osmine pribrao sve svoje »anagrame« ili lovorike, u kojima slavi glasovite suvremene ljude. Koncem pak g. 1698. tiskao je Vitezović koledar (»Zoroast hervacki«) za g. 1699.

Zagrebački je kanonik Petar Puc 3. veljače 1699. za 800 rajnskih forinti prodao Vitezoviću u gornjem gradu svoju kuću, koja je zidana, a ima 3 sprata. Vjerojatno je to ona ista kuća, u kojoj se Vitezović još g. 1695. nastanio i uredio svoj »muzej«, t. j. tiskaru i knjižaru.

Poput Vitezovića bijahu i drugi Hrvati nezadovoljni s posljedicama mira, koji je g. 1699. bio sklopljen s Turcima. Po tome miru ostadoše mnogi hrvatski krajevi u turskoj vlasti, a Mlečani su dobili hrvatsku Dalmaciju. Zato je Vitezović odlučio, da će sastaviti i tiskati knjižicu, u kojoj će prikazati, kakva je Hrvatska bila, dok ju nisu razgrabili Turci i Mlečani. Tako je početkom g. 1700. dotiskana knjižica »Croatia rediviva« (»Oživjela Hrvatska«).

Naredne je g. 1701. Vitezović napisao i tiskao knjigu »Stemmatographia«, koja zaprema 87 strana male četvrtine. Tu je na svakoj od prvih 56 strana prikazan po jedan grb »ilirskih« zemalja ili oblasti zajedno s opisom grba. Počevši pak od 57. strane nalaze se tumači tih grbova.

Vitezović je u svojoj tiskari svake godine tiskao koledar, u kojemu je svaki put iznio nove svoje »mudre izreke«. On je početkom g. 1702. pribrao sve ove iskrice u posebnu knjigu, kojoj je dao naslov: »Priričnik aliti (ili) razliko mudrosti cvitje, spravljeno po Pavlu Vitezoviću.« Ova knjiga zaprema 168 stranica male dvanaestine.

Naredne je g. 1703. u Vitezovićevoj tiskari tiskana knjiga: »Articuli regni Sclavoniae«, u kojoj su izneseni važniji spisi kraljevine Slavonije (t. j. Hrvatske) i zaključci hrvatskih sabora. To je rad posebnog odbora, što ga je hrvatski sabor izabrao u kolovozu g. 1702. Žalibože nije se sačuvao nijedan primjerak ove knjige.

Iste je g. 1703. Vitezović tiskao također svoje pjesničko-povijesno djelo: »Plorantis Croatiae saecula duo«, što bi hrvatskom prijevodu glasilo: »Dva stoljeća plačuće (tugujuće) Hrvatske.« U toj knjizi, koja zaprema 96 strana male četvrtine, Vitezović je u pjesničkom obliku na latinskom jeziku prikazao, što li je sve nevoljna Hrvatska tečajem 16. i 17. vijeka pretrpjela od Turaka. Vitezović je tom knjigom polučio tolik uspjeh, da mu je zagrebački kanonik Petar Crnković odgovorio: »Do sada si pisao veoma mnogo; ali ova knjiga — čini mi se — nadvisuje sve«. Drugi pako zagrebački kanonik Franjo Vernić javlja, da je Vitezović stvorio »veliko djelo, koje služi kao svjedok njegove velike ljubavi prema domovini«.

Početkom je g. 1704. tiskao Vitezović svoju knjižicu: »Natalis divo Ladislavo regi Slavoniae apostolo restituti«, u kojoj je Vitezović nastojao dokazati, da je sveti ugarski kralj Ladislav, koji je vladao od g. 1077. do g. 1095., porijeklom iz hrvatske vladarske obitelji. Vitezović mu daje naziv »apoštol Slavonije« zato, što je kralj Ladislav g. 1093. osnovao zagrebačku biskupiju.

Vitezović je u svojoj tiskari tiskao također neke svoje sitnije književne proizvode. Tako je g. 1704. izašla njegova »Senjčica«, u kojoj prikazuje junaštvo svojih zemljaka Senjana; ovi su naime u siječnju 1704. oteli Francuzima 2 ratne lađe s 19 topova. Vitezović je g. 1705. tiskao svoju latinsku radnju o sv. Vladimiru, koji je umro g. 1015. kao kralj »Crvene Hrvatske« (Duklje). Knjižica zaprema 16 strana u obliku četvrtine, a nosi naslov »Vita et martyrium beati Vladimiri, Croatiae regis.«

Vjerojatno bi Vitezović još neka svoja i tuđa djela tiskao u svojoj tiskari, da nije Zagreb 14. lipnja 1706. nastradao od strašnoga požara. Vatra je nastala na Kaptolu, ali ju je vjetar prenio i u gornji grad, gdje su izgorjele sve zgrade osim Popova tornja i zvonika crkve sv. Trojstva. Izgorjela je i Vitezovićeva kuća, a u njoj i znatan dio tiskare, jer se rastopiše olovna slova u težini od 2 do 3 cente.

Kako Vitezović nije imao dovoljno sredstava, da obnovi svoju kuću i tiskaru, nije se ništa u Zagrebu štampalo g. 1706.—1709. Međutim se Vitezović zavadio sa zagrebačkim kaptolom i s nekim plemićima. Ovi su na hrvatskom saboru, koji se 16. prosinca 1709. sastao u Zagrebu, izradili 9. članak, koji glasi ovako: Prigodom sudbonosnoga zadnjega požara grada Zagreba tako je oštećena i uništena zemaljska tiskara, da se za sada bez popravka ne bi mogla upotrijebiti. Da se ipak još i nadalje ne razara, neka ju zagrebački podžupan Jakov pl. Ilijašić što prije spremi u jednu škrinju i providi svojim pečatom, pa neka se pobrine, da bude radi sigurnijeg sačuvanja prenešena u biskupski grad. Ilijašiću ima Pavao Vitezović — kao dosadašnji zemaljski plaćeni tiskar — pred zemaljskim blagajnicima podnijeti obračun o dosadašnjoj plaći. Neka se Vitezoviću podmiri zaostatak plaće sve do konca g. 1708. Iz rečenog se uzroka napokon ista plaća proglašuje ukinutom.

Osjećajući nepravdu, što mu tiskaru oduzimaju, mjesto da mu novcem pomognu oštećenu tiskaru popuniti, pritužio se Vitezović 16. siječnja 1710. banskom namjesniku Petru grofu Kegleviću ovako: »Ova bi tiskara — zametnuta preko 30 godina — bila propala, da ju nisam svojom brigom i trudom uskrisio i znatnim troškom obnovio, a za nedavnog požara s velikim svojim gubitkom spasio. Tako je tiskara po mojem gorljivom nastojanju bila na veliku čast i korist kraljevine Hrvatske. Vitezović se nato iz Zagreba preselio u Beč, gdje je umro 20. siječnja 1713.

PRISILNE ŽENIDBE U ZAGREBU. Na dan sv. Blaža 3. veljače 1699. stvorilo je gradsko vijeće u Zagrebu ovaj zaključak: Svi obrtnici, predstojnici svih cehova i svi gradski zastupnici, koji slučajno do sada još nisu oženjeni, moraju se u roku od 6 mjeseci vjenčati, da se digne ugled njihova staleža i dobroga glasa. Tko se ne pokori ovoj odredbi, izgubit će svoju službu i postat će »infaman« (nepošten, osramoćen, ozloglašen), a povrh toga mora platiti globu u iznosu od 25 ugarskih forinti. (To bijaše u ono doba velika globa, jer se za 25 ugarskih forinti ili dukata mogla kupiti kuća s posjedom).

Premda je taj zaključak gradskoga vijeća bio vrlo oštar, ipak mu se ne htjedoše pokoriti mnogi građani. To je ponukalo gradsko vijeće, koje se sastalo upravo godinu dana poslije toga, — na Blaževo godine 1700., — da ponovi kaznu, određenu protiv onih, koji ne će da se žene. Kako se iz toga vidi, bilo je već u »starom Zagrebu« dosta bećara, koji su voljeli globu plaćati, nego li se ženidbom vezati.

BRIGA ZA ČISTOĆU GRADA. Gradsko je vijeće u Zagrebu raspravljalo 3. veljače 1699. o tomu, kako da se u gradu provede što veća čistoća. Glavna je tomu zapreka, što se mnogi stanovnici bave stočarstvom. Gornji je grad imao tijesne ulice, u kojima bijahu brojne kuće (jedna do druge). Na premalenim dvorištima podigoše građani staje za konje i krave, te koce za svinje, pa zato ove staje i gnoj zasmrađuju zrak, a gnojnice teku na ulicu, gdje onečišćuju pločnike. Da se tomu predusretne zaključuje gradsko vijeće ovo: Konji smiju ostati u stajama, ali za krave moraju građani urediti nove staje izvan zidina gradskih (dakle većinom u donjem gradu, gdje su mnogi građani imali svoje vrtove). Isto tako moraju se iz gornjega grada maknuti svinje. Od sada se dozvoljava u kocima gornjega grada držati samo takove svinje, koje služe za pitanje (tovljenje); ali ove svinje moraju biti uvijek zatvorene, a ne da ruju po ulicama. Odredba gradskoga vijeća mora se provesti do Đurđeva 24. travnja 1699. U tome kratkom razdoblju imaju građani na svojim posjedima izvan gradskih bedema podići nove staje za krave i koce za svinje.

Godinu dana iza toga (3. veljače 1700.) bavilo se gradsko vijeće s pitanjem dvorišnih kanala. Neki su naime građani podzemno izveli kanale iz svojih kuća na ulice, kamo se onda cijedila sva nečistoća. Gradsko vijeće zaključuje, da se ti kanali imaju odmah razoriti. Tko bi se pak usudio, da u buduće izgradi ovakav kanal, platit će globu od 100 ugarskih forinti.

ZAGREB U 18. STOLJEĆU

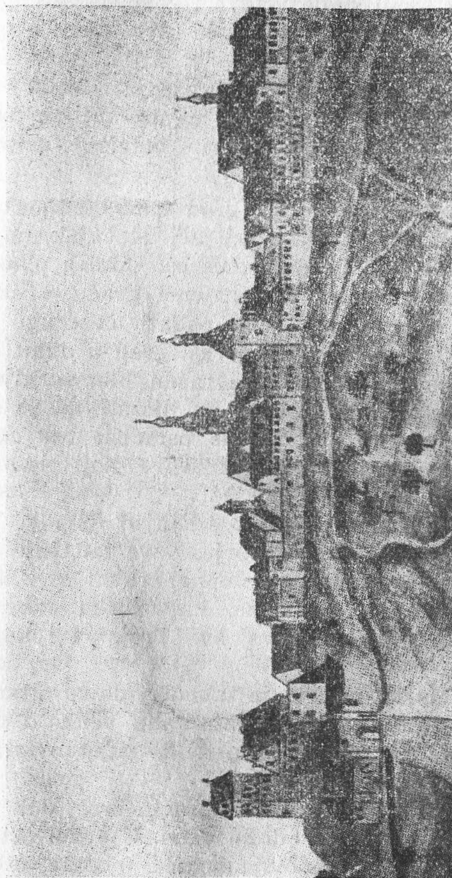
VELIKI POŽAR GODINE 1706. U ponedjeljak dne 14. lipnja 1706. poslije podne u 3 sata započela je kao obično obuka u isusovačkoj školskoj zgradi (na trgu Katarine Zrinske broj 5). Profesori bijahu zaposleni predavanjem gimnazijalcima, filozofima i bogoslovima, kad li crkvena zvona objave, da se negdje porodio požar. Kao bez glave polete đaci iz školske zgrade, te se kroz Kamenita vrata otisnu prema Kaptolu. Vatra je naime buknula u »Crnoj školi« (t. j. u sjemeništu ili klerikatu na Kaptolu broj 29), i to od kamina u tamošnjoj kuhinji.

Već nekoliko dana prije toga vladala je u Zagrebu neobično jaka vrućina. Poradi toga bijahu krovovi na kućama posve suhi, te prema tomu upravo izloženi iskrama, koje vrcahu s krova na »Crnoj školi«. (Tada je i to sjemenište poput većine kuća u Zagrebu bilo pokrito drvenim daščicama.). Uz to je duvao vruć i žestok vjetar s istočne strane. Zato je vatra naskoro zahvatila krovove kanoničkih kurija na Kaptolu. Redomice planuše sve kurije na Kaptolu osim kurije kanonika Đure Funteka. Ova se kurija nalazila tik franjevačkog samostana, koji se također spasio, a podjedno je od požara zaklonio onih 6 kućica u Opatovini iza samostana. Vatra je uništila sve druge kućice u Opatovini, na Dolcu, Pod zidom, u Skalinskoj ulici i na Potoku (današnja Tkalčićeva ulica).

Od straha pred vatrom nosili su jadni ljudi svoje pokućstvo u pivnice, neki dapače i u bunare, kojih je tada bilo u svakom dvorištu na Kaptolu. Ipak se malo toga moglo spasiti. Tako je n. pr. kanonik kantor Tomo Kovačević izgubio sve osim odijela, što ga je nosio na sebi, te nešto srebrnine i novaca, što je spasio njegov sluga. Jednako prođoše kanonici Petar Puc, Franjo Vernić i Petar Šišinački s mnogo unesrećenih građana. Njima je

izgorjelo sve pokućstvo i žito, dapače i bačve s vinom u pivnicama.

Isprvice nije pogibao prijetila gornjem gradu Za-

ZAGREB IZ GODINE 1792.

Lijevo su Mesnička vrata, kroz koja se išlo u Gornji grad. Crkva s najvišim zvonikom je crkva sv. Marka. Lijevo od nje se vidi kapucinska crkva sa samostanom. Sasvim desno je crkva sv. Katarine.

grebu. Naročito nisu se vatre plašili oci Isusovci, koji su imali sve svoje zgrade crijepom pokrite, a udaljene bijahu od »Crne škole« toliko, koliko je tada nosio hitac iz topa. Ali užareni je vjetar nosio iskre i na pod-

ručje gornjega grada. Najprije planuše kuće u Šoštarskoj ulici (donji dio kasnije Duge ulice) i na Mandruševcu, kako se tada zvala sjeverna strana Jelačićeva trga, a zatim u Podgrađu, t. j. u Ilici, gdje su građani iz gornjega grada imali svoje vrtove i gospodarske zgrade. U Ilici i u njenoj okolici izgorješe sve kuće i zgrade osim crkve sv. Margarete (gdje je godine 1866. izgrađena pravoslavna crkva sv. Preobraženja). Među ostalima izgorio je također isusovački majur, koji se nalazio tamo, gdje je kasnije podignuta bolnica milosrdne braće.

Neko je vrijeme sam gornji grad ipak odolijevao silnoj vatri. Ali najednom dune još jači istočnjak, koji donese mnogo ražarenih drvenih daščica. Odmah plane nekoliko građanskih kućica u gornjemu gradu. Slama i daščice polete u zrak, te počnu padati na druge kuće. Za kratak čas stajao je cijeli gornji grad u dimu i plamenu. Poput bujice valjao se strašan plamen tijesnim ulicama gornjega grada, a ljudi su bježali, da se spasu iz toga živoga pakla. Sve zgrade ostadoše bez obrane, te je plamen proždirao i takve krovove, koji bijahu pokriveni crijepom.

Cijeli se gornji grad Zagreb pričinjao poput Troje, koju nekada zapališe Grci. Izgorješe sve tadašnje crkve u gornjem gradu, poimence: župna crkva sv. Marka, isusovačka crkva sv. Katarine, kapucinska crkva Bl. Djevice Marije, opatička crkva sv. Trojstva i kapelica sv. Uršule.

U crkvi sv. Marka izgorio je također glavni oltar, a u zvoniku se rastališe zvona, koja bijahu velika i veoma skladna zvuka. Na tornju propade i umjetno izrađena ura, koja je odbijala sve satove.

Na crkvi sv. Katarine izgorio je samo krov, dok je veliki svod već po treći put odolio vatri. U crkvi ostadoše pošteđeni oltari, kor, propovijedaonica, sjedala, crkveno posuđe i odijelo, premda je prijetila pogibao, da će sve to nastradati (kao prigodom požara godine 1674.); vatra je naime već zahvatila velik prozor tik oltara sv. Barbare; prozor je izgorio, ali plamen nije prešao na najbliži kip sv. Ane.

Kapucinska je crkva Bl. Djevice Marije izgorjela do temelja zajedno s oltarima i s pokućtvom. Spašeni su jedino kaleži, relikvijari i neka misna odijela, što su Kapucini dospjeli pohraniti u svojoj grobnici. Jednako je nastradala i crkva sv. Trojstva, koju su opatice klarise imale u Opatičkoj ulici broj 18., gdje je Dragutin grof Drašković g. 1844. na t. zv. »Cirkvišću« sagradio palaču, koja još postoji.

Od straha pred vatrom zakloniše Isusovci crkveno posuđe, dragocjenosti i misna odijela u grobnicu ispod svoje crkve sv. Katarine. Tako »povjeriše svoje blago na čuvanje mrtvima, kad ga ne mogu očuvati živi«. Tada je crkva sv. Katarine imala i toranj sa zvonovima i s dragocjenom urom, te je veliko zvono padajući oštetilo crkvenu uru na tornju; jednako je ta ura postradala i uslijed padanja užarenih greda.

Vatra je u gornjem gradu uništila isusovačku gimnaziju, koja bijaše tada najljepša školska zgrada u Hrvatskoj, a tek ju nedavno obnoviše Isusovci. Nadalje izgorješe u gornjem gradu sva tri samostana (isusovački, kapucinski i opatički), zatim isusovačko sjemenište sv. Josipa (kasniji plemićki konvikt), pa gradska vijećnica, župni dvor, isusovačka ljekarna, te brojni domovi hrvatskih velikaša i plemića.

U cijelom gornjem gradu nije preostala baš nijedna stambena zgrada. Požar je poharao također krovove svih kula na gradskim zidovima osim jedne jedine. Pošteđen ostade i zvonik opatičke crkve sv. Trojstva. Sva se nesreća zbila u kratkom razdoblju od jednog sata. Dulje je vatra potrajala na dvorištu isusovačkog samostana, gdje je gorjelo 200 hvati drva. Sami isusovci pretrpjeli su oko 25.000 forinti štete, a mnogi zagrebački bogataši postadoše nenadano siromasi. U sjemeništu sv. Josipa nastradaše đaci i glazbenici, koji bijahu ondje nastanjeni. Tamo se sruši svod nad t. zv. »palačom« (dvorana ili »stolna soba«). Od isusovačkog samostana (gdje je danas vojno zapovjedništvo) najgore je prošlo sjeverno krilo. Tu je izgorjela ljekarna, a s njom do temelja i tri sobe. Jednako su znatno bile oštećene sobe u istočnom krilu (prema Kaptolu), gdje su na hodniku

bili ormari crkvenih bratovština s raznim stvarima i jedan ormar s antipendijima za crkvu sv. Katarine. Izgorio je također toranj, što ga Isusovci podigoše uza svoj samostan. Zvona se u tome tornju rastališe poput zvonova u tornju crkve sv. Katarine.

Budući da su đaci u Zagrebu ostali bez stana i bez školske zgrade, obustavljena je sva obuka. Mnogi se đaci odseliše u druge gradove, osobito u Varaždin, da ondje nastave svoje nauke.

HRVATSKI SABOR GODINE 1712. U dvoru zagrebačkoga biskupa Mirka grofa Esterhazija sastao se 9. ožujka 1712. hrvatski sabor, da vijeća o jednoj važnoj političkoj stvari. Kako je naime 17. travnja 1711. nenadano umro car i kralj Josip I., koji je ostavio samo 2 kćerke, naslijedio ga je na prijestolju njegov brat Karlo, koji je dotle bio španjolski kralj. Karlo bijaše posljednji muški član habsburške dinastije, a po zakonu od 18. listopada 1687. pripadala je kruna sv. Stjepana jedino muškoj lozi habsburške dinastije, i to po pravu prvorodstva. Čim je dakle Karlo 25. ožujka 1712. iz Španjolske došao u Beč, odmah je pozvao ugarske i hrvatske staleže, da 3. travnja dođu u Požun na krunidbeni sabor.

Uoči toga krunidbenoga sabora sastadoše se eto u Zagrebu hrvatski staleži, da raspravljaju o tome, što li će biti, ako i Karlo poput svojega brata Josipa umre bez muških potomaka. Biskup Esterhazi, koji je odsutnoga bana Ivana grofa Palfija zamjenjivao u političkim poslovima, predložio je, neka hrvatski sabor pravo nasljedstva prenese i na ženske lozu habsburške dinastije. Biskupov su prijedlog poduprli grofovi Ivan Drašković i Franjo Delišimunović, osobito pak hrvatski protonotar Juraj Plemić, koji je s velikom pomnjom sastavio i obrazložio biskupov prijedlog.

Kralj je Karlo imao 27 godina, a još nije bio oženjen. Nije se dakle god. 1712. moglo znati, hoće li on uopće imati zakonite djece, te hoće li iza svoje smrti ostaviti sina ili kćer. Uz to je hrvatski sabor morao u obzir uzeti kćerke pokojnoga kralja Josipa I. Ako naime kralj Karlo umre bez muškoga potomka, nije isključeno, da

će se tolike habsburške zemlje podijeliti među kćeri Josipa i Karla. Sve je to trebalo prosuditi, pa istom onda stvoriti odluku, kojoj li će se habsburškoj (austrijskoj) princesi prikloniti kraljevina Hrvatska.

Rasprava je o tome pitanju na hrvatskom saboru u Zagrebu potrajala 3 dana. Konačno je hrvatski sabor 11. ožujka 1712. zaključio, da će se Hrvatska »povjeriti onoj i onakvoj ženskoj lozi austrijskoga roda, koja će posjedovati ne samo Austriju, nego također Štajersku, Kranjsku i Korušku, a stolovat će u Austriji«. Hrvatski se dakle sabor odlučio za onu habsburšku princesu, koja će kao zakoniti nasljednik kralja Karla baštiniti t. zv. austrijske nasljedne zemlje.

Hrvatski je sabor zaključio, da se sve to objasni u predstavci (adresi), koju će posebno odaslanstvo odnijeti u Beč i predati kralju Karlu. Ovu je predstavku 15. ožujka 1712. sastavio hrvatski protonotar Juraj Plemić. Kako su Hrvati znali, da zaključak njihova sabora ne će oduševiti madžarske šoviniste, stavili su u spomenutu predstavku ovo svoje tumačenje i obrazloženje:

»Kod primanja naše koristi ne će nas zastrašiti, što smo dio Ugarske. Mi smo doduše — kako zakoni kažu — zemlje pridružene Ugarskoj, ali nismo podanici njezini. Nekada smo imali svoje rođene, a ne ugarske kraljeve. Nije nas Ugarskoj podvrgla nijedna sila, nijedno ropstvo, već smo se sami svojevoljno pokorili njihovomu kralju, a ne kraljevini. Priznajemo također njihovoga kralja, dok bude i vladar Austrije. U protivnom pak slučaju ne ćemo slušati zamamljiv izbor slobode ili slobodu izbora, jer nismo dužni nerazrješivo slijediti Ugarsku. Slobodni smo, a ne robovi!«

U toj su predstavci hrvatski staleži jasno rekli kralju Karlu, da državna zajednica između Hrvatske i Ugarske postoji samo u vladarevoj osobi. Jedino dotle, dok ove dvije kraljevine imaju istoga kralja, opstoji među njima i državna zajednica. Čim pak nestane jedinstva kraljeve osobe, prestaje postojati i državna zajednica.

Hrvati su god. 1712. dobro znali, zašto su pravo nasljedstva prenijeli na onu habsburšku princesu, koja će vladati također u Austriji, Štajerskoj, Koruškoj i Kranj-

skoj. Ove su naime zemlje već 2 stoljeća pomagale Hrvatskoj u borbi s Turcima, dočim iz Ugarske nije Hrvatska dobivala baš nikakove pomoći. Hrvatski su dakle staleži željeli, da Hrvatskoj osiguraju pomoć iz Austrije, Štajerske, Koruške i Kranjske u tome slučaju, ako na hrvatsko prijestolje dođe ženski potomak habsburške dinastije.

Na temelju zaključka hrvatskoga sabora od god. 1712. zaista je iza Karlove smrti došla god. 1740. na prijestolje njegova kći Marija Terezija. Spomenuti zaključak, koji se u povijesti zove »Hrvatska pragmatička sankcija«, jasno pokazuje, kako se Hrvatska nije god. 1712. smatrala tijesno povezana s krunom sv. Stjepana.

POŽAR GODINE 1731. U srijedu dne 30. svibnja 1731. oko 10 sati u večer porodila se vatra na istočnoj strani gornjega grada. Za četvrt sata bijaše plamenom obavit veliki dio gornjega grada. Središte vatre nalazilo se u sjemeništu sv. Josipa, gdje su tada stanovali đaci i glazbenici. Na sjemeništu su izgorjeli čitav krov, te sve sobe i spavaonica u gornjem spratu. Vatra je prodrla i u pivnicu, gdje su izgorjele razne stvari i odijela đaka i glazbenika te razna glazbala. Kako je sjemenište bilo na uglu Kamenite i Jezuitske ulice, širila se vatra po cijelom onom okolišu. Najgore je prošao prvi susjed sjemeništa u Kamenitoj ulici. On je naime u svome dućanu imao i puščanoga praha (baruta). Kad je vatra doprla do baruta, zbila se žestoka eksplozija, koja je srušila čitavu kuću.

Požar je zahvatio i kuću (danas Kulmerovu) kraj crkve sv. Katarine, a nasuprot današnje ženske realne gimnazije. Isusovci bijahu veoma uplašeni, jer je odavle prijetila opasnost crkvi sv. Katarine. Već je i crkveni toranj počeo gorjeti, ali ga pogasiše isusovci. Da se na crkvi zapalio krov, prešla bi vatra i na isusovački samostan, koji se drži crkve. Zato su isusovci crkveno odijelo i posuđe nosili u grobnicu, a samostanske knjige i spise u pivnicu. No vjetar prenese vatru na kaptolsku stranu, gdje je izgorio franjevački samostan, crkva i toranj, te veći broj kanoničkih kurija. U gornjem gradu

uništila je vatra gradsku bolnicu, Kamenita vrata i dugi red građanskih kuća u Opatičkoj ulici.

POPIS KUĆA GODINE 1742. Zagrebački kanonik Stanislav Nikola Pepelko bijaše god. 1742. prvostolni arhiđakon, pa je kao takav morao obaviti kanonsku vizitaciju svih župa u Zagrebu i u okolici zagrebačkoj. On je taj posao obavio veoma savjesno, te je svoj iscrpiv izvještaj podnio tadašnjemu zagrebačkom biskupu. Iz toga izvještaja doznajemo, da je cijeli Zagreb god. 1742. imao 560 kuća. Od toga se 250 kuća nalazilo na području župe sv. Marka, 148 na području župe sv. Marije, 90 na području župe sv. Petra, a 72 na području župe sv. Ivana.

U područje župe sv. Marka spadale su cijeli gornji i donji grad. U gornjem je gradu bilo 179 kuća, koje su se osim Markova trga nalazile u brojnim ulicama; među ovima se izričito spominju: Opatička vulica, Biškupova vulica, Plebanuška — današnja Basaričekova — vulica, Mesnička vulica, Benetačka (Mletačka) vulica, te Vulica od Kamenitih vrat i Vulica pod zidom (gornji dio kasnije prozvane Duge ulice).

Pepelko navodi u svojem izvještaju imena svih kućevlasnika u gornjemu gradu. Tako doznajemo, da su na Markovu trgu posjedovali svoje kuće grofovi: Ivan Drašković, Ivan Čikulin i Ljudevit Erdedi, u Plebanuškoj vulici grofovi Patačić i barun Oršić, u Benetačkoj vulici grof Magdalenić i barun Sermage, u Mesničkoj vulici barun Mlakovački (Mallakoczy), a u Opatičkoj vulici Juraj grof Erdedi. Poput ovih velikaša imali su u gornjem gradu svoje kuće hrvatski plemići, među kojima se izričito spominju: Aleksandar Jelačić, Josip Rafaj, Ivan Rauch, Franjo Kušević, Ivan Bužan, Ladislav Sale, Josip Magdić, podžupan Oreški, Nikola Petković, Adam Ilijanić, gradski sudac Andrija Sale, Matej Mesić, Petar Paraminski i Gudić.

Donji je grad god. 1742. imao samo 71 kuću, i to najviše u t. zv. Podgrađu (današnjoj Ilici). Tu su tada gornjograđani imali također svoje vrtove i gospodarske zgrade, jer za njih nije bilo mjesta unutar zidina gornjega grada. Zato su mnogi gornjograđani preko

dana i pod večer boravili u donjem gradu, gdje su obrađivali svoje vrtove i timarili svoju stoku. Da uzmognu pravodobno stići u gornji grad, zvonilo je na Dvercu četvrt sata zvono Lotršćak, i to zimi u 9, a ljeti u 10 sati. Čim je Lotršćak odzvonio, odmah se zatvarahu sva gradska vrata, pa do jutra nije nitko mogao unići u utvrđeni gornji grad. Osim u Podgrađu nalazile su se kuće također u t. zv. Šoštarskoj ili Njemačkoj ulici. Ova je zapremala sjeverni dio današnjega Jelačićeva trga i susjedni dio ulice Pavla Radića. Nekoliko je kuća bilo također u tadašnjoj »Vulici pod vrati«. To je donji dio današnje Mesničke ulice.

Na području župe sv. Marije nalazilo se 86 kuća unutar kaptolskih zidina, t. j. na Kaptolu, Dolcu i Opatovini, a 62 kuće izvan ovih utvrda, t. j. na istočnoj strani ulice Potok (današnje Tkalčićeve ulice), zatim u Skalinskoj i Bakačevoj ulici, te u ulici Pod zidom. Na Kaptolu bijahu kanoničke kurije i franjevački samostan, pa klerikat, stolna crkva i biskupski dvor, koji se upravo tada dovršavao.

Područje župe sv. Petra činila je Vlaška ulica s Laščinom, dok se na području župe sv. Ivana Krstitelja nalazila samo Nova Ves. Sudeći po prezimenu zagrebačkih kućevlasnika, vidimo, da su ogromnu većinu činili Hrvati, uz koje nalazimo samo nekoliko tuđinaca (Nijemaca, Talijana, Madžara i Slovenaca).

JAMBREŠIĆEV OPIS ZAGREBA. U Zagrebu je godine 1742. tiskom izašao rječnik «Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica«. Latinski rječnik s tumačenjem hrvatskim, njemačkim i madžarskim. U tom rječniku Andrija Jambrešić na 1056. strani opisuje Zagreb ovako:

»Zagreb bijaše isprvice glavni grad kraljevine Slavonije. Kad je pak osvojenjem Bihaća (g. 1592.) znatniji dio Ilirika pripao Turskoj, postao je Zagreb glavnim gradom Hrvatske. Riječica (Medvešćak) dijeli Zagreb na kraljevski ili gornji grad i na kaptolsku varoš. Na Kaptolu se vidi velika bazilika, koju je sv. kralj Ladislav sagradio na čast sv. kralja Stjepana. U njoj se čuva glava istoga sv. Stjepana i čitavo tijelo nekoga sv.

Nevinoga. — Do crkve je dvor najznamenitijega ilirskog biskupa. Ova je biskupija koncem 11. vijeka brigom istoga sv. kralja (Ladislava) prenesena iz Siska u Zagreb. Uz to je (biskupija) urešena glasovitim zborom od 28 kanonika, koji su odlikovani biskupskim plaštom. Biskupu su podređena tri sjemeništa klerika: u Bolonji, Beču i Zagrebu. Svoj udjel ima (biskup) također u rimskom kolegiju Germanikumu, iz kojega prima najizobraženije duhove. — Među kanonicima je prvak veliki prepošt (predstavnik), kojemu je car Ferdinand II. za vječna vremena dao počast mitre, velikaški položaj i upravu vranskog priorata. Požunski je pak sabor 61. članku od god. 1625. odredio, da se zagrebački prepošt ima posebnim kraljevskim pismom pozivati na sabor, gdje će mjesto i pravo glasa dobiti među prelatima, barunima i velikašima. Ove povlastice imaju se zahvaliti osobitomu maru, što ga je na istom saboru (u Požunu g. 1625.) za katoličku stvar protiv krivovjerske zablude javno pokazao tadašnji prepošt Benko Vinković. — Prepoštu su po časti najbliži (kanonici) lektor (štioc), kantor (pojac), kustos (čuvar) i prepošt kaptola čazmanskoga. Iza ove četvorice, koji se zovu stupovi kaptola, slijedi dvanaest arhiđakona, poimence: 1. gorski i zagorski, 2. gorički i zemčanski, 3. katedralni ili zagrebački, 4. dubički, 5. komarnički, 6. gorički, 7. kalnički, 8. vaški, 9. čazmanski, 10. bekšinski, 11. varaždinski i 12. vrbovečki. Prvi od tih (arhiđakona) je veliki prepošt, a drugi je čazmanski prepošt. — Kraljevski je (gornji) grad već nekada bio uvršten među slobodne, (a) zatim među tavernikalne gradove. On je oko god. 1245. od kralja Bele IV. zidovima utvrđen i mnogim povlasticama nadaren. Vele, da su u njemu stanovali tako kralj Bela IV. kao što i drugi ugarski kraljevi. Tu se ponajviše običavaju držati sabori kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Svake godine poslije Uskrsa zasjeda u tom gradu 40 dana potkraljevsko vijeće, koje zovu banskim stolom, te koje je više zakona zajamčilo i uredilo. U određeno pak vrijeme djeluje sudbeni stol rečenih kraljevina, koji je god. 1723. car Karlo VI. u smislu 30. i slijedećih članaka uredio, a zatim g. 1726.

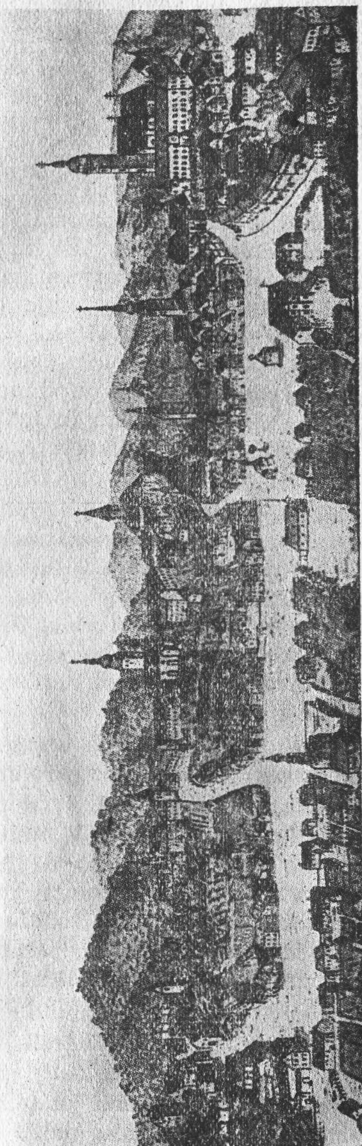
imenovao predsjednika, prisjednike i biljеžnika. Nije najzadnji ures njegov (t. j. grada Zagreba) kolegij družbe Isusove s akademijom znanosti, koja je god. 1674. obdarena običajnim povlasticama sveučilišta«.

PRVI KAVANAR U ZAGREBU. Među isusovačkim spisima, koji se čuvaju u kr. ug. državnom arkivu u Budimpešti, našao sam nekoliko računa o Leopoldu Dunu, prvomu kavanaru grada Zagreba. Iz Dunova krsnoga lista razabirem, da se on rodio 21. kolovoza 1724. u Mariboru, a otac mu se zvao Deziderije pl. Thunn. Dun je robu za svoju kavanu dobavljao iz inozemstva, ponajviše iz Italije, Nizozemske i Švicarske. Roba je dolazila preko štajerskoga Graza, koji je tada opet bio za Hrvatsku inozemstvo, jer je spadao pod njemačko carstvo. Zato je kavanar Dun morao gradskoj blagajni u Zagrebu plaćati uvozninu, koja se određivala prema vrijednosti uvezene robe. Nigdje nije zabilježen cjenik uvoznine; ali ja sam pomno ispitivao vrijednost robe i iznos uplaćene uvoznine, te se uvjerih, da je grad Zagreb ubirao dvadeseti dio vrijednosti robe. Svi su računi pisani latinskim jezikom.

Kavanar Dun, koj se na njemačkim računima potpisuje »Duhn«, uvozio je u Zagreb iz Graza šećera, čokolade, čaja, kave, piškota i druge robe, koju je trebao za svoju kavanu, te su o tom sačuvani računi, po kojima se vidi, koliko je plaćao uvoznine.

Kavanar Dun je umro početkom g. 1751., a odmah za njim i njegova žena Ana rođena Puchinger. Ona je oporučno ostavila 50 forinti za kapelicu sv. Uršule u gornjem gradu (gdje je sada banska palača), a 30 forinti za kongregaciju bl. Djevice Marije (pod imenom »svete krunice«) u župnoj crkvi sv. Marka. Njenu oporuku izvršiše gradski senatori Ladislav Lukavski i Franjo Schmitt, koji u ime nagrade za svoj posao 23. ožujka 1751. primiše iz pokojničine ostavštine: svaki po jednu funtu kave, po jedan klobuk šećera i po jednu bocu talijanske rakije »rozolija«.

ZAGREBAČKI JADI GODINE 1770. U hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu čuva se latinski opis raznih

ZAGREB PRI KRAJU 18. STOLJEĆA

Na slici se lijepo vide sve glavne crkve, trg na mjestu današnjeg Jelačićeva trga pa Ilica i sve ulice, koje odatle vode na Kaptol ili u gornji grad.

neprilika, kojima bijahu g. 1770. izloženi građani zagrebački. Evo nekoliko takvih jadikovka.

Rijeka Sava razlila se na području grada Zagreba s tolikom žestinom, da je iz oranica otplavila sve plodine. Uz to je na oranice i livade naplavila toliko pijeska i šljunka, da će to jadni poljodjelci osjećati još nekoliko godina.

Poput Save počinilo je mnogo štete onih 7 potoka, koji protječu područjem grada Zagreba. Uslijed visokog vodostaja Save nisu ti potoci mogli utjecati u riječno korito, nego se prelijevahu na livade, koje su zamuljili. Najviše je štete nanio potok Medvešćak. On je naime uslijed čestih oluja i proloma oblaka na Zagrebačkoj gori više puta tako nabujao, da je prodirao u kuće na »Potoku« (t. j. u današnjoj »Tkalčićevoj ulici«) i u Dugoj ulici, gdje je dizao i odnašao krevete, ormare, stolove i stolce.

Zagrebački građani, koji posjeduju i obrađuju oranice, moraju zagrebačkom biskupu podavati »desetinu«. Težaci (nadničari) tražili su na dan 15 krajcara nadnice i 1 »požunac« vina. Za plug (oranje) plaća se na dan 1 forint i 15 krajcara, a povrh toga vino. Tko ima vrt, mora platiti daću i župnoj crkvi i gradskoj bolnici (ubožnici); osim toga mora župnoj crkvi dati nekoliko funti voska za pravljenje svijeća.

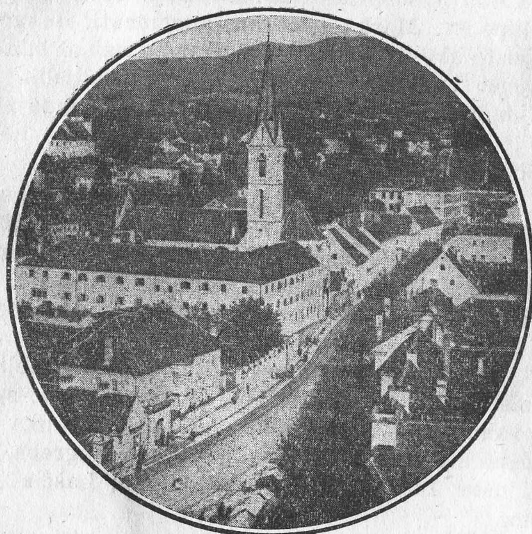
Na ubavim obroncima oko Zagreba nalaze se vinogradi zagrebačkih građana, ali nisu dosta rodni, a ne daju ni dobra vina; ipak moraju građani i od toga priroda podavati biskupu »desetinu«. Građani smiju svoje vino prodavati samo neko vrijeme (obično od berbe do Božića). Kasnije su otvorene samo krčme, u kojima se toči vino, koje se uvezlo iz okolice, jer je tobože bolje od zagrebačkoga. Ali to je vino skuplje, jer se prigodom uvoza u Zagreb mora gradskoj blagajni plaćati uvoznina.

Svagdašnji je život u Zagrebu poskupio radi toga, što su u Zagrebu razne jurisdikcije. (Zagreb se do godine 1850. dijelio u tri jurisdikcije ili oblasti: gradsku, kaptolsku i biskupsku). Svaka je naime jurisdikcija za sebe gospodarica i u pogledu živeža. Ako dakle nema u tvo-

joj jurisdikciji onoga, što upravo trebaš, tada moraš to nabaviti iz područja koje susjedne jurisdikcije.

Mnogo zla trpe zagrebački građani uslijed toga, što gotovo svaki dan prolazi kroz Zagreb vojništvo. Građani su obvezani, da ove vojnike na prolazu kroz Zagreb, uzmu na stan i da im dadu hrane dotle, dok borave u Zagrebu.

Kako u Zagrebu nema tvornice kože, moraju zagrebački obrtnici — na pr. postolari, čizmari, opančari, remenari i sedlari, — putovati po kožu u Kranjsku ili u Tur-

POGLED NA KAPTOL S FRANJEVAČKIM SAMOSTANOM

sku (Bosnu), dapače i u Dubrovnik, da sebi nabave potrebitu robu. Tako se ne samo izvan Zagreba, nego i izvan kraljevine Hrvatske troši ono nešto prišteđena novca, koji bi mogao ostati u Zagrebu, da je tu barem jedna kožarnica.

Otkako je rijeka Kupa opet postala brodiva, ne mogu Zagrepčani prodavati svoje žito i plodine. (Po Kupi su naime lađe dovažale do Karlovca žito, koje se vodenim putem dopremalo iz Slavonije i Srijema po Savi do Siska).

ZAGREB U 19. STOLJEĆU

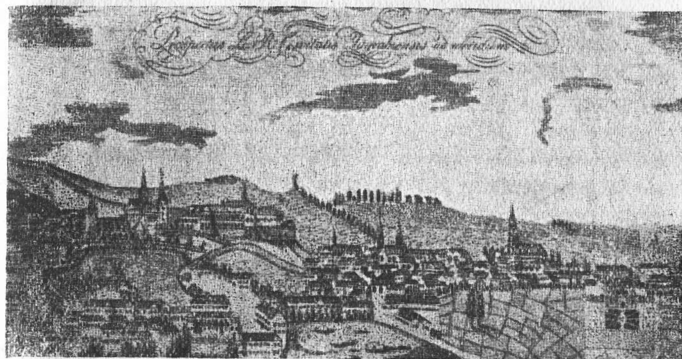
POPIS ŽITELJSTVA GODINE 1819. Prvi točniji popis žiteljstva obavljen je u Zagrebu g. 1819. Tada se na teritoriju cijeloga Zagreba nabrojilo 9136 stanovnika, od kojih je 2348 žitelja stanovalo u opsegu župe sv. Marije, 816 u opsegu župe sv. Ivana, a 5972 u opsegu velike župe sv. Marka. (Moram spomenuti, da god. 1819. nije postojala župa sv. Petra. Ona je naime bila g. 1803. pripojena župi sv. Marije, od koje se odijelila istom g. 1823. Jednako nije g. 1819. postojala niti župa sv. Blaža, koja je osnovana tekar g. 1915., dakle gotovo 100 godina iza popisa.).

Po vjeri dijelilo se g. 1819. zagrebačko žiteljstvo ovako: Rimokatolika bijaše 8777, grkokatolika 223, izraelićana 97, grčkoistočnih (pravoslavnih) 25 i evangelika (protestanata) 14. U opsegu župe sv. Ivana (t. j. u Novoj Vesi) stanovahu sami rimokatolici. U opsegu župe sv. Marka, ali na teritoriju pravoga grada, stanovalo je 4770 rimokatolika, 140 grkokatolika, 62 izraelićana, 25 grčkoistočnih i 14 evangelika. U opsegu župe sv. Marije stanovahu 2084 rimokatolika, 83 grkokatolika i 35 izraelićana na teritoriju pravoga grada Zagreba, a povrh toga jošte 146 samih rimokatolika u Laščini s Maksimirom.

Pravomu gradu Zagrebu pripadahu g. 1819. brojna predgrađa, u kojima stanovahu sami seljaci, a po vjeri bijahu sami rimokatolici. Tako je Černomerec brojio 197 žitelja, Horvati 189, Trnje 143, Fraterščica 98, Mlinovi 67, Čukovići 65, Vrhovec 66, Brodari 39, Pantovčak 29, Ljubljanica 28, Jelenovac 24, a Prekrižje 16 žitelja. U svih ovih 12 predgrađa stanovao je g. 1819. samo 961 žitelj.

CIJENA HRANE G. 1825. Zagrebačka je županija 29. travnja 1825. odredila cijene za prodaju hrane na svojemu području. U tu je svrhu Aleksandar Drašković, za-

mjenik tajnika zagrebačke županije, objelodanio spis, koji nosi naslov: »Limitacija melje (brašna), kruha, mesa i sveh, naređena po slavnoj varmeđiji zagrebačkoj vu spravišću, držanom dana 29. aprila tekućega leta 1825.« Za lakše razumijevanje te limitacije spominjem, da se 1 funt dijelio na 32 lota; kako je lot težio 1 i tri četvrtine dekagrama, vagao je 1 funt 56 deka. Požunski je vagan sadržavao 20 pinta, od kojih je svaka sadržavala 2 litre i 8 decilitara; prema tomu je vagan imao 56 litara. Pinta se dijelila na 2 polića, svaki polić na 2

ZAGREB GODINE 1822.
Slika sa zemljovida tadanje zagrebačke biskupije.

holbe, a svaka holba na 2 sajtleka. Forint se god. 1825. dijelio na 60, a ne na 100 krajcara (novčića). Limitacija glasi ovako:

»Funt dobre g o v e d i n e (ima se prodavati po) 3 krajcara vu Zagrebu, Karlovcu, pri Sv. Ivanu na Zelini i vu drugeh mestah, gde soldati nastanjeni jesu; vu Duga Sela takajše po drugeh mestah, gde se nahajaju stalni mesari, po 3 krajcara; po ostaleh pako mestah, gde se ne nahajaju stalni mesari, po 2 i pol krajcara. Prepovedano (zabranjeno) je seći gorše t e l e t i n e, zvane čoklovina; dobre teletine po 3 i pol krajcara; teleća glava s kožicum 8 krajcara; vse četiri teleće noge s kožicum 8 krajcara. — Friška tušća (špek) debela

slaninska (svinjska) iliti bel 6 krajcara; funt friškoga slaninskoga mesa s tušćum 4 krajcara; friškoga sala 7 krajcara; suhoga mesa slaninskoga 6 krajcara; debela tušća slaninska suha 8 krajcara; tenša iliti prirašćena 7 krajcara; sala suhoga 12 krajcara. — Janjetine i bravine (funt po) 2 i pol krajcara; kozlovine 2 i pol krajcara. Oštro se prepoveda mesarenje brejeh krav. Loja friškoga, koj vendar predi mora biti dobro prevetren i osušen, funt po 6 krajcara. Funt lojaneh sveć s pamučnem stenom dobro beleh 10 krajcara. Funt sopuna 7 krajcara. Raspušćana slaninska mašća funt po 10 krajcara. Slaninsko meso prez tušće 3 krajcara. Cvrtoga loja funt 8 krajcara. Vu gorskem procesušu (kotaru) govedina 4 krajcara; detto (isto tako) janjetine funt po 3 krajcara.

Slaninske i janjeće pečenke slobodno je prodavati tak vendar, da celoga brava, janjca ali (ili) kozla speći i pečenoga pri pečenki na vsakom funtu ober (povrh) gore rečene cene 1 krajcer potrebuvati more; iste pako pečenke ne na prostom nego vu kuhinah ali drugom segurnom krovom peći slobodno bude.

Najfineše melje (brašno) — zvane Mund-meli — omikce holba po 4 krajcara; bele melje omikce 3 krajcara; proste melje omikce 1 krajcer. Žemlja bela dobro pečena mora imati 14 loti, (a prodaje se) za 1 krajcer. Pekovski kruh beli 18 loti za 1 krajcar; černi kruh 27 loti za 1 krajcer; filarski kruh beli mora imati 17 loti za 1 krajcer; na pol beli mora imati 18 loti za 1 krajcer; černi kruh mora imati 25 loti za 1 krajcer. Vu gorskom procesušu 12 loti belega kruha za 1 krajcer. Muški (seljački) černi kruh mora vagati 5 funti za 6 krajcera. Za kruh se ima razmevati, da — gledeć na cenu žitka — takajše velikoća kruha ali povekšati ali pomenšati se bude mogla.«,

SRPANJSKE ŽRTVE. U Zagrebu je 28. srpnja 1845. započela »županijska restauracija,« t. j. obnova (izbor) činovništva zagrebačke županije. Pravo glasa kod toga izbora imali su svi plemići zagrebačke županije. Oni bijahu podijeljeni na dvije stranke: na »ilirsku« i »madžaronsku«. Ilirsku su stranku vodili preporoditelji hrvatske književnosti, naročito: dr. Ljudevit Gaj, Ivan pl. Kukuljević, Mirko Bogović, dr. Dimitrije Demeter, Ljudevit pl. Vukotinović i Dragutin Rakovac. Njima je pomagalo nekoliko velikaša, poimence: Janko grof Drašković, Jurica grof Erdedi, Albert grof Nugent, Franjo barun Kulmer i Juraj grof Oršić. Madžarone je vodio hrvatski ban Franjo grof Haller, kojemu su pomagali: Ivan Nepomuk grof Erdedi, Aleksandar grof Drašković i Levin barun Rauch, a osobito turopoljski komeš Antun pl. Josipović. Haller je dao iz listine izbornika ispustiti mnogo — osobito seoskih — plemića, za koje se znalo, da su »narodnjaci«, t. j. pristaše »ilirske« stranke. Uz to je naumio, da se prigodom izbora posluži vojničkom silom.

Uoči izbora dolazile su u Zagreb — pod vodstvom gospode — skupine seoskih plemića uz pratnju glazbe. Moglo se već po glazbi znati, za koju li će stranku glasovati dotična skupina plemića. Pred narodnjacima je glazba naime svirala same hrvatske skladbe. Naprotiv je 570 Turopoljaca pod vodstvom komeša Josipovića ulazilo u Zagreb uz zvukove madžarske Rakocijeve koračnice.

Izbor se obavljao u zgradi banske palače. Tamo su dva dvorišta, koja su tada bila spojena prolazom ispod svoda. Haller je pristašama narodne stranke doznačio prvo dvorište uz Markov trg, a madžaronima drugo dvorište, u koje se tada ulazilo iz Kapucinske (današnje Matoševe) ulice. Izborno je povjerenstvo sjedilo ispod svoda, kamo su plemići dolazili glasovati. Neugodno se plemića doimalo, što su u dvorištima i po hodnicima opazili vojnike s nabijenim puškama i s nataknutim bodovima. Jedan je odjel vojnika stajao dapače i na Markovom trgu pred banskom palačom. Svi vojnici pripadahu bataljunu pukovnije Ceccopieri iz pokrajine Venecije, koja je tada jošte bila u sklopu habsburške monarkije.

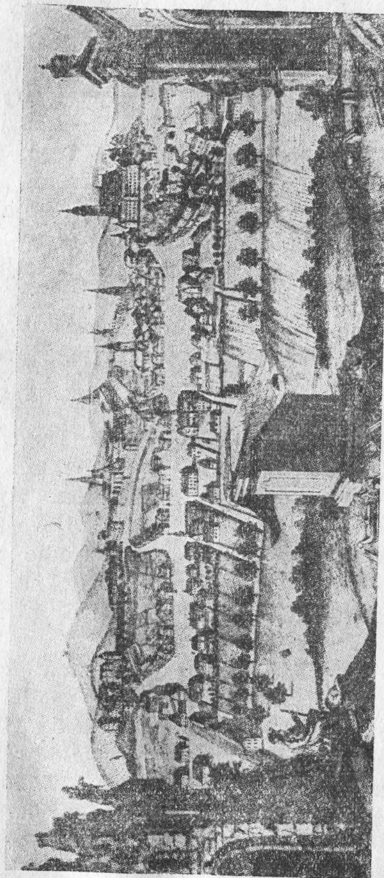
Kako bijaše na tisuće izbornika, znalo se, da će županijska restauracija potrajati nekoliko dana. Najprije se imao birati podžupan, a zatim redomice drugi županijski činovnici. Izbor podžupana nije se dovršio prvoga

dana, već istom 29. srpnja oko 7 sati na večer. Tada je rezultat izbora proglasio ban Haller, koji je izbor osobno vodio kao kraljevski povjerenik u županiji zagrebačkoj. Madžaronski je kandidat Josip Žuvić dobio 1289, a narodnjak Benko pl. Lentulaj 974 glasa. Izborni su rezultat narodnjaci propratili psikanjem, dok su madžaroni burno klicali »Vivat!«

Turopoljci dignu novoga podžupana na ramena, pa ga kroz stražnja vrata banske palače odnesu u madžaronski »kasino«, koji se nalazio u Demetrovoj ulici kuće broj 1, gdje je sada prirodopisni odjel hrvatskoga narodnog muzeja. Istodobno su narodnjaci kroz prednja vrata pokunjeni i ogorčeni izlazili iz dvorišta banske palače na Markov trg, gdje ih je čekalo mnogo rodoljubnih građana i đaka.

Sve bi se svršilo u redu i sutradan bi se nastavio izbor drugih županijskih činovnika, da nije netko iz kuće madžaronskog odvjetnika Tadije Ferića (na uglu Markovog trga i Mletačke ulice) ispalio pušku i ranio jednoga od onih đaka, koji su pred kućom stajali i »fuj« vikali Turopoljcima, kada su iz Kapucinske ulice kroz Markovu (današnju Tite Brezovačkoga) ulicu prolazili prema »kasinu«. Naravno, da je taj hitac uzrujao hrvatske rodoljube na Markovom trgu. Neki su narodnjaci — pod vodstvom mladoga grofa Jurice Erdeda — htjeli provaliti u Ferićevu kuću, ali su našli zatvorena i čvrsta vrata, koja nisu mogli razbiti. Da se osvete nevidljivom neprijatelju, počnu ljudi bacati kamenje u prozore Ferićeve kuće. To bijaše dovoljan razlog, da ban Haller upotrijebi vojničku silu. Po njegovoj zapovjedi zatvore vojnici odmah sve ulice, iz kojih se može ulaziti na Markov trg. Narodnjaci počnu moliti časnike, neka radije potraže u Ferićevoj kući onoga, koji je pucao. Premda je to zamolio i sam zagrebački načelnik Štajdohar, ipak ne htjede toga dozvoliti zapovjednik bataljuna.

Sada su hrvatski rodoljubi sve glasnije iskazivali svoje nezadovoljstvo. Hrvatski se književnik Mirko Bogović tako uzrujao, da je u rječkanju s nekim natporučnikom dapače izvukao svoj mač. Radi toga je u Bogovića pucao obližnji dočasnik, koji ga je teško ranio u vrat. To su krivo shvatili vojnici, koji su u onoj buci i uzrujanosti mislili, da je izdan nalog za pucanje. Redomice počnu vojnici pojedinih odreda pucati sa svih

ZAGREB IZ DOBA OKO GODINE 1830.
Takav je bio Zagreb, kad se iz njega stao razvijati hrvatski narodni preporod.

strana prema sredini Markovog trga, iz kojega je na sreću već otišlo mnogo građana i đaka kroz Kamenitu ulicu prema donjem gradu. Za nekoliko časaka pade na Markovom trgu 13 mrtvih i 27 ranjenih rodoljuba hr-

vatskih. Ubijena su 2 odvjetnika, 2 đaka, 4 plemića i 5 građana. Nesreća bi bila još veća, da nisu mnogi ljudi poskakali u 2 velike grabe na Markovu trgu. (Tada se naime upravo dovršavala ona zgrada, u kojoj se nalazi hrvatska sabornica, te su na trgu bile još nezatrpane 2 grabe, u kojima se na proljeće god. 1845. gasilo vapno, što su ga zidari trebali kod žbukanja ove zgrade).

Lako je razumjeti uzrujanost, koja je radi ovoga krvavog događaja nastala u Zagrebu i u cijeloj Hrvatskoj. Narod je bio ogorčen na bana Hallera, kojega je smatrao krivcem strašne nesreće na Markovu trgu. (Mnogi su držali, da je Haller izdao vojnicima nalog za pucanje, što se nije moglo dokazati prigodom istrage, koja je kasnije bila provedena). Ban se bojao narodne osvete; zato ga je prvih dana morao čuvati cijeli bataljun vojnika.

Treći dan bijaše sprovod rodoljuba hrvatskih. Takvoga sprovoda nije Zagreb vidio nikada prije. Narodni su mučenici bili otpraćeni na Jurjevsko groblje uz plač nebrojenog naroda. Sprovod je kretao od Zakladne bolnice Milosrdne braće s Jelačićevog trga kroz Dugu ulicu, Kipni trg i dalje Jurjevskom ulicom. Na svakim kolima bijaše po jedna mrtvačka škrinja, iskićena vijencima. Desno i lijevo od kola stupahu mladići i djevojke. Na svakoj se škrinji čitao latinski napis: »Hodie mihi et cras tibi« (Danas meni, a sutra tebi). Samo na posljednjoj škrinji bijaše opomena banu Halleru u riječima: »O Bože! Krv naša čeka Tvoju osvetu!«

Haller je dobro osjećao, da mu više nema pravoga i mirnoga opstanka u Hrvatskoj. Zato je na jesen god. 1845. položio bansku čast i odmaglio je iz Hrvatske. Njegove su pak »Srpanjske žrtve« počivale u skupnoj grobnici pred ulazom u crkvu sv. Jurja. Tamo su im hrvatski rodoljubi god. 1855. (prigodom prve desetgodišnjice) postavili doličan spomenik, koji je prikazivao lava, kako spava. Srpanjske su žrtve god. 1895. (prigodom pedesetgodišnjice) prenesene na Mirogoj, gdje im je hrvatsko pjevačko društvo »Kolo« podiglo novu grobnicu. Od staroga su spomenika s Jurjevskoga groblja upotrijebljeni samo napisi i spavajući lav. Novu je gro-

bnicu i obnovljeni spomenik 29. srpnja 1895. blagoslovio dr. Stjepan Boroša, župnik crkve sv. Marka.

ZASTUPNIK ZAGREBA NA SABORU U POŽUNU.

Poznata je teška politička borba, koju su god. 1847. i 1848. vodili Hrvati s madžarskim vlastodršcima na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu. Uz nuncija hrvatskoga sabora i delegate slavonskih županija (virovitičke, požeške i srijemske) bijahu na tome saboru također poslanici hrvatskih slobodnih gradova: Zagreba, Osijeka, Varaždina, Karlovca, Koprivnice, Požege i Križevaca. Tako je na pr. grad Zagreb imao na spomenutom saboru zastupati gradski sudac Josip Štajdaher. On se ove časti odrekao radi bolesti, koja mu je onemogućila polazak na tako daleki put. (Tada još nije u našim krajevima bilo željeznica). Mjesto Štajdahera pošao je u Požun gradski starješina (senator) Vatroslav Andrijević, koji je za poslanika bio izabran na magistratskoj sjednici, držanoj dne 20. listopada 1847. Ova je sjednica doznačila Andrijeviću putne troškove i dnevnice, a podjedno i troškove za kancelistu i slugu, koji će s Andrijevićem poći na put i boraviti u Požunu. Spomenuti zaključak glasi ovako:

»Službeno javljeno je najprije po g. čeoniku (gradonačelniku) Kamaufu, zatim po gospodi na tu svrhu naročito izabranih, — naime starešini Lavoslavu Kaviću, pučniku Tomi Cuculiću i predsjedniku (vijećniku) Franji Novaku, — da g. sudac Josip Štajdaher poradi bolesti primoran je odreći se časti poslanika na državni sabor, kojom su ga odredili magistrat i općina (t. j. gradski senat i gradsko zastupstvo). Uslijed toga pristupano bi k novomu izbiranju poklisara, te je za takvoga izabran g. starešina Vatroslav Andrijević, koji — čim bi govor došao na diurne (dnevnice) — sam se izrazio, da premda su g. sucu Štajdaheru 6 forinti u srebru na dan dozvoljeni, on (Andrijević) će biti zadovoljan sa 4 forinta u srebru; što je dragoljubno primito od magistrata i općine. Što se pako tiče putnih troškova, u ime ovih opredijeljeni su za tamo i natrag 100 forinti. Najposlije je za (Andrijevićeva) slugu određena plaća sa 48 krajcara na dan kao i prije. Kancelista pako

imat će u ime diurnuma 1 forint i 12 krajcara u srebru; za kakvoga (kancelistu) po magistratu i općini pridružen bi gospodinu poklisaru Sinković Ladislav, sin gospodina varoškoga fiškaliuša«.

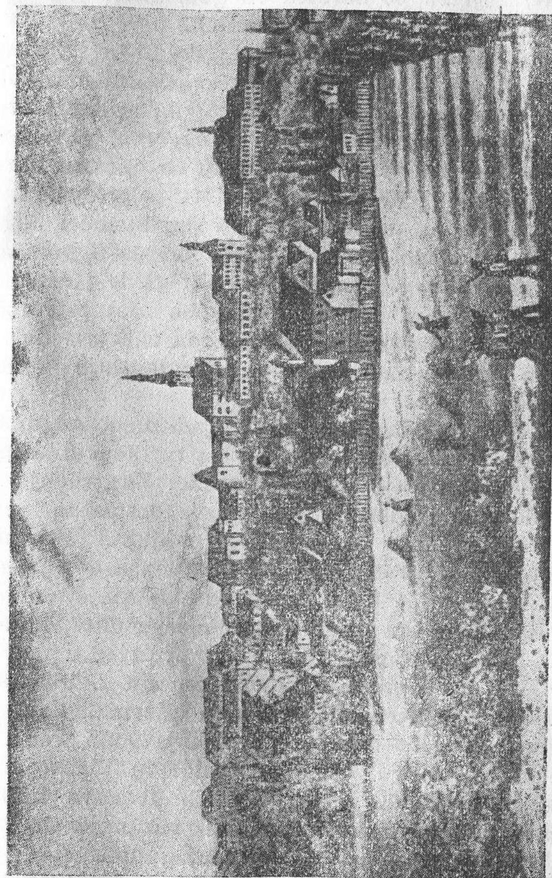
Sabor je u Požunu potrajao do proljeća g. 1848., kada je došlo do potpunog raskida između Hrvata i Madžara, što je konačno dovelo i do otvorenog rata. Iz računa gradske općine u Zagrebu doznajemo, da je poslanik Andrijević u Požunu boravio 161 dan.

UJEDINJENI GRAD ZAGREB. Preko 600 godina bijahu Zagrepčani podijeljeni u dva posve razlučena područja. Današnji gornji i donji grad činili su područje slobodnoga i kraljevskoga grada Zagreba. Naprotiv su Kaptol, Nova Ves i Opatovina s okolišnim ulicama činili područje posebne kaptolske općine; ovoj se malo po malo prikupljala Vlaška ulica, koja je nekada činila posebno područje, te je spadala izravno pod vlast biskupa zagrebačkog.

Nekadašnje opreke između kaptolske općine i slob. kralj. grada Zagreba počele su jenjati god. 1832., kad je dr. Ljudevit Gaj pokrenuo književni i politički preporod hrvatskog naroda. Hrvatsko je rodoljublje nadjačalo stare i sitne zađevice između zagrebačkih građana s lijeve i desne obale maloga potoka Medvešćaka. Kad je pak u Zagrebu god. 1848. nastao prevrat, koji je Hrvatsku odijelio od Ugarske, posve je prevladala čista hrvatska svijest, pa je mjesto prijašnjeg razdora nastala težnja za ujedinjenjem svih dijelova grada Zagreba. Ova je težnja sklonula bana Josipa Jelačića, da kod mladoga kralja Franje Josipa izradi 7. rujna 1850. patent, kojim se sve zagrebačke oblasti lokalnoga (mjesnoga) značenja združuju u jedan te isti slobodni i kraljevski grad Zagreb.

Spomenuti patent od god. 1850. ima 132 paragrafa, a sadržaje također novi općinski red. Gradskom općinom upravlja jedinstveno gradsko zastupstvo, kojemu na čelu stoji gradski načelnik. Gradske zastupnike biraju građani, koji se dijele na 3 izborništva, jer napose biraju izbornici gornjega grada, napose donjogradski izbornici, a napose oni građani, koji stanuju na bivšem

području Kaptola, Vlaške ulice i Nove Vesi. Gradsko zastupstvo bira između svojih članova gradonačelnika na 3 godine. Izabranim se smatra onaj, za kojega je glasovala apsolutna većina prisutnih zastupnika. Kada izabranoga gradonačelnika potvrdi kralj, položit će u banove ruke — pred gradskim zastupstvom — propisanu prisegu, da će uvijek i svagdje raditi na korist gradske općine. Gradonačelniku će u radu pomagati »magistrat«

ZAGREB PRIJE STOTINU GODINA
Oko godine 1842.

ka) izvršujući organ gradske općine. Taj će magistrat činiti gradski vijećnici i drugi činovnici, koji služe za određenu mjesečnu ili godišnju plaću, a ne 12 gradskih »senatora«, koji su po štatutu od god. 1609. bili birani između odličnijih građana zagrebačkih.

PLINSKA RASVJETA. Industrijalac L. A. Rüdinger iz Augsburga je godine 1862. podigao plinaru u Ljubljani. To je potaknulo u Zagrebu želju, da se istoj tvrtci povjeri također uređenje plinare u Zagrebu. (Prigodom valja spomenuti, da su javnu rasvjetu na ulicama i trgovima u Zagrebu g. 1862. podavale 244 petrolejske svjetiljke). Gradsko je zastupstvo u svojoj sjednici od 23. lipnja 1862. ovlastilo gospodarski odbor, da s punomoćnikom tvrtke Rüdinger smije utanačiti glede plinske rasvjete sličan ugovor, kakav je sklopilo zastupstvo grada Ljubljane. Postavljen je samo jedan zahtjev: da naime Zagreb dobije plinsku rasvjetu najkasnije koncem godine 1863.

I zaista je gospodarski odbor gradskoga zastupstva već 7. srpnja 1862. sklopio ugovor sa tvrtkom Rüdinger. Ugovor je sadržavao ove glavne točke: Za gradnju plinarnice odstupa gradska općina posve besplatno veliko svoje zemljište južno od gradskog majura. (Pripadom spominjem, da se gradski majur tada nalazio u Marovskoj ulici, koja je g. 1942. dobila ime »Šuflajeva ulica«, i to od Kazališne kavane do Gundulićeve ulice, koja g. 1862. još nije postojala). Plin će se proizvoditi od drveta. Plinara mora početi djelovati koncem g. 1863. Plin će se po Zagrebu prenositi posebnim cijevima, koje moraju u Ilici sezati do početka ulice, koja vodi prema tada jedinom kolodvoru Južne željeznice; u Vlaškoj ulici do crkve sv. Petra; u Novoj Vesi do Ivanove kupelji, na Savskoj cesti (pod kojom se tada razumijevala i današnja Frankopanska ulica) do donjeg ugla Zemaljske bolnice (današnjega Sveučilišta); u Jurjevskoj ulici do kipa, a u Petrinjskoj ulici do kraja. Unutar ovih skrajnjih točaka položit će se plinske cijevi u svim ulicama i na svima trgovima. Javnoj će rasvjeti služiti 379 rasvjetnih mjesta, i to 312 plinskih, a 67 petrolejskih svjetiljaka. Gradska je općina zajamčila plinari, da će javna rasvjeta trebati godimice barem 500.000 plinskih rasvjetnih sati.

Tvrtka Rüdinger ispunila je sve točke toga ugovora. Ona je dapače već početkom listopada g. 1863. podala plinsku rasvjetu nekim dućanima. Javno je pak plinara otvorena 31. listopada 1863. u 7 sati na večer. Da se vidi razlika između plinske i petrolejske rasvjete, gorile su na zagrebačkim ulicama i trgovima 31. listopada do 7 sati na večer petrolejske svjetiljke. Nato su redomice ugašene petrolejske, a zapaljene plinske svjetiljke.

Prva je zagreb. plinara proizvodila plin od bukova drveta u trima malim željeznim retortama. Dnevno se moglo proizvesti do 1500 kubičnih metara plina, kojemu je cijena za rasvjetu jednog sata iznosila 1.8 krajcara.

U Augsburgu je osnovano dioničko društvo, koje je od tvrtke Rüdinger preuzelo zagrebačku plinaru. To je sklonulo zagrebačkog poduzetnika Gustava viteza Pongraca, da godine 1873. s nekoliko imućnih Zagrepčana utemelji dioničko društvo pod imenom »Zagrebačko plinarsko društvo«. Kako se širio grad Zagreb, tako se usporedno povećala i potrošnja plina. Najbolje to pokazuju same brojke. U cijelom je Zagrebu godine 1864., bilo 2050 plinskih svjetiljaka, a godine 1891. bilo je 612 javnih i 10.500 privatnih, — u svemu dakle 11.112 plinskih svjetiljaka. Plina je godine 1864. potrošeno 150.000, a u g. 1891. već 742.000 kubičnih metara. Plinara je godine 1891. imala 5 peći s 32 retorte i 3 velike spreme za 2200 kubika plina. Dionička glavnica, koja je g. 1873. iznosila 300.000 forinti, podignuta je raznim investicijama do g. 1892. na vrijednost od 420.000 forinti. Unatoč znatnih investicija odbacivala je plinara 8 postotnu dividendu.

Kako je stari ugovor s plinarom izišao godine 1898., počeli su Zagrepčani tražiti, da plinaru preuzme gradska općina kao svoje poduzeće. To je i učinjeno godine 1900., kad je gradska općina otkupila plinaru, isplativši plinarskom društvu kupovninu od 1,250.647 kruna.

Međutim se počeo grad Zagreb sve većma širiti u okolici plinare, koja se god. 1863. nalazila izvan grada. Uz to se sve jače opažalo, da je plinara postala premalena za povećani Zagreb. Zato je gradonačelnik Janko

Holjac sklonuo gradsko zastupstvo na gradnju nove plinare, koja je god. 1911. podignuta u jugoistočnom dijelu grada Zagreba — na t. zv. »Kanalu«. Nova je plinara godine 1926. preradila oko 1300 vagona kamenog ugljena, od kojega je proizvela oko 5 milijuna kubika plina, 900 vagona koksa, 60 vagona katrana, 8 vagona benzola i 8 vagona amosulfata.

Gradska je općina dobro unovčila zemljište, na kojemu se nekada nalazila prva plinara. Tamo je naime izgrađen ogroman blok modernih palača, koje gledaju prema Mažuranićevom trgu, te prema Gundulićevoj, Žerjavićevoj i Kukovićevoj ulici. (Potonja je g. 1942. dobila ime »Musolinijeva ulica»).

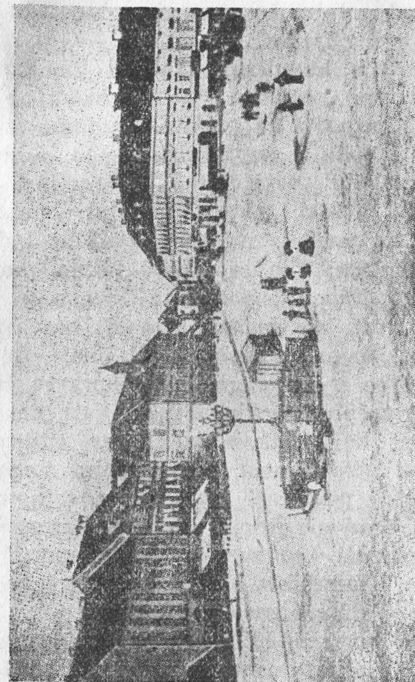
NESREĆA KOD VATROMETA. Zagrepčani su prvi veći vatromet vidjeli godine 1895. Tada je naime u Zagreb došao njemački vatrometač (pirotehnik) W. Lamberger, te je zamolio od gradskoga poglavarstva dozvolu, da smije prirediti veliki vatromet na Jelačićevom trgu. Tomu se nije usprotivio gradski provizorni satnik (kapetan) Nikola Urica, a niti tadašnji načelnik Vjekoslav Frigan, inače poznati zagrebački odvjetnik i narodni zastupnik.

Vatromet je priređen u petak dne 9. lipnja 1865. na večer, i to upravo tamo, gdje je naredne god. 1866. postavljen prekrasan spomenik bana Jelačića. Može se reći, da su tom prigodom na Jelačićev trg došli gotovo svi znatiželjni Zagrepčani. Vatromet je tekao točno prema programu. Najednom se upalila neka željezna cijev, koja bijaše napunjena kemikalijama. Cijev se rasprsnula, te je ubila 8, a teško ranila 11 ljudi, od kojih su kasnije umrla još dvojica. Lako ranjenih bijaše oko 40 osoba.

Krik ranjenih nesretnika razlijegao se zrakom, a uplašeni narod razbježao se na sve strane. U obližnju — tada još jedinu zagrebačku — bolnicu milosrdne braće odvedoše mrtve i ranjene. Među mrtvima bijahu: dva vojnika, zatim gimnazijalac Petar Popović, te sapunarski šegrt Nikola Prša, zatim Franjo Haslinger, bivši dnevničar pri zemaljskom arkivu, Ferdo Borković, sin nadničara, tesar Martin Vuk, rodom iz Vinagore i

Celestina Krainz, kći podvornika pri ces. kr. računovodstvu u Zagrebu. Od teško ranjenih umro je 12. lipnja gradski pandur Jandro Klinčić, a kasnije jošte i kadet Štiglić.

Žrtve ove teške nesreće, — o kojoj se u Zagrebu govorilo još pedeset godina kasnije, — pokopane su na

JELAČIĆEV TRG, NEKADANJA HARMICA I PRIJE PODIGNUĆA JELAČIĆEVA SPOMENIKA

U sredini slike straga Zakladna bolnica s crkvom Trpećeg Isusa.

gradski trošak na groblju sv. Roka, kamo ih je ispratilo više tisuća ljudi. Pirotehnik Lamberger bude odmah pritvoren, a 28. srpnja 1865. osuđen na 2 mjeseca zatvora.

PRVA VATROGASNA DRUŠTVA. Za vladanja kraljice Marije Terezije mogla je svaka sudbena oblast izdati naredbu o načinu, kako će se gasiti požar na njezinom području. Tako je na pr. za hrvatske gradove

vrijedila odredba, da svaki član bilo kojega ceha mora na garište osobno doći ili mjesto sebe izaslati zdravoga muškarca. Istu su dužnost imali svi kućevlasnici.

Tada su posebnu općinu u Zagrebu činili Kaptol, Nova Ves, Opatovina, Dolac, Potok, te Skalinska i Bakačeva ulica s ulicom »Pod zidom«. Tom su općinom upravljali zagrebački kanonici, koji su u svojoj »Kaptolskoj vijećnici« (pred stolnom crkvom) u pogledu gašenja požara izdali ovu odredbu:

Čizmari, krojači, klobučari, tkalci i gumbari moraju zajedno sa svojim djetićima (pomoćnicima) i naučnicima (šegrtima) pojuriti na garište, pa tamo iz potoka i zdenaca grabiti vodu u svoje vedrice, te ju donašati u preseke (bačve) ili neposredno u štrcaljke. Krznari, mlinari, pekari, mesari, tokari i staklari imaju dužnost trajno paziti, da preseke nijesu pokvarene i da su neprestano pune vode; čim se pojavi požar, moraju spomenuti obrtnici pribaviti potrebite preprege, koje će pune bačve odvesti na garište. Kovači, bravari, kotlari, bačvari, kolari, limari i zvonolijevci imaju dužnost, da paze na štrcaljke i druge gasilačke sprave; čim opaze, da je što pokvareno, moraju se pobrinuti, da to pravodobno poprave; kada pak bukne požar, ovi će obrtnici osobno ravnati štrcaljkama i gasilačkim spravama. Zidari, kamenari i pokrivači krovova moraju u pripravi držati ljestve, bradve i druge naprave, kojima će u slučaju požara skidati krovove nad zapaljenim ili susjednim zgradama. Dimnjičari imaju dužnost, da prvi ili medju prvima dođu na garište.

Obrtni zakon od g. 1859. zadao je težak udarac organizaciji obrtnika u cehovima, a koncem g. 1872. posve su ukinuti cehovi u Hrvatskoj. Trebalo je dakle u hrvatskim gradovima osnovati posebne organizacije za slučaj požara. Prvi su to shvatili Varaždinci, koji su g. 1864. utemeljili dobrovoljno vatrogasno društvo (najstarije u hrvatskim zemljama). Njihov su primjer slijedili Zagrepčani, koji su god. 1871. pobudom gradskoga senatora Đure Deželića osnovali vatrogasno društvo. Iste je god. 1871. utemeljeno vatrogasno društvo u Novoj Gradiški, a zatim u Karlovcu, Osijeku, Sisku, Bjelovaru, Križevcima i godine 1874. u Koprivnici. Izaslanici tada postojećih vatrogasnih društava sastadoše se 17. veljače 1874. u Sisku, da vijećaju o načinu, kako li će u hrvatskom narodu pobuditi želju za osnivanjem vatrogasnih društava. To bijaše zametak »Hrvatske vatrogasne zajednice«, koja je naskoro poslije toga utemeljena na prvom velikom sastanku vatrogasaca u Varaždinu.

ZAGREBAČKE BOLNICE. Gornji je grad imao već god. 1680. svoju gradsku bolnicu, koja se nalazila ispod Kamenitih vrata, ali to je bila više nemoćnica i ubožnica. Sličnu je bolnicu imala i kaptolska općina na početku Vlaške ulice. Istom god. 1792. stvorena je odluka, da se u Zagrebu podigne velika zajednička bolnica na trošak gradske i kaptolske općine, te prinosom zagrebačkog biskupa i županije zagrebačke. U tu je svrhu izabrano prostrano gradilište na uglu Ilice i Jelačićeva trga, gdje je do god. 1773. bio isusovački vrt.

Gradnja te Zakladne bolnice započela je godine 1794., a trajala je — uz neke prekide — sve do god. 1804. Podignuta je velika dvokatna zgrada,usred koje je uređena crkva Ranjenog Isusa. Isprvice su za bolesnike bila određena samo 32 kreveta, jer se u toj zgradi smjestilo i 28 ubogara, a poseban je odjel činila umobolnica. Upravu bolnice i javne ljekarne preuzeše 23. kolovoza 1804. milosrdna braća reda sv. Ivana Božjega.

Kako je rasao grad Zagreb, tako su rasle i potrebe ove bolnice. Zato je god. 1854. u Zagrebu osnovana posebna gradska ubožnica, u koju su iz bolnice premješteni nemoćnici i ubogari. Jednako je god. 1879. u Stenjevcu podignut zemaljski zavod za umobolne, u koji su odvezeni umobolnici iz Zakladne bolnice. Uz to je više puta dograđivano ono krilo bolnice, koje se protezalo u Gajevu ulicu. Jednako su bolnici prigrađene neke zgrade u velikom dvorištu. Tako se polučilo, da je »Zakladna bolnica« konačno imala 400 kreveta za bolesnike.

Međutim se veoma lijepo razvijalo središte grada Zagreba. Uslijed pojačanog prometa porasla je i buka, koja je smetala bolesnicima. Zato se već oko god. 1890. ozbiljno radilo o tomu, da se Zakladna bolnica premje-

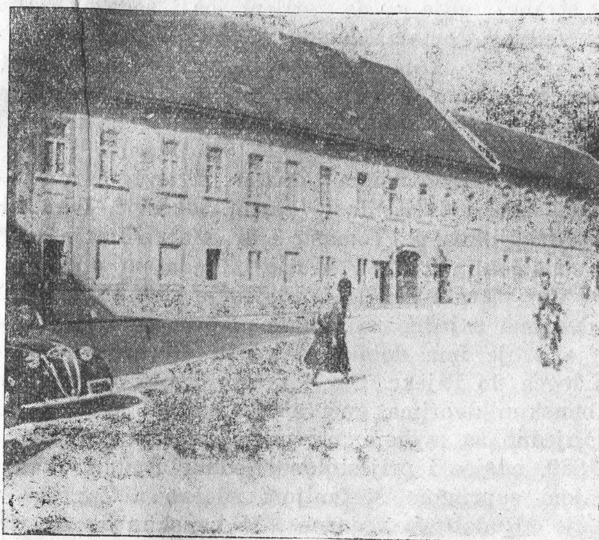
sti iz gradskoga središta u mirniji dio Zagreba. Istom god. 1931. konačno je dokinuta ova bolnica na uglu Ilice i Jelačićeva trga, a bolesnici su privremeno premješteni u velike zgrade, što ih je gradska općina podigla kod Sv. Duha za svoje ubogare. Toga nisu dočekala milosrdna braća, koja su god. 1918. napustila bolnicu i otišla iz Zagreba u Ugarsku.

Nato su grad Zagreb, nadbiskup, kaptol i hrvatska vlada (u ime zagrebačke županije) počeli graditi novu veliku »Zakladnu bolnicu« na brežuljku, koji se zove »Rebro«. Istom u travnju god. 1942. mogla se nova bolnica predati javnoj uporabi. Ipak je i nadalje ostala također bolnica kod Sv. Duha, jer je znatno porasao broj bolesnika.

Milosrdne sestre reda sv. Vinka, koje su 5. rujna 1845. došle u Zagreb, podigle su u Ilici broj 83 veliku dvokatnicu s 200 kreveta. Kako se god. 1893. pokazalo, da je to premalena bolnica, sagradiše časne sestre novu bolnicu s nekoliko dvokatnih zgrada na početku Vinogradske ceste.

Uz ove bolnice postoje u Zagrebu državne klinike u Draškovićevoj i Kukovićevoj ulici, te na Šalati. Veliko je rodilište podignuto u Petrovoj ulici. Ima i privatnih »sanatorija«, od kojih se jedan nalazi u Klaićevoj ulici, drugi na Srebrnjaku, a treći u Zelengaju. Uređeni su i posebni zavodi za slijepce, te za gluhonijeme.

BANSKI DVORI U ZAGREBU. Nekada je bansku čast mogao polučiti samo hrvatski velikaš, koji je onda i kao ban redovito stanovao na svojem imanju. Neki su velikaši posjedovali također svoje palače u Zagrebu i u Varaždinu, te bi u njima odsjedali, kada bi ih posao ili dužnost dovela u te gradove. Tako na pr. znademo, da je ban Petar Zrinski imao u Zagrebu svoju kuću, koja i danas postoji na trgu dra Franje Markovića broj 3. U gornjem je gradu u Zagrebu posjedovao svoju kuću ban Nikola Frankopan. Grofovi Draškovići, koji su Hrvatskoj dali 4 bana, posjedovahu svoje palače u Zagrebu i u Varaždinu. Isto tako znademo, da su u oba ova grada imali svoje palače grofovi Erdedi, koji su dali Hrvatskoj 5 banova (Petra, Tomu, Sigismunda, Nikolu i Ivana). Bansku su čast obnašali također neki zagrebački biskupi, poimence: Šimun Erdedi, Juraj Drašković i Gašpar Stankovački. Ovi su i kao banovi stanovali u biskupskom dvoru kod stolne crkve u Zagrebu. Pripadom spominjem, da je zagrebački biskup uvijek bio i namjesnik banske časti. Kad u Hrvatskoj nije bilo bana, onda ga je zakonito zamjenjivao biskup zagrebački.

BANSKI DVORI, SADA POGLAVNIKOVI DVORI U GORNJEM GRADU

Hrvatskim je banom god. 1806. postao Ignjat Đulaj, koji je posjedovao imanje Brezovicu kod Zagreba. Kako on nije u Zagrebu posjedovao svoje palače, nastanio se u privatnoj kući na Markovu trgu broj 9. Odanle je s prozora često promatrao, kako Ferdinand barun Kulmer god. 1807. sučelice na uglu Markova trga i Starokazališne ulice gradi jednokatnu ali veliku palaču. Kad je već naredne godine umro Ferdinand Kulmer, razdijeliše njegov imetak njegovi potomci. Oni su god. 1808. prodali i spomenutu novu palaču, koju je podigao

Ferdinand Kulmer. Palaču je za 75.000 forinti kupila hrvatska vlada, da u njoj uredi banske dvore, pa da u njoj smjesti neke državne urede. Zato je nad zapadnim dijelom palače, gdje će biti spomenuti uredi, nadograđen drugi kat. Nije isto učinjeno nad istočnim (prednjim) dijelom palače, gdje će od sada stanovati hrvatski banovi, jer se nije moglo pomisliti, da bi kakvi uredi bili iznad banova stana. Glavni je ulaz u palaču ostao s južne strane, gdje se na stijeni još i sada razabiru okrajci velikog portala. Onuda su u palaču ulazili činovnici i stranke, koje imaju posla u uredima. Naprotiv je s istočne strane učinjen poseban ulaz za hrvatskoga bana, te za njegovu obitelj, uzvanike i dvoranike.

U banskim su dvorima do god. 1941. stanovali svi hrvatski banovi, među njima također: Franjo barun Vlašić, Josip grof Jelačić, Josip barun Šokčević, Ivan Mažuranić, dr. Nikola pl. Tomašić i dr. Matko Laginja. Tamo su odsjedali hrvatski kraljevi, kada su dolazili u Zagreb. Car i kralj Franjo I. odsjeo je god. 1818. u banskim dvorima zajedno sa svojom suprugom Lujzom, po kojoj je svoje ime dobila glasovita »Lujzinska cesta« od Karlovca do Rijeke. Car i kralj Franjo Josip odsjeo je u banskim dvorima god. 1852. i 1895. sam, a god. 1869. zajedno sa svojom suprugom Jelisavom. Tamo je god. 1889. odsjeo i prijestolonasljednik Rudolf, kad je sa svojom suprugom Štefanijom došao u Zagreb na otvorenje »Rudolfove vojarne«. U banskim je dvorima 20. svibnja 1859. umro slavni hrvatski ban Jelačić. Iz ove palače vlada u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj Poglavnik dr. Ante Pavelić.

Kada su banski dvori bili pretijesni za vladine urede, nabavljena je god. 1837. susjedna palača od baruna Danijela Raucha. Jednako je god. 1869. kuća na Markovu trgu broj 3 kupljena od Tadije pl. Ferića, a god. 1909. podignuta je za vladine urede golema palača sučelice banskim dvorima.

HRVATSKA SABORNICA. Na uglu Markova trga i Ulice 23. listopada nalazila se stara jednokatnica, koja se latinski zvala »Domus regnicolaris«, a Zagrepčani su joj dali ime »Zemaljska hiža«. U toj se zgradi počevši

od god. 1723. nalazio »Zemaljski sudbeni stol«, koji je zamijenio nekadašnji »Protonotarski sud«. Tamo su g. 1743. smjestili hrvatski državni arhiv. Ondje su uredovali hrvatski »protonotar« (prabilježnik) i »egzaktor« (zemaljski blagajnik) sa svojim činovništvom. Zgrada je imala i malu dvoranu, u kojoj su držane sjednice hrvatskoga sabora. Ista je dvorana služila također »Banskomu stolu«, kada bi ban u Zagreb mjesto u Varaždin sazvao t. zv. Oktavalni sud, koji se držao na oktavu (osmicu) stanovitih blagdana. U toj se dvorani sastajahu i skupštine plemstva Zagrebačke županije.

Odavna se već opažalo, da je ta »Zemaljska hiža« pretijesna za tolike državne potrebe. Zato je hrvatska vlada god. 1808. kupila palaču, koju je god. 1807. na Markovu trgu gradio Ferdinand barun Kulmer; svoju pak »Zemaljsku hižu« prodala je vlada za 35.000 forinti Zagrebačkoj županiji, koja je u nju smjestila svoje urede.

Vremenom je stara jednokatna zgrada postala premalena za sve potrebe Zagrebačke županijske oblasti. Zato je županijska oblast na istom mjestu počela god. 1844. graditi veliku dvokatnicu, u kojoj se nalazila do god. 1924., kada je beogradska vlada ukinula staru i slavnu Zagrebačku županiju.

Za potrebe županijskih skupština uredila je Zagrebačka županija veliku dvoranu, koja je god. 1861. preudešena i za hrvatsku sabornicu. Sjedala su u toj dvorani postavljena amfiteatralno tako, da svaki član sabora vidi izravno na povišeni stol, kod kojega sjedi saborski predsjednik s potpredsjednicima i tajnicima. Ispod toga stola nalaze se stolovi, iza kojih sjede članovi hrvatske vlade, a pred njima je uređena govornica, s koje govore narodni zastupnici.

Pročelje hrvatske sabornice gleda prema župnoj crkvi sv. Marka. Sa sjeverne i južne strane ima dvorana galerije, kamo dolazi općinstvo, koje želi slušati govornike u saboru. Na istočnoj se strani nalazi posebna galerija za dostojanstvenike i za predstavnike stranih država. Osim velike dvorane postoji nekoliko manjih dvorana,

u kojima vijećaju saborski odbori. U prizemlju su uredi hrvatske sabornice.

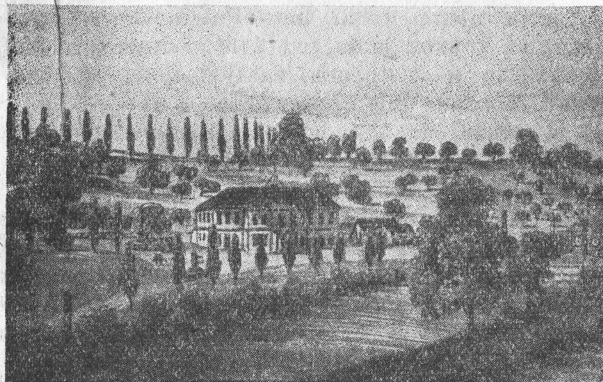
Politička je povijest hrvatskog naroda od god. 1861. do god. 1918. usko povezana s ovom zgradom, koja izvana čini jedinstvenu sliku sa susjednom vladinom palačom, koja je podignuta god. 1909. U hrvatskoj su naime sabornici stvarani zakoni, a stvarali su ih narodni zastupnici i t. zv. virilisti. Narodnih je zastupnika bilo 88, a birali su ih izbornici iz Hrvatske i Slavonije na 5 godina. Virilno je pravo glasa u hrvatskom saboru imalo 8 prelata (crkvenih dostojanstvenika), 8 velikih župana, 1 turopoljski komeš, te članovi 21 velikaške obitelji, od toga 13 grofovskih, 6 barunskih i 2 kneževske.

Stari je hrvatski sabor posljednu svoju sjednicu održao 29. listopada 1918., kada je zaključio, da se kraljevina Hrvatska za uvijek dijeli od Austrije i Ugarske. Poglavnik dr. Ante Pavelić, koji je 10. travnja 1941. proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku, sazvao je za 23. ožujka 1942. novi hrvatski državni sabor, u koji je pozvao 204 predstavnika Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine.

ZAGREBAČKA ŠETALIŠTA. Sve do 19. vijeka nije grad Zagreb imao javnih šetališta. Prvo je šetalište uredio zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, koji je hrastovu šumu početkom 19. vijeka pretvorio u krasan i velik perivoj. To je šetalište po Vrhovčevu imenu dobilo ime Maksimir. Mnogo se za taj perivoj brinuo i zagrebački nadbiskup dr Juraj Haulik, koji je tamo sagradio crkvicu sv. Jurja u gotskom slogu. Maksimirska jezera pružaju svakomu ugodnu zabavu. Danas je taj perivoj vlasništvo gradske općine, koja je ondje uredila i velik vrt za razne životinje. Krasna aleja i pokrajni putevi služe Zagrepčanima za šetnju.

Tamo, gdje je sada Strossmayerovo šetalište, nalazio se još početkom 19. stoljeća strm i posve zapušten obronak brijega. Kad je god. 1818. u Zagreb došao car kralj Franjo I. sa svojom suprugom Lujzom, počeli su Zagrepčani uređivati zapadni dio toga obronka. Tada je pred samim zidom (bedemom), koji je bio podignut jošte sredinom 13. stoljeća, otkopana zemlja.

Ovom su zemljom poravnali obronak i tako dobili desetak metara široku cestu, na kojoj su god. 1859. zasadili drvorede. Tako je nastala »Južna promenada«, na kojoj je god. 1861. bio podignut i paviljon za glazbu. U tom je paviljonu svake nedjelje i blagdana od 11 do 12 sati prije podne svirala gradska (kasnije vojnička) glazba. (Paviljon je maknut g. 1920., jer je bio već ostario i jer se sviranje glazbe ustalilo na Zrinskom trgu). Istočni dio »Južne promenade« uređen je istom god. 1853., a

POČETAK TUŠKANCA, KAKAV JE NEKAD BIO
U sredini slike je zgrada nekadanje Streljane. Na tom je mjestu pogubljen g. 1673. Matija Gubec, a ne na Markovu trgu u Gornjem Gradu, kako se to obično misli i veli.

podzidan je u novije doba. Prigodom otvorenja hrvatskoga sveučilišta 19. listopada 1874. zaključilo je gradsko zastupstvo u Zagrebu, da se »Južnoj promenadi« dade ime »Strossmayerovo šetalište«.

Na sjeveroistočnom okrajku gornjega grada nalazio se ispod Popova tornja i gornjogradske škole strm i zapušten obronak. Čitav onaj kraj (današnji Ilirski trg i početak Jurjevske ulice) bijaše početkom 19. vijeka još posve zabitan dio grada Zagreba. Ipak su onamo na šetnju rado zalazila dva zagrebačka Slovenca. Jedan bijaše Palain, upravitelj pošte, koja se tada nalazila u bivšem samostanu sestara klarisa (u Opatičkoj ulici br.

20). Drugi bijaše hrvatski pjesnik Stanko Vraz, koji je — kao tajnik »Matice Hrvatske« — počevši od god. 1846. stanovao u »Narodnom Domu« (Opatička ulica broj 18). Kako je Vraz bolovao od tuberkuloze, rado je tražio svježi zrak na spomenutom obronku, gdje je Palain još god. 1842. počeo uređivati puteve za šetnju. Palain je našao i dobrotvore, koji su mu omogućili, da na toj »Sjevernoj promenadi« postavi klupe i zasadi drveće. On je tamo podigao i malenu zgradu, u kojoj su se nalazile kavana i slastičarna. Nad ovom zgradom, koja je po njemu dobila ime »Palainovka«, uredio je mjesto, na kojemu je do god. 1861. svirala gradska glazba. Gradsko je zastupstvo zaključilo, da se »Sjevernoj promenadi« dade ime V r a z o v o š e t a l i š t e«, s kojega se pruža krasan pogled na sjevero-istočni dio Zagreba i na Zagrebačku goru.

Tamo, gdje je sada Z r i n s k i t r g (Zrinjevac) nalazila su se sve do g. 1830. krasne oranice, na kojima su zagrebački građani sijali pšenicu, raž, ječam, zob i kukuruz. Kako onda nije bilo na Harmici (današnjem Jelačićevom trgu) dosta mjesta prigodom velikih godišnjih sajmova, otvoreno je južno od Harmice novo sajmište za goveda, konje i svinje. Tako je nastao »Novi trg«, kojemu je gradsko zastupstvo 26. studenoga 1866. dalo ime »Zrinski trg«, da time počasti uspomenu Nikole Šubića Zrinskoga, koji je prije 300 godina umro junačkom smrću kod Sigeta. Kad je god. 1873. bilo sajmište premješteno na današnji Sveučilišni trg, počeli su Zrinski trg pretvarati u javni perivoj. Ondje je dr. Adolf Holzer god. 1884. postavo meteorološki stup, a Eduard Priester god. 1891. podigao glazbeni paviljon. Redomice su na Zrinskom trgu nicale krasne palače, a uređeni su ukusni drvoredi i cvijetni nasadi. Ispred palače Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti postavljena su u polukrugu poprsja glasovitih Hrvata: Ivana Mažuranića, Julija Klovija (Glovića), Andrije Medulića, Ivana Kukuljevića, Nikole Jurišića i Krste Frankopana.

Otkako je 1. srpnja 1892. bio otvoren novi (danas glavni) kolodvor u Zagrebu, navrnuo je promet od Jelačićeva trga preko Zrinskog trga na jug. Tako se razviše dva nova trga, koji su poput Zrinskoga trga dobili drvorede i cvijetne nasade. Akademski (danas Strossmayerov trg ima 2 poprsja (Šenoino i Boškovićevo) te velik spomenik biskupa Strossmayera i manji spomenik Petra Preradovića. Trg kralja Tomislava dobio je krasan Umjetnički paviljon, u kojemu su god. 1896. bili izloženi predmeti iz Hrvatske prigodom milenijske izložbe u Budimpešti. Sada se u prizemlju Umjetničkog paviljona nalazi Gradski muzej, a u prvom katu su prostorije za izložbu umjetnina. U sredini trga bit će postavljen spomenik kralja Tomislava, što ga je izradio Robert Frangeš.

U novije doba je Zagreb dobio još nekoliko perivoja i šetališta. Tako su dobro uređena šetališta na Starčevićevu, Svačićevu i Krišimirovu trgu, a djelomice također na Marulićevu i na Sveučilišnom trgu. Krasan je perivoj Tuškanec, u kojem su izgrađene lijepe vile i ljetnikovci. Isto se može reći za Josipovac i Cmrok, a u najnovije doba također za Zelengaj i Rokovac.

ZAGREB JE GLAVNI GRAD HRVATSKE. Time, što je u Zagrebu god. 1094. osnovana biskupija, znatno je porasao ugled toga grada, ali samo u sjevernoj Hrvatskoj. Glavni grad južne Hrvatske bijaše isprvice Knin, a kasnije Bihać na rijeci Uni. Pa i u sjevernoj Hrvatskoj imao je Zagreb suparnika u Čazmi, gdje je neko vrijeme bilo sjedište »hercega (vojvode) slavonskoga«*. Tako je na pr. herceg Koloman, brat kralja Bele IV., iz Čazme upravljao cijelom Hrvatskom sve do svoje smrti god. 1241.

Kada su Turci god. 1522. zauzeli Knin, a god. 1592. i Bihać, počeo je i preostali dio južne Hrvatske smatrati Zagreb glavnim svojim gradom. Ipak se tada Zagrebu javlja novi suparnik: grad Varaždin. Kako je naime Zagreb bio preblizu Turskoj, koja je sezala već do rijeke Kupe i do planine Moslavine, smatrali su Hrvati

* Zagreb se utakmice Čazme riješio istom god. 1335., kad je kralj Karlo Roberto dao u Zagrebu (tik »Dverca«) graditi kraljevsku palaču. U toj su palači odsjedali kraljevi Ljudevit I., Sigismund i Matija Korvin, kada bi dolazili u Zagreb.

grad Varaždin sigurnijim od Zagreba. Varaždin je pred Zagrebom imao još jednu prednost. On je naime od svih gradova hrvatskih bio najbliži Austriji, koja je bila dio njemačkoga carstva. Kako je pak Hrvatska od g. 1527. bila vladarevom osobom povezana s Austrijom, imao je Varaždin za Hrvatsku onakav geopolitički položaj, kakav je za Ugarsku imao grad Požun.

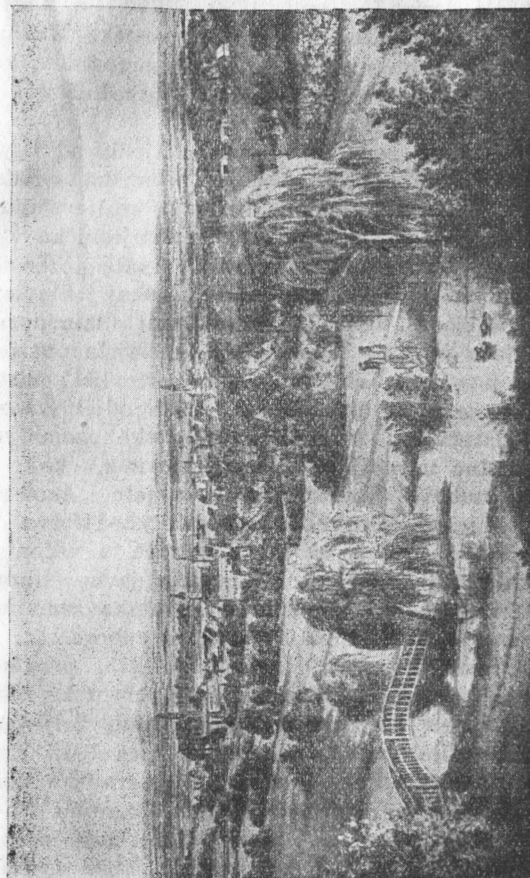
Već koncem 16. stoljeća počinjaju banovi sazivati hrvatske sabore često u Varaždin mjesto u Zagreb. To se još češće činilo u 17. stoljeću, kada su u Varaždinu bili i neki banovi uvedeni u bansku čast, pa je tamošnja franjevačka crkva sv. Ivana Krstitelja služila u istu svrhu, kako je u Zagrebu služila župna crkva sv. Marka. Neki su banovi počeli i »banski stol« (tadašnje najviše hrvatsko sudište) sazivati u Varaždin mjesto u Zagreb. To se dapače u 18. stoljeću činilo gotovo redovito, premda su tomu prigovarali mnogi Hrvati, jer im je Zagreb bio bliži od Varaždina.

Nekadašnja je hrvatska vlada bila uređena veoma jednostavno, te je imala samo nekoliko činovnika. To se znatno promijenilo god. 1767., kad je kraljica Marija Terezija uredila za Hrvatsku onakvo »kraljevsko vijeće«, kakvo je već imala Ugarska. To je za tadašnje prilike bila »moderna vlada«, koju su činili savjetnici, tajnici i perovođe u nekoliko vladinih odjela. Kako tada u Zagrebu nije bilo prikladne zgrade, u kojoj bi mogli uredovati brojni činovnici, započelo je to »kraljevsko vijeće« uredovati u Varaždinu, gdje je stanovao i tadašnji ban Franjo grof Nadaždi. Time je grad Varaždin postao sjedištem hrvatske vlade, pa je tako Zagrebu stvarno preoteo prvenstvo u Hrvatskoj.

Varaždin je 25. travnja 1776. zadesila velika nesreća, jer je strašna vatra spalila 385 kuća. Izgorjela je i palača, u kojoj se nalazilo »kraljevsko vijeće«. To bijaše razlogom, da je kraljica Marija Terezija odredila, neka se ova hrvatska vlada preseli iz Varaždina u Zagreb. Kako je naime papinskom bulom od 19. kolovoza 1773. bila ukinuta »družba Isusova«, ispraznio se u Zagrebu ogroman »isusovački kolegij« kod crkve sv. Katarine. U toj se zgradi god. 1776. nastanilo »kraljevsko vijeće«,

pa je tako Zagreb opet postao glavnim gradom kraljevine Hrvatske.

Hrvatski su staleži govorili, da previše iznose plaće

ZAGREB OKO GODINE 1835.
Naslikala gospođa Daubachy-Doljska.

svih činovnika »kraljevskoga vijeća«. Da stane na kraj ovim prigovorima, ukinula je kraljica Marija Terezija 16. kolovoza 1779. posebno »kraljevsko vijeće« za Hrvatsku, pa je odredila, da se od sada i za Hrvatsku ima

brinuti »ugarsko namjesničko vijeće« u Požunu, gdje će uvijek biti barem jedan hrvatski vijećnik.

Ipak je Zagreb i nadalje bio smatran glavnim gradom kraljevine Hrvatske. Mnogo je tomu pridonijela činjenica, da je kralj Josip II. (god. 1780.—1790.) u Zagreb premjestio generale Varaždinske i Karlovačke Krajine. Ovi se nastaniše u bivšem isusovačkom samostanu, koji je tako postao sjedištem »zbornoga zapovjedništva« za vojsku u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji.

Kada se Hrvatska god. 1848. posve odijelila od Ugarske, osnovana je u Zagrebu posebna »banska vlada«. Ova je god. 1854. pretvorena u »cesarsko-kraljevsko namjesništvo«, a god. 1861. u hrvatsko »namjesničko vijeće«. U Zagrebu je god. 1869. uređena »hrvatska zemaljska vlada« za one poslove, koji su Hrvatskoj i Slavoniji po nagodbi od god. 1868. bili »autonomni« (samoupravni). Ta je vlada isprvice imala samo tri odjela (za pravosuđe, za unutarnje poslove, te za bogoštovlje i nastavu). Njima je god. 1915. pridan i četvrti odjel (za narodno gospodarstvo). Stvarno je hrvatska zemaljska vlada samostalno upravljala svima poslovima, koji se tiču uprave, sudstva, bogoštovlja, prosvjete, školstva, građevina, socijalne politike, ratarstva i stočarstva, vinogradarstva i voćarstva, obrta i trgovine, a većim dijelom i šumarstva. O svim tim granama javne uprave (izuzev obrt i trgovinu) donosila je hrvatska zemaljska vlada potrebne zakone putem hrvatskoga sabora.

Kad je hrvatski sabor 29. listopada 1918. proglasio samostalnost Hrvatske, uređena su kod hrvatske vlade u Zagrebu također povjereništva za vojsku, željeznice, pošte i za financije. Čim je pak 1. prosinca 1918. stvorena kraljevina Jugoslavija, počela je beogradska vlada ukidati pojedine odjele hrvatske vlade u Zagrebu. Ta je vlada konačno dokinuta 15. veljače 1924., kada su uređene t. zv. »oblasti«. Ove su postojale do jeseni g. 1929., kada su osnovane »banske uprave«, te je Zagreb postao sjedištem Savske banovine. Uoči drugoga svjetskog rata utemeljena je 26. kolovoza 1939. banovina Hrvatska, te je u Zagrebu uređena »banska vlast«. Ova je imala od prilike jednak djelokrug, kakav je po nagodbi od g.

1868. imala hrvatska zemaljska vlada g. 1869.—1918. Kad je 10. travnja 1941. proglašena Nezavisna Država Hrvatska, dobio je grad Zagreb ministarstva za sve grane državne uprave.

ZAGREBAČKA GROBLJA. Nekada je u Zagrebu bilo više groblja. Tako su na području župe sv. Marka bila groblja kod kapela sv. Jurja, sv. Roka i sv. Duha. Za župu Sv. Petra postojalo je u Petrovoj ulici, gdje se sada nalazi velika zgrada Rodilišta. Za područja župe sv. Ivana i sv. Marije postojalo je zajedničko groblje kod kapelice sv. Tomaša ispod sadašnje Mirogojske ceste. Kraj toga Tomaševa groblja bijaše i vojničko groblje. Tamo, gdje je sada bolnica Milosrdnih sestara (na početku Vinogradske ceste), nalazilo se »Bogečko groblje«, na kojemu su pokapali većinom siromahe, koji su umrli u bolnici i Ubožnici. Za žitelje grčko-istočne vjere postojalo je groblje na početku Pantovčaka. Židovi su imali u Zagrebu dva groblja: jedno ispod kapele sv. Roka, a drugo u Petrovoj ulici. Imućne su Zagrepčane pokapali većinom u crkvama, jer su nekada u svakoj — pa i u stolnoj — crkvi postojale grobnice.

Sva su spomenuta zagrebačka groblja već g. 1860. bila pretijesna. Zato se u gradskom zastupstvu opetovano iznijela želja, da se otvori novo — veliko i središnje gradsko groblje mjesto dotadašnjih župnih groblja. Dugo se gradski zastupnici nisu mogli složiti u pitanju, na kojem li bi se mjestu podiglo središnje groblje. Konačno je pala odluka, da se središnje groblje uredi na brežuljku M i r o g o j u. Tamo je dr. Ljudevit Gaj g. 1852. kupio vinograd »Herešinec«, a kasnije još neke malene posjede, pa i šumu Novoveške općine. Od svega toga je dr. Gaj sastavio imanje, kojemu je dao ime »Mirogoj«. (Ona je naime okolica nekada pripadala vlastelinu Miroslavu Herkuku Mirogojskomu, koji je u Remetama utemeljio samostan reda Pavlinskoga).

S velikim je troškom dr. Gaj uredio svoj »Mirogoj«. Trebalo je poravnati jaruge i vododerine, pa zasaditi voćke i ukrasno drveće za perivoj oko dvorca. U tu je svrhu morao Gaj iskrčiti jedan dio šume i vinograda. Kako gradska općina nije htjela graditi cestu do Miro-

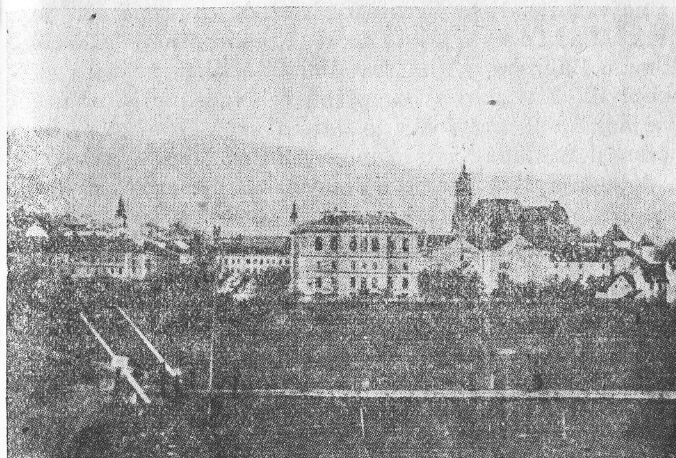
goja, latio se toga posla sam dr. Gaj. On je mnogo novaca potrošio za gradnju ove Mirogojske ceste. Time se zadužio, pa taj dug nije mogao isplatiti do svoje smrti, koja ga je snašla 9. kolovoza 1872. Zato je u travnju g. 1873. došlo do javne dražbe, na kojoj je gradska općina kupila Gajevo imanje **Mirogoj.**

Gradsko je zastupstvo zaključilo, da će na Mirogoju iskrčiti šumu, pa tako dobiti dovoljno prostora za uređenje središnjega groblja za sve vjeroispovijesti u Zagrebu. Sam Gajev perivoj ne će dirati, nego će ga ostaviti za uporabu općinstva, jedino će ondje podići potrebite zgrade, naročito mrtvačnicu. I zaista je već do 1876. bilo na Mirogoju uređeno središnje groblje, koje su po vjerama podijelili u razne odjele, a svaki odjel u 3 razreda. Kraj svih su puteva na groblju zasađeni drvoredi lipa, javora, smreke i divljega kestena. Tako uređeno središnje groblje predano je 1. studenoga 1876. svojoj svrsi.

Zapadnu stranu Mirogoja zapremaju krasne arkade, u kojima se nalaze grobnice imućnih Zagrepčana. Arkade su građene u slogu talijanske renesanse po nacrtima arhitekta Hermana Boléa, a svodovi i lukovi počivaju na vitkim kamenim stupovima. Prvu arkadu — desno od ulaza u Mirogoj — podigla je gradska općina g. 1885. u počast onih hrvatskih rodoljuba, koji su god. 1832. probudili uspavani hrvatski narod i g. 1835. preporodili hrvatsku književnost. Ovdje snivaju vječni san: dr. Ljudevit Gaj, Ivan i Antun Mažuranić, Mirko Bogović, Stanko Vraz, Ljudevit Vukotinović, Pavao Stoos, Janko grof Drašković, Antun Mihanović, Dragutin Rakovac, dr. Matija Smodek, Vjekoslav Babukić, Fran Kurelac, dr. Dimitrije Demeter i još nekoliko zaslužnih Hrvata. Nešto južnije od ove »grobnice preporoditelja« nalazi se arkada, u kojoj su g. 1879. položene kosti hrvatskog pjesnika Petra Preradovića. Nad pjesnikovim je grobom divan spomenik, što ga je od bijeloga mramora isklesao Ivan Rendić; spomenik prikazuje vilu, koja cvijećem kiti pjesnikov grob.

Na sjevernoj strani Mirogoja nalaze se malene i nešto jednostavnije arkade, koje ondje služe i kao ograda. Iza

ulaza u Mirogoj podignuta je ukusna i prostrana crkva, pod kojom se također nalaze brojne grobnice. Za prvih 60 godina pokopano je na Mirogoju preko 100.000 mrtvaca, među kojima ima oko tisuću hrvatskih učenjaka, književnika, umjetnika i političara. Nad mnogim grobovima postavljeni su krasni mramorni spomenici. Neke su obitelji uredile ukusne obiteljske grobnice, a ima i nekoliko kapelica. Hrvatski rodoljubi rado posjećuju grob, u kojemu se nalaze kosti »Srpanjskih žrtava«, t. j. onih Hrvata, koji su 29. srpnja 1845. poginuli na Marko-

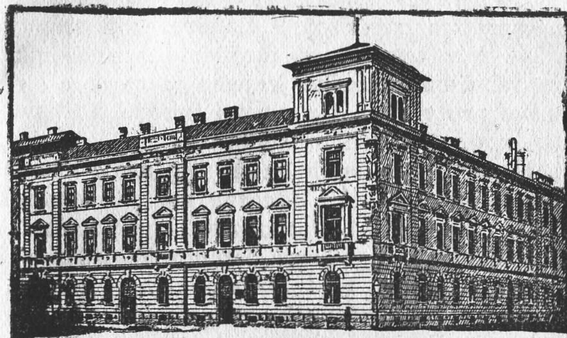
ZAGREB OKO GODINE 1880.
Još se desno straga na slici vidi stara prvostolna crkva, a sprijeda u sredini je zgrada Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti, koja je tada bila posljednja građevina na tom trgu. Na mjestu, gdje je danas Trg Kralja Tomislava (sasvim sprijeda na slici) i gdje je sad zgrada Društva sv. Jeronima, bila je tada još livada.

vu trgu. Jednako je posjećivan i ogroman spomenik, što ga je »Hrvatska Žena« postavila nad grobnicom, u kojoj su pokopane hrvatske političke žrtve zagrebačkih ulica i Jelačićeva trga od 5. prosinca 1918. U posebnoj su arkadi pokopani hrvatski mučenici, poimence: Stjepan Radić, dr. Đuro Basariček, Pavao Radić, dr. Milan Šuflaj, Josip Predavec i Stjepan Javor.

KNJIŽEVNA I NAUČNA DRUŠTVA. Zagreb je bio središte hrvatskog (t. zv. ilirskog) preporoda, koji je g. 1835. započeo pod drom Ljudevitom Gajem. Odmah od početka tog preporodnog pokreta započelo je veliko nastojanje oko hrvatske književnosti. Zagrebački bogoslovi u »crnoj školi« bili su veoma oduševljeni za hrvatski preporod te su već 9. listopada 1836. osnovali Kolo Mladih Rodoljuba, koje je kasnije moralo pod pritiskom apsolutizma promijeniti ime u Zbor Duhovne Mladeži Zagrebačke. To je najstarije hrvatsko književno društvo, koje postoji do danas.

No najvažnije djelo hrvatskog narodnog preporoda je osnutak Matice Hrvatske. Preporoditelji »Ilirci« imali su u Zagrebu svoju Narodnu Čitaonicu, u kojoj su se okupljali. Na glavnoj skupštini te Narodne Čitaonice 10. veljače 1842. predložio je Janko grof Drašković, da se utemelji zaklada pod imenom Matica Ilirska sa svrhom, da izdaje djela starih dalmatinskih pjesnika i druge opće korisne knjige. Draškovićev je prijedlog bio jednoglasno primljen, te je Matica Ilirska već u lipnju g. 1842. započela svoj rad, jer je imala preko 90 članova utemeljitelja. Društvo je g. 1874. uzelo ime Matica Hrvatska, a na skupštini od 28. siječnja 1877. primljena su i nova pravila. Matica Hrvatska se pretvorila u nakladno poduzeće, koje će izdavati književna i naučna djela za srednji stalež hrvatskog naroda. Vjerna toj krasnoj zadaći, izdala je Matica Hrvatska u sto godina svog opstanka više stotina dobrih knjiga, koje sadržavaju pjesme, pripovijesti, novele, romane i drame hrvatskih književnika te rasprave i djela hrvatskih učenjaka. Zadržavši uvijek čisti smjer u književnosti i nauci postala je Matica Hrvatska ljubimicom hrvatskog naroda, pa je g. 1942. sretno dočekala stotu svoju godišnjicu. Gradska je općina Matici Hrvatskoj darovala na Akademskom (Strossmayerovom) trgu broj 5 prostrano gradilište, na kojemu je Matica Hrvatska g. 1886. izgradila prvi, a g. 1891. drugi dio krasne svoje palače.

Đakovački je biskup dr. Josip Juraj Strossmayer 10. prosinca 1860. darovao 50.000 forinti kao zakladu za Akademiju znanosti i umjetnosti. To je ponukalo hrvatski sabor, da u svojoj sjednici od 29. srpnja 1861. stvori zaključak, da se takva Akademija ima osnovati u Zagrebu. Kralj je taj zaključak 7. ožujka 1863. potvrdio, pa je Akademija zaista i otvorena 28. srpnja 1867. pod imenom Jugoslavenske Akademije, a godine 1941. joj je dano ime Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti. Ona je u pogledu znanosti podijeljena na tri razreda: jezikoslovno-povijesni, mudroslovno-

PALAČA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG DRUŠTVA SV. JERONIMA
Na Trgu Kralja Tomislava.

pravnički i matematičko-prirodoslovni. Kraće izvore za hrvatsku povijest izdaje Akademija u zbirci »Starine«, a opsežnije u zbirkama »Monumenta historica« (Povijesni spomenici) i »Monumenta historico-juridica« (Povijesno-pravni spomenici). Za hrvatski narodopis (folklor) postoji »Zbornik za život i običaje.« Napose izdaje Akademija »Stare pisce hrvatske« te priloge za poznavanje hrvatskih književnika. Manje rasprave izlaze u »Radu«, a veće u posebnim knjigama. Dugo je trebalo, dok je Akademija otvorila i svoj umjetnički razred, u kojemu su zastupani hrvatski slikari, kipari, skladatelji i književnici. Gradska je općina Akademiji na Zrinskom trgu broj 11 darovala krasno gradilište, na kojemu je Akademija g. 1876. podigla svoju palaču u slogu talijanske renesanse po nacrtima arh. Franje Schmidta. U drugom katu te palače otvorena je 9. studenoga 1884.

galerija slika, koju je Akademiji darovao biskup Strossmayer.

U podlistku »Narodnih Novina« od g. 1854. izašao je članak, u kojem Jelisava Prasnički iznosi svoje mnijenje, da bi u Hrvatskoj trebalo osnovati društvo za izdavanje pučkih knjiga. Zagrebački je kanonik Tomo Gajdek za tu misao predobio nadbiskupa dra Jurja Haulika, pa je g. 1868. zaista osnovano Hrvatsko Književno Društvo sv. Jeronima. Društvenim poslovima upravlja odbor od 9 članova, koji stanuju u Zagrebu. Na čelu tog odbora stoji kao predsjednik jedan od zagrebačkih kanonika, kojemu je na srcu širenje zdrave pučke prosvjete u hrvatskom narodu. Društvo izdaje svake godine koledar »Danicu« te uz nju isprva dvije tri, a sada 8 godišnjih knjiga za svoje članove, koje imaju sadržaj vjerski, odnosno uzgojni, zdravstveni, povijesni, zemljopisni, gospodarski, prirodoslovni ili zabavni. To su glavna godišnja jeronimska izdanja. Poslije prošlog svjetskog rata Društvo sv. Jeronima je znatno proširilo svoj izdavački rad, pa osim godišnjih knjiga za svoje članove izdaje u posebnom nizu dobre romane, knjige za mladež, pučke glume, poučne knjižice za puk, Sveto Pismo, razne molitvenike, nekoliko časopisa, dapače i glazbena izdanja itd. Društvo sv. Jeronima okupilo je oko sebe oko 85.000 članova iz sviju hrvatskih krajeva i iz sviju strana svijeta, gdjegod ima Hrvata. U 75 godina, odkako postoji, izdalo je preko 650 raznih knjiga ukupno u više nego 10 milijuna primjeraka. Uz Maticu Hrvatsku i Hrvatsku Akademiju Društvo sv. Jeronima je treća najvažnija i najveća kulturna ustanova hrvatskog naroda. Hrvatska vlada, hrvatski sabor, grad Zagreb i drugi hrvatski gradovi uvijek su pomagali Društvo sv. Jeronima u njegovu radu, a i drugi hrvatski dobrotvori, osobito biskupi i svećenici, pružali su mu obilnu podporu, da može što bolje izvršivati svoj veliki zadatak u širenju dobrog štiva među najšire slojeve hrvatskog naroda. Općina grada Zagreba poklonila je Društvu sv. Jeronima blizu glavnoga kolodvora na današnjem Trgu Kralja Tomislava gradilište, na kojem je g. 1891. podignuta krasna dvokatna jeronimska palača, kojoj je g. 1898. nadograđen drugi dio palače, a g. 1921. Jeronimska dvorana.

Hrvatski su učitelji — pod vodstvom Ivana Filipovića — stvorili dobre organizacije, koje imaju svoja sjedišta u Zagrebu. Tu je g. 1885. stvoren i Savez hrvatskih učiteljskih društava, koji je na uglu Sveučilišnoga trga i tadašnje Kukovićeve ulice podigao krasan Hrvatski učiteljski dom. U toj dvokatnici nalazi se i Hrvatski pedagoško-književni zbor, koji je osnovan g. 1871., pa izdaje knjige za učitelje i za školsku mladež.

U Zagrebu postoji nekoliko strukovnih društava, koja unapređuju nauku. Tako je g. 1873. osnovano Pravničko društvo, koje izdaje svoj »Mjesečnik«. Za prirodoslovna istraživanja postoji od g. 1885. Hrvatsko naravoslovno društvo, koje izdaje i popularni časopis »Prirodu«. U Zagrebu je g. 1879. utemeljeno Hrvatsko arheološko društvo, koje unapređuje starinarska istraživanja, a izdaje svoj »Vjesnik«. Godine 1905. osnovano je društvo »Braća Hrvatskog Zmaja«, koje je podiglo kulturne spomenike širom hrvatskih krajeva, obnovilo Ozalj, grad Zrinskih, prenijelo g. 1919. u Zagreb kosti Petra Zrinskog i Krste Frankopana, g. 1921. kosti Eugena Kvaternika itd. Povijesnim se istraživanjem od g. 1938. bavi kulturno-historijsko društvo »Hrvatski Rodoljub«, koje izdaje svoj godišnjak »Hrvatsku Prošlost«. U Zagrebu je g. 1878. utemeljeno Društvo inžinira i arhitekta, koje izdaje svoj »Vjesnik«. Hrvatski su književnici g. 1901. osnovali u Zagrebu svoje Društvo hrvatskih književnika, koje je više godina izdavalo časopis »Savremenik«. Jedan dio katoličkih pisaca utemeljio je g. 1912. u Zagrebu Kolo hrvatskih književnika, izdavajući književni časopis »Hrvatsku Prosvjetu«. Od g. 1904. postoji u Zagrebu Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, koje izdaje naučni časopis »Nastavni Vjesnik«, a povrh toga i časopis za srednjoškolsku mladež.

HRVATSKI GLAZBENI ZAVOD. U Zagrebu je g. 1827. osnovano Društvo prijatelja glazbe u tu svrhu, da

njeguje i širi glazbenu umjetnost. Zato je to društvo odmah u Zagrebu otvorilo posebnu glazbenu školu, u kojoj su učenici učili pjevanje, guslanje i glazbenu teoriju. Društvu je hrvatski sabor g. 1861. doznačio godišnju potporu od 4800 forinti.

Isprvice je ovo društvo djelovalo u staroj gimnazijskoj zgradi kod crkve sv. Katarine. Kasnije, kada je porasao broj učitelja i učenika, uzelo je društvo u najam kuću na Kipnom (sada Ilirskom) trgu. Kako se povećalo učenje pojedinih glazbala (osobito glasovira), moralo je društvo pomišljati na sve veće prostorije. Napokon se društvo odlučilo na gradnju palače, u kojoj će biti i prostrana dvorana za priređivanje koncerata. U tu palaču, koja je g. 1875. sagrađena u Gundulićevoj ulici broj 6, i to u slogu talijanske renesanse, uselilo se društvo g. 1876. Društvo je za svoje članove svake godine priredilo nekoliko koncerata, na kojima su pjevali i svirali profesori i učenici. Uz to je društvo izvodilo sve figuralne mise u stolnoj crkvi. Glazbena je škola bila znatno proširena te je imala dva tečaja: niži i viši, a obuka je u svakom trajala 3 godine. Hrvatski je sabor g. 1891. povisio godišnju pripomoć na 12.000 forinti, a društvo je uzelo ime Narodni Zemaljski Glazbeni Zavod. Umjetnički je ravnatelj tada bio hrvatski skladatelj Ivan pl. Zajc, a na zavodu je 15 profesora podučavalo 189 učenika u pjevanju, guslanju, teoriji, te u sviranju drvenih i limenih nastroja.

Kako je broj učenika svake godine rasao, naskoro se opazilo pomanjkanje školskih prostorija. Zato je Glazbeni Zavod god. 1895. svojoj palači prigradio dvokatnicu, koja također ima dvoranu u prvom katu. Znatno je porasao ugled toga zavoda, koji je odgojio mnogo vrsnih umjetnika (pjevača, pjevačica, guslača, čelista i glasovirača). Zato je Hrvatski Glazbeni Zavod, kako se sada službeno zove, pretvoren god. 1921. u glazbeni konzervatorij. U njemu osim srednje škole postoji i visoka glazbena škola, koja stvara — odnosno usavršuje — prave umjetnike. Ovu školu uzdržaje hrvatska vlada poput sveučilišta i visokih škola, dok je Hrvatski Glazbeni Zavod i nadalje ostao privatno društvo.

GLAZBENA DRUŠTVA. Osim Hrvatskog Glazbenog Zavoda postoji u Zagrebu još niz mnogih drugih glazbenih društava i ustanova. Najstarije je Glazbeno društvo »Vijenac«, osnovano još u doba hrvatskog preporoda među bogoslovima u »crnoj školi« gdje ima lijepu glazbenu zbirku i vrijednih rukopisa. Mnogo je pjevačkih društava osnovano u Zagrebu, a najstarije je »Kolo« osnovano god. 1862. Živim nastojanjem tog pjevačkog društva osnovan je god. 1874. Savez hrvatskih pjevačkih društava, oko kojega su

STARA ZAGREBAČKA PRVOSTOLNA CRKVA,
kakva je bila prije potresa 1880. Sprijeda je u sredini Bakačeva kula, koja je uklonjena tek g. 1905. i za kojom sada svi žale, što nije ostala.

okupljena sva pjevačka društva u Hrvatskoj. Godine 1907. osnovano je u Zagrebu Cecilijino Društvo za crkvenu glazbu te otada sve do danas izdaje jedini hrvatski glazbeni časopis »Sveta Cecilija«. Godine 1882. stvorili su hrvatski sveučilištarci u Zagrebu tamburaški zbor, da se na našem narodnom glazbalu tamburici goji i glazbena umjetnost. To se nastojanje raširilo, te se razvio tamburaški glazbeni pokret osnutkom više stotina tamburaških zborova u hrvatskim krajevima i drug-

dje u svijetu. Godine 1937. osnovan je Hrvatski Tamburaški Savez u Osijeku, a god. 1941. preneseno mu je sjedište u Zagreb. Od god. 1918. postoji u Zagrebu i društvo »Hrvatska Filharmonija«, kojega je nastojanjem osnovan orkestar Zagrebačka Filharmonija za gojenje orkestralne simfonijske glazbe.

VELIKI POTRES 9. STUDENOGA 1880. Zagreb je ljuto nastradao 9. studenoga 1880., kada ga je u jutro iza 7 sati zadesio žestok potres. Najveću je štetu nanio prvostolnoj crkvi zagrebačkoj. Tamo se nad svetištem srušio svod, koji je svojom težinom satro krasan veliki oltar, a uništio nadbiskupsku stolicu i polovicu sjedala za kler. Pod u crkvi bijaše mjestimice 2 metra visoko pokriven ruševinama, žbukom i prašinom. Blizu ulaza u toranj srušio se jedan potporanj, uslijed čega je pao i luk, koji spaja gornje zidove. Razdrobivši se kod pada u više komada, provalio je taj luk grobnicu u stolnoj crkvi pred kapelom sv. Križa. Uslijed silnog udarca razbila se na raci kamena ploča, te je iz rake provirila glava pok. Jakova Wiznera, ravnatelja kora u stolnoj crkvi. I pred velikim orguljama srušio se dio svoda. Tada je stolna crkva imala samo jedan zvonik, pa i taj se raspuknuo, a iz trećega je kata izbačen kameni okvir, i gornji dio zida sve do onoga sprata, u kojemu su bili zvonovi.

Na Kaptolu su teško stradale sve zgrade, a najviše nadbiskupski dvor. U cijeloj toj golemoj zgradi nije bilo baš nijedne sobe, koja bi imala cijele zidove. Zato se nadbiskup 13. studenoga preselio u Gradec kod Križevaca, gdje je nadbiskupski dvorac ostao posve neoštećen. Znatno su na Kaptolu stradale kurije kanonika Mikića i Kristijanovića, koje su morali do temelja porušiti. (Mjesto njih je Herman Bollé god. 1881. podigao dvije nove kurije, koje nisu ožbukane).

Nesreća je zadesila i franjevački samostan na Kaptolu. Tamo su u prizemlju popucali svi svodovi, a u prvom i drugom katu svi zidovi. Onaj dio samostana, koji se izbočio u Opatovinu, te imade privatne stanove, morali su do temelja porušiti i na novo graditi. Toranj se na

franjevačkoj crkvi raspucao na sve 4 strane, pa je prijetila pogibelj, da će se srušiti na samostan, zato su ga morali porušiti, pa graditi novi toranj. Jednako je obnovljena i franjevačka crkva, kojoj je potres oštetio cijelu sjevernu stranu.

Potres je na Kaptolu oštetio pučku školu, koja je bila građena istom god. 1876. Stradala je i susjedna kapelica sv. Dizmusa. Mnogo je trpjela crkvica sv. Ksavera, gdje je potres srušio 2 križa na tamošnjoj Kalvariji i jedan svetački kip nad ulazom. Mnogo je stradala Zakla-

KAPTOL GODINE 1899., KADA SU SE DOVRŠAVALI TORNJEVI OBNOVLJENE PRVOSTOLNE CRKVE
Zgrada posve lijevo na slici je kanonička kurija na mjestu, gdje je kasnije sagrađena nova zgrada s tiskarom, u kojoj se već 30 godina tiskaju jeronimske knjige.

dna bolnica na uglu Ilice i Jelačićeva trga, odakle je od straha pobjeglo 150 bolesnika, te je morao biti deložiran čitav drugi kat.

Veoma je oštećena bila u gornjem gradu zgrada velike realke, gdje se sada nalazi Banski stol. Znatnu su štetu pretrpjela stara »Kamenita vrata«, gdje je potres rasklimao svodove, na kojima počiva ova zgrada. (Od onda je zabranjen kolni prolaz ispod Kamenitih vrata). Crkvu sv. Katarine skoro je potres pretvorio u ruševinu.

Potres je toj crkvi oštetio pročelje, na kojemu se srušio zabat od vrha do blizu visine glavnih zidova. Pao je i zabat na istočnoj strani, gdje se nalazio dio zgrade zbornoga zapovjedništva. U samoj su crkvi popucale obje glavne pobočne stijene. Tom se prigodom slomio gornji dio oltara sv. Barbare. Potres je u prvoj pobočnoj kapeli s lijeve strane velikog oltara srušio s oltara velik mramorni kip sv. Ignacija, koji je svojim padom razbio ploču nad grobnicom bana Franje baruna Vlašića.

Stradala je i zgrada vojnoga zapovjedništva kod crkve sv. Katarine. Tu golemu zgradu podigoše isusovci sredinom 17. stoljeća kao svoj samostan. Potres je oštetio sve zidove, koji su se jako raspucali, premda su debeli čitav hvat. Na krov se srušilo 9 dimnjaka, koji su razbili 12.000 crijepova. Ono krilo zgrade, koje bijaše okrenuto prema Strossmayerovom šetalištu, moralo se odmah porušiti. — Znatnu je štetu pretrpjela velika i stara gimnazijska zgrada kod crkve sv. Katarine. Zato su odmah morali prekinuti obuku na gimnaziji i na sveučilištu, koje se g. 1874.—1882. nalazilo u toj zgradi. Veoma su popucali zidovi na četverouglastoj kuli »Dverce«, te u nedalekoj Hellenbachovoj kući, koja je do g. 1786. bila kapucinski samostan.

Crkva sv. Katarine imala je malen zvonik, koji je bio prislonjen na zgradu vojnoga zapovjedništva. Tu je potres nanio tolike pukotine, da se zvonik morao odmah porušiti. Ljuto je od potresa stradala crkva sv. Marka. Tamo se nad crkvenim korom srušio cijeli svod, koji je uništio orgulje. Nekoliko dana kasnije srušio je novi potres i sam kor. Mnogo je štete pretrpio plemićki konvikt, gdje su zidovi popucali, a dimnjaci se srušili. Potres je veoma oštetio »Popov toranj« na Vrazovom šetalištu. Najviše je stradala u Novoj Vesi kadetska škola, koju su morali iz Zagreba premjestiti u Karlovac.

Ne računajući te javne zgrade, nastradalo je u Zagrebu 1758 privatnih kuća, od toga 947 kuća teško. Povjerenstvo je ustanovilo, da u cijelom Zagrebu nema baš nijedne kuće, na kojoj se ne bi vidjele štete od potresa. Iz 138 kuća morali su se iseliti stanari, jer bi daljnji boravak u njima bio životu pogibeljan.

NOVIJI RAZVITAK ZAGREBA

Veliki je potres god. 1880. gradu Zagrebu nanio goleme štete, ali može se reći, da se Zagreb baš iza toga još više povećao.

OBNOVA CRKAVA. Ustrajnim i složnim radom obnovljena je do god. 1901. prvostolna crkva u prvobitnom gotskom slogu. Crkva je dobila 2 vitka tornja, koji su visoki 105 metara. Obnovljena je god. 1902. i franjevačka crkva na Kaptolu, a popravljena je u gornjem gradu nekadašnja isusovačka crkva sv. Katarine, koja i danas služi Zagrebu na ukras. U Vlaškoj je ulici god. 1933. proširena i poljepšana župna crkva sv. Petra. Godine 1938. obnovljena je crkva sv. Marka u gornjem gradu s umjetničkim djelima kipara Meštrovića i slikara Kljakovića.

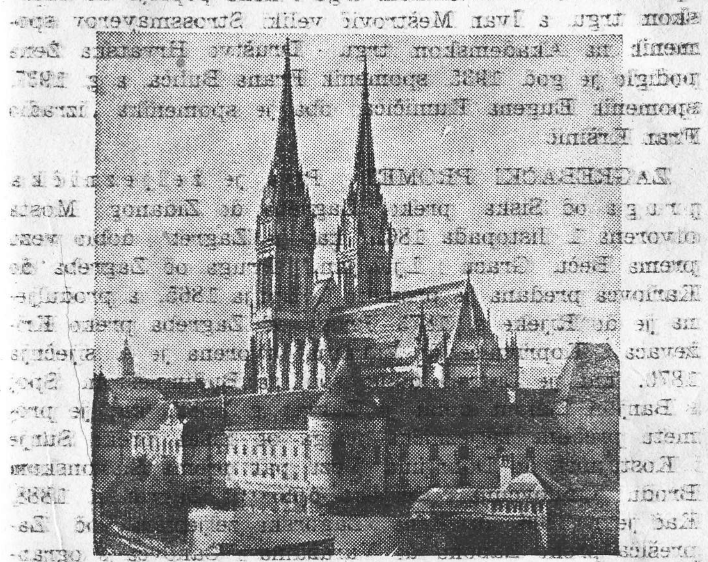
NOVE CRKVE. Godine 1902. podigli su isusovci novu crkvu i samostan u Palmotićevoj ulici. To je jedna od najposjećenijih crkvi u Zagrebu. Sagradio ju je arhitekt Holjac. Godine 1915. dovršena je gradnja župne crkve sv. Blaža u Dezelićevoj ulici, sagrađene po zamisli arhitekta Kovačića u starom hrvatskom slogu s unutrašnjim umjetničkim uređajem od kipara Ive Kerdića. U najnovije vrijeme sagrađena je na Sv. Duhu crkva sv. Antuna po nacrtu arhitekta Denzela; gradi se velika crkva Majke Božje Lurdske u Zvonimirovoj ulici po nacrtu slavnog arhitekta Plečnika, crkva Krista Kralja u Trnju po nacrtu slavnog kipara Meštrovića i župna crkva bl. Nikole Tavilića u Kustošiji po nacrtu graditelja Haberla. Zatim su sagrađene na Trešnjevki crkva sv. Josipa i bl. Marka Križevčanina, u Maksimiru crkve sv. Jeronima, sv. Mihovila i dominikanska crkva sa samostanom, a u Ilici je sagrađena na mjestu nekadanje kapelice Trpećeg Isusa nova kapelica s velikom prozorskom slikom od slikara Trepšea.

ŠKOLSTVO. Zagreb je krasno razvio svoje školstvo. Početak su učinili isusovci g. 1607. osnutkom gimnazije, uz koju se naskoro razvila i visoka škola, jer se uvelo predavanje bogoslovlja i mudroslovlja, pa je taj zavod g. 1679. dobio naslov akademije. Ipak je u Zagrebu istom 19. listopada 1874. otvoreno pravo sveučilište, koje je isprvice imalo samo 3 fakulteta (bogoslovni, mudroslovni i pravnički), a sada ima 8 fakulteta, jer je počevši od g. 1917. dobilo liječnički, poljoprivredno-šumarski, veterinarski, tehnički i ljekarnički fakultet. U Zagrebu postoje i druge visoke škole, tako za slikarstvo i kiparstvo, za glazbu i pjevanje, te visoka pedagoška škola i ekonomsko-komercijalna (gospodarsko-trgovačka) visoka škola. Osim stare (t. zv. gornjogradske) gimnazije dobio je Zagreb g. 1895. donjogradsku gimnaziju, a g. 1920. također nadbiskupsku klasičnu gimnaziju. Realka je u Zagrebu osnovana g. 1854., pa je g. 1894. pretvorena u realnu gimnaziju. Kako je broj đaka neprekidno rastao, otvorena je g. 1912. u Zagrebu druga realna gimnazija, a kasnije još tri realne gimnazije. Uz tih 5 muških postoje u Zagrebu i 3 ženske državne realne gimnazije, a povrh toga ženska realna gimnazija, koju su osnovale časne sestre milosrdnice sv. Vinka, što ih je 14. travnja 1846. u Zagreb uveo biskup Haulik. Iste zaslužne opatice osnovaše u Zagrebu i prvu žensku učiteljsku školu, koja postoji i danas, premda je u Medulićevoj ulici podignuta zgrada, koja služi za odgoj učitelja i učiteljica. Zagreb ima i nekoliko strukovnih škola, tako na pr. 2 trgovačke akademije, srednju tehničku školu, dvorazrednu trgovačku školu i obrtnu školu, pa žensku stručnu školu.

UMJETNIČKE USTANOVE. Umjetnosti služe u Zagrebu dva kazališta: veliko na Sveučilišnom trgu i malo u Frankopanskoj ulici. Veliko je kazalište sagrađeno znatnim troškom, a otvoreno je 14. listopada 1895. uz velike svečanosti. Sagrađeno je u slogu, u kojem su se u 19. stoljeću gradila kazališta, te se ističe svojom ljepotom na trgu nasuprot Sveučilišta. Malo je kazalište sagrađeno u Frankopanskoj ulici g. 1930. te služi za izvedbu lakših gluma i opereta.

Od godine 1927. ima Zagreb i krugovalnu postaju (radio-postaju), prvu u ovim stranama Europe. Najprije je bila u gornjem gradu, a sad je u Vlaškoj ulici.

ZAGREBAČKE KNJIŽNICE. Prvu je javnu hrvatsku knjižnicu za posuđivanje knjiga osnovao pedesetih godina prošlog stoljeća nadbiskup kardinal Juraj Haulik. Danas postoje u Zagrebu 2 velike javne knjižnice. Prva

DANAŠNJA PRVOSTOLNA CRKVA S NADBISKUPSKIM DVOROM

je Sveučilišna Knjižnica, koja posjeduje krasnu zgradu na Marulićevu trgu, jednu od najljepših zgrada u Zagrebu. Druga je Gradska Knjižnica, koju su osnovala Braća Hrvatskog Zmaja i koja je od g. 1940. smještena u palači Novinarskog doma. Lijepo se u novije doba razvio Hrvatski državni arhiv (pismara), koji je osnovan g. 1743., te je od g. 1808. bio u Banskoj palači, odakle je g. 1913. premješten u istočno krilo Sveučilišne Knjižnice. U Zagrebu postoje također: gradski, kaptolski, nadbiskupski, dijecezanski i akademski arhiv.

SPOMENICI U ZAGREBU. Grad Zagreb ima vrlo lijepih spomenika. Tako je 17. prosinca 1866. otkriven Jelačićev spomenik, koji je izradio glasoviti kipar Fernkorn; od njega postoje u Zagrebu još dvije umjetnine, i to: Kip Bl. Djevice Marije na Kaptolu, te spomenik sv. Jurja na Sveučilišnom trgu. Ivan Rendić je izradio Kačićev spomenik na početku Mesničke ulice, Preradovićev spomenik na Akademskom trgu i neka poprsja na Zrinskom trgu, a Ivan Meštrović veliki Strossmayerov spomenik na Akademskom trgu. Društvo Hrvatska Žena podiglo je god. 1935. spomenik Frana Bulića, a g. 1937. spomenik Eugena Kumičića; oba je spomenika izradio Fran Kršinić.

ZAGREBAČKI PROMET. Prva je željeznička pruga od Siska preko Zagreba do Zidanog Mosta otvorena 1. listopada 1862., kad je Zagreb dobio vezu prema Beču, Gracu i Ljubljani. Pruga od Zagreba do Karlovca predana je prometu 1. lipnja 1865., a produljena je do Rijeke g. 1873. Pruga od Zagreba preko Križevaca i Koprivnice do Žakanja otvorena je 4. siječnja 1870., kad je Zagreb dobio spoj sa Budimpeštom. Spoj s Banjom Lukom dobio je Zagreb g. 1882., kad je prometu predana željeznička pruga od Siska preko Sunje i Kostajnice do Dobrljina. Vezu pak prema Slavonskom Brodu, Vinkovcima i Osijeku dobio je Zagreb g. 1888. Kad je g. 1886. otvorena »Zagorska željeznica« od Zaprešića preko Zaboka do Varaždina i Čakovca s ogrankom od Zaboka do Krapine, dobio je Zagreb vezu sa Zagorjem i Međimurjem. Prometu sa Zagrebom poslužile su također željezničke pruge: Križevci—Bjelovar (g. 1894.) s produljenjem do Virovitice (g. 1900.), zatim Dugo Selo—Novska (g. 1897.) s ogrankom Banova Jaruga—Pakrac, te Caprag—Petrinja—Glina—Vrginmost (g. 1903.). Istom 17. srpnja 1925. dobio je Zagreb izravnu željezničku vezu s Dalmacijom preko Like.

Prvi je kolodvor u Zagrebu podignulo g. 1862. društvo Južne željeznice. To bijaše jedini kolodvor do 1. srpnja 1892., kad je državna željeznica prometu predala sadašnji Glavni kolodvor. Uskotračna Samoborska željeznica dovršena je koncem g. 1899., kad je Zagreb dobio treći kolodvor.

Preko rijeke Save imao je Zagreb od g. 1783. samo drveni most, koji je svakih 25 godina bio obnavljan. Istom g. 1891. počeli su graditi kameni kolni most sa gornjom željeznom konstrukcijom. Taj most je 2. prosinca 1939. dobio novu i širu konstrukciju, dok je prijašnja konstrukcija postavljena na drvene stupove novoga kolnog mosta preko Save kod Jakuševca. Prigodom gradnje željezničke pruge Sisak—Zagreb podignut je g. 1862. kod Zagreba preko Save željeznički most, koji je prometu služio do 3. prosinca 1939., kad ga je zamijenio novi i mnogo jači željeznički most.

Mnogo se godina u Zagrebu raspravljalo o gradnji tramvaja. Istom na jesen g. 1891. dobio je Zagreb tramvaj, ali su kola vukli konji. Taj konjski tramvaj zamijenio je »munjovoz«, koji je prometu predan 18. kolovoza 1910. Zagreb se petrolejskom rasvjetom služio do g. 1863., kad je dobio prvu plinaru. Ova je doduše bila tada građena izvan grada, ali je za vrijeme od 40 godina dospjela u središte grada. Zato je gradska općina mjesto stare podigla g. 1911. novu i mnogo veću plinaru. Neke su privatne zgrade u Zagrebu već koncem 19. stoljeća imale svoje male električne centrale. Takvu je centralu g. 1895. dobilo i novo kazalište. Gradska je općina podigla svoju veliku električnu centralu 5. studenoga g. 1907., kad je električna rasvjeta uvedena po zagrebačkim ulicama i trgovima. Gradska općina vodi u svojoj režiji također vodovod, koji je Zagreb dobio 7. srpnja 1878.

ZAGREBAČKI MUZEJI. Uz razne naučne zavode ima Zagreb i nekoliko muzeja, koji su veoma bogati svojim zbirkama. Takav je Etnografski muzej na Mažuranićevom trgu, arheološki muzej na Zrinskom trgu, Prirodoslovni muzej u Demetrovoj ulici, te Muzej za umjetnost i obrt na Sveučilišnom trgu. Dragocjene su umjetnine pohranjene u Riznici prvostolne crkve. Za prošlost grada Zagreba nalazi se mnogo slika i predmeta u Gradskom muzeju, koji je privremeno smješten u Umjet-

ničkom paviljonu. Na Kaptolu u kuriji br. 28. uređen je g. 1940. i muzej za crkvenu umjetnost.

ŽITELJSTVO GRADA ZAGREBA. Prvi je službeni popis žiteljstva u Zagrebu obavljen 31. prosinca 1869., drugi 31. prosinca 1880., treći 31. prosinca 1890., četvrti 31. prosinca 1900., peti 31. prosinca 1910., šesti 31. siječnja 1921., a sedmi 31. ožujka 1931. Ustanovilo se, da je Zagreb 1869. godine imao 19.857 žitelja, 1880. godine 30.830 žitelja, 1890. godine 40.268 žitelja, 1900. godine 61.002 žitelja, 1910. godine 79.038 žitelja, 1921. godine 108.674 žitelja, a 1931. godine 185.581 žitelja. Kako se poslije godine 1931. u grad Zagreb doselilo vanredno mnogo ljudi, misli se, da Zagreb g. 1942. ima preko 300.000 žitelja.

Po vjeroispovijesti su u gradu Zagrebu godine 1869. stanovala 18.223 rimokatolika, 864 židova, 582 grčko-istočna i 188 žitelja drugih vjera (evangelika i grkokatolika). Prigodom popisa g. 1880. nabrojilo se u Zagrebu 27.220 rimokatolika, 1313 židova, 1033 grčkoistočna, 333 evangelika, 89 grkokatolika, 2 muslimana i 10 inovjeraca. Popis od g. 1890. našao je u Zagrebu 33.929 rimokatolika, 1941 židova, 1204 žitelja grkoistočne i 3194 žitelja drugih vjera. Prigodom popisa g. 1900. bijaše u Zagrebu 54.165 rimokatolika, 3237 židova, 2712 žitelja grčkoistočne i 888 žitelja drugih vjera. Popis od g. 1910. ustanovio je, da u gradu Zagrebu stanuje 69.209 rimokatolika, 4233 židova, 4074 grčkoistočna i 1512 žitelja drugih vjera. Prigodom popisa g. 1921. imao je grad Zagreb 91.600 rimokatolika, 9293 žitelja grčkoistočne, 5970 židovske, 923 evangeličke, 474 muslimanske, 289 grkokatoličke, 5 starokatoličke i 120 žitelja drugih vjera. Popis od g. 1931. ustanovio je, da je u gradu Zagrebu stanovalo 157.897 rimokatolika, 13.279 žitelja grčkoistočne, 8702 židovske, 2118 evangeličke, 1535 starokatoličke, 1239 muslimanske, 480 grkokatoličke i 331 žitelj drugih vjera.

Počevši od g. 1880. bilježe popisi također žitelje po materinskom jeziku. Tako je u Zagrebu 1880. godine izjavilo 20.936 stanovnika, da im je materinski jezik hrvatski, 3893 slovenski, 3108 njemački, 888 madžarski,

654 češki i slovački, 383 talijanski, 74 poljski, 27 bugarski, 8 ukrajinski (rusinski), 1 ruski, a 28 žitelja bijaše drugog materinskog jezika.

U Zagrebu je g. 1890. stanovao 25.981 žitelj hrvatskog, 3427 njemačkog, 1180 madžarskog, a 9680 žitelja drugog (većinom slovenskog) materinskog jezika. Prigodom popisa g. 1900. stanovalo je u gradu Zagrebu 46 tisuća 195 Hrvata, 4250 Nijemaca, 2805 Madžara, a 8752 žitelja drugih narodnosti. Kod popisa g. 1910. ustanovilo se, da je u Zagrebu stanovalo 63.245 Hrvata, 4459

HRVATSKO DRŽAVNO KAZALIŠTE U ZAGREBU

Nijemaca, 4028 Madžara, a 7306 žitelja drugih narodnosti.

Prigodom popisa g. 1921. stanovahu u Zagrebu 91 tisuća 732 žitelja hrvatskoga materinskog jezika, 8699 slovenskog, 3545 njemačkog, 1863 češkog i slovačkog, 1206 madžarskog, 360 ruskog, 297 talijanskog, 247 poljskog, 163 arnautskog, 121 bugarskog, 77 turskog, 51 ukrajinskog, 40 rumunjskog i 273 žitelja drugih materinskih jezika.

Popis od g. 1931. ustanovio je, da u gradu Zagrebu stanuju 153.703 žitelja hrvatskoga, 17.627 slovenskoga,

6287 njemačkog, 2310 češkog i slovačkog, 2210 madžarskog, 1354 ruskog, 379 talijanskog, 375 poljskog, 240 arnautskog, 201 bugarskog, 96 ukrajinskog, 89 rumunjskog, 45 turskog i 665 žitelja ostalih materinskih jezika. Po spolu bijaše g. 1931. u Zagrebu 92.105 muških i 93.476 ženskih žitelja.

U razdoblju od g. 1880. do g. 1890. povećao se grad Zagreb za 10.268 žitelja, što znači 34.33 postotka; u razdoblju od g. 1890. do g. 1900. za 20.734 žitelja ili za 51.49 postotka; u razdoblju od g. 1900. do g. 1910. za 18.036 žitelja ili za 29.57 postotaka; u razdoblju od g. 1910. do g. 1921. za 29.636 žitelja ili za 37.50 postotaka; a u razdoblju od g. 1921. do g. 1931. za 76.907 žitelja, što čini 70.77 postotaka.

Cijeli je grad Zagreb podijeljen na 30 kotara.

ZAGREBAČKA SAJMIŠTA I TRŽNICE. Dnevno se tržište živežnih namirnica nalazilo u srednjem vijeku za gornji grad na Markovu trgu. Tamo su bili obdržavani i t. zv. tjedni sajmovi, a u najstarije doba i godišnji — t. zv. Markovski — sajam. Istodobno se za područje Kaptola nalazilo dnevno tržište i veliki — t. zv. Kraljevski sajam — na kaptolskom trgu pred stolnom crkvom. Kasnije se obdržavanje godišnjih sajmova (o Markovu, Margaretinju i Kraljevu) prenijelo na današnji Jelačićev trg. Vjerojatno je to učinjeno radi toga, što se tik ovoga sajmišta nalazilo vrelo Manduševac, pa je njegova pitka voda izvrsno poslužila sajmarima i njihovoj stoci. Kako se u 18. vijeku počeo izgrađivati donji grad Zagreb, nastalo je malo po malo i dnevno tržište na Jelačićevu trgu, koji se tada — i sve do g. 1850. — zvao »Harmica«. (To je ime dobio trg po carinarnici, koja se nalazila na Jelačićevu trgu broj 2. Tamo se od robe ubirala tridesetnica, t. j. trideseti dio vrijednosti, a trideset znači u madžarskom jeziku »harminc«).

Sajmište je na Jelačićevu trgu ostalo do g. 1830., kada su ga premjestili nešto južnije na današnji Zrinski trg, koji se do g. 1866. zvao »Novi trg«. Tamo se konji, goveda i svinje prodavahu do g. 1873., kada se Zrinski trg počeo pretvarati u perivoj. Nato su sajmište premjestili na današnji Sveučilišni trg, na kojemu se 17 godina

prodavala stoka, sijeno, drva i t. d. Uoči velike jubilarne gospodarsko-šumarske zložbe, koja je g. 1891. priređena na Sveučilišnom trgu, premješteno je sajmište u istočni dio Zagreba, gdje je sada trg bana Kulina. Ondje je sajmište ostalo 30 godina, kada je nagli razvoj Zagreba tražio još veće i moderno uređeno sadašnje sajmište. Svakako stoji činjenica, da se Zagreb najbrže razvijao tamo, gdje je bilo uređeno gradsko sajmište.

Dnevno je tržište na Markovu trgu prestalo postojati sredinom 19. vijeka. Naprotiv se na Jelačićevu trgu održalo sve do g. 1930. Tamo je cijela sjeverna polovica trga bila pretvorena u tržište voća i povrća, koje se prodavalo na postavljenim stolovima. Ondje je nekada bio također dugi red mesarskih postava, koje su kasnije bile premještene na Kaptol ispred stolne crkve i nadbiskupskoga sjemeništa. Na Kaptolu se prodavalo također ono voće, koje su trgovci dovezli na kolima, zatim ribe i svakovrsna perad. Da se odtereti Jelačićev trg, uređena je na Dolcu prodaja mlijeka, sira, vrhnja, maslaca i jaja, a kasnije također prodaja teletine; naprotiv se govedsko i svinjsko meso i nadalje prodavalo na Kaptolu.

Gradsko je zastupstvo g. 1906. počelo prvi put raspravljati o pitanju gradnje velike tržnice, kakvu imaju drugi veliki gradovi. Tada se držalo, da bi trebalo za gradsku tržnicu upotrijebiti veliku jašionicu, u kojoj se kasnije držao Zagrebački zbor. Na sjednici gradskoga zastupstva od 8. travnja 1907. stvoren je zaključak, da gradska općna ima otkupiti one kuće na istočnoj strani Jelačićeva trga, gdje je kasnije izgrađena štedionica, a povrh toga 3 kuće (broj 16, 18 i 20) u Vlaškoj ulici. Tamo bi se podigle 2 velike palače, i to četverokatnica prema Jelačićevu trgu, a trokatnica prema Vlaškoj ulici. Između ovih palača uredio bi se trg, na kojemu bi bila tržnica s pivnicom i hladionom.

Arhitekt Viktor Kovačić, koji je g. 1909. izradio osnovu za regulaciju Kaptola, prvi je upozorio na važnost Dolca radi njegove blizine središtu grada Zagreba. Nato je gradonačelnik arh. Janko Holjac 6. lipnja 1910. pred gradsko zastupstvo iznio prijedlog, da gradska općina izvlasti sve kuće na Dolcu, pa da ih poruši i ondje ure-

di gradsku tržnicu. Gradsko je zastupstvo iza burne rasprave prihvatilo Holjčev prijedlog, te je zaista izvlastilo posjednike svih kuća na Dolcu. Ipak nije dugo bila izrađena osnova za gradnju tržnice. Kako je nato g. 1914. nastao prvi svjetski rat, tek je godine 1923. zagrebačka gradska općina počela rušiti otkupljene kuće na Dolcu i u jednom dijelu. Pod zadom. Među ostalima porušen je i župni dvor, koji se nalazio usred Dolca. Porušena je i velika jednokatna zgrada, koju je početkom 18. vijeka izgradio hrvatski protonotar Juraj Plemić. U toj zgradi, koju su neki krivo držali za cistercitski samostan, se do g. 1878. nalazila kaptolska pučka škola. Na uglu ove zgrade stajala je simpatična okrugla kula, koja se vidjela s Jelačićeva trga.

Istom 26. lipnja 1925. sklonuo je gradonačelnik arh. Vjekoslav Heinzel gradsko zastupstvo, da konačno stvori zaključak o početku gradnje gradske tržnice. Gradnja tržnice stajala je doduše mnogo novaca, ali je ta investicija donijela gradu Zagrebu i očekivane prihode. Pomoću moderne tehnike dobila je tržnica dovoljno svjetla i zraka, a otkopana je zemlja navažana tamo, gdje je bila potrebna. Gradilo se i uređivalo punih 5 godina. Tako je gradska tržnica na Dolcu mogla konačno 1. rujna 1930. biti predana svojoj uporabi, kojoj dobro služi i sada.

Kako se Zagreb znatno proširio, trebalo je dnevna tržišta urediti u krajevima, koji su udaljeni od središta. Prvo je takvo tržište g. 1891. dobio Pejačevićev trg, a iza njega Kvaternikov trg. U novije doba uređena su dnevna tržišta živežnih namirnica također u gornjoj Ilici, pa na Mažuranićevu trgu, te na Kanalu i Trešnjevki. Gradsko tržište voća i povrća na veliko postoji u Branimirovoj ulici.

ZAGLAVAK

Takav je eto bio razvoj hrvatskoga glavnog grada od prvih početaka do danas. U novije doba se radi na tom, da mjesto Zagreba postane Banjaluka glavnim gradom Nezavisne Države Hrvatske, ali Zagreb će ipak ostati duševno središte hrvatskog naroda, jer je nesumnjiva istina, da je upravo Zagreb srce i mozak svih Hrvata.

SADRŽAJ

Naslovnu crtnju izradio Josip Restek